

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Centar za sociološka istraživanja

**KVALITET MEĐUETNIČKIH
ODNOSA I KULTURA MIRA
NA BALKANU
(Osvrti i rasprave)**

Priredili

Dragoljub B. Đorđević
Dragan Todorović
Jovan Živković

Niš, 2010.

Dragoljub B. Đorđević, Dragan Todorović, Jovan Živković
KVALITET MEĐUETNIČKIH ODNOSA I
KULTURA MIRA NA BALKANU
(Osvrti i rasprave)

Izdavač

Filozofski fakultet u Nišu
Ćirila i Metodija 2

Za izdavača

Dr Momčilo Stojković

Glavni i odgovorni urednik

Dr Vladimir Ž. Jovanović

Recenzenti

Dr Milovan Vuković

Dr Mirko Blagojević

Lektor

Dr Nedeljko Bogdanović

Kompjuterska priprema

Darko Jovanović

ISBN 978-86-7379-186-9

Štampa

Punta – Niš

Tiraž

200 primeraka

Spremljeno u okviru projekta ***Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije*** (149014D), koji se izvodi na Filozofskom fakultetu u Nišu, a finansira ga Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj RS.

SADRŽAJ

Predgovor	5
Otvaranje skupa i pozdravna reč	7
Nadežda Novaković, prorektorica Univerziteta u Nišu Snežana Stojiljković, prodekanica Filozofskog fakulteta u Nišu Ljubiša Mitrović, rukovodilac Projekta 149014D Dragoljub B. Đorđević, rukovodilac potprojekta	
Prvi deo Dinamika etno-kulturnih identiteta	13
Uvodno saopštenje (Osvrt): Međukulturni dijalog, politika multikulturalnosti i identiteti u procesu evrointegracije Dragana Stjepanović-Zaharijevski	
Rasprava	21
D. Todorović: Dileme i granice multikulturalizma; A. Lošonc: Tri pristupa EU u bavljenju manjinskim pitanjem; V. Klopčič: Antidiskriminaciona politika EU prema manjinama; D. B. Đorđević: Pitanje autohtonih i aloktonih manjina u EU; P. Hristov: Gde su granice manjinskog pitanja?; M. Kristović: Politika multikulturalnosti i multikulturalna politika; V. Klopčič: Slovenačko iskustvo u regulisanju manjinskog pitanja; S. Vukadinović: Crnogorsko multikulturalno iskustvo; A. Lošonc: Prava manjina i politika pravednosti; S. Tatalović: Unapređivanje bilateralnih okvira za rješavanje manjinskog pitanja.	
Drugi deo Etnička, religijska i konfesionalna predodređenost kulture mira na Balkanu	37
Uvodno saopštenje (Osvrt): Kultura mira na Balkanu u svetlu etničke, religijske i konfesionalne pripadnosti Vesna Miltojević	
Rasprava	44
Đ. Jovanović: “Poznavanje” ili “nepoznavanje” kao uzrok konflikata; J. Ivanov: Zakoni i mehanizmi njihove zaštite; S. Vukadinović: Stereotipije kao posledice nepoznavanja; A. Kostić: Psihološke osnove stereotipija; M. Bešić: Jezici empirijske i teorijske sociologije; P. Hristov: Sindrom dvostrukog insajdera; A. Lošonc: Manjina, a ne zajednica; M. Bešić: Granice logičkog pozitivizma; D. B. Đorđević: Razlikovanje konfesionalne i religijske identifikacije; Đ. Jovanović: Podela na političke i etničke nacije; J. Živković: Otvoreno društvo i zaštita manjina; A. Lošonc: Civilizovana majorizacija manjina; S. Tatalović: Manjine i sudjelovanje u procesu odlučivanja; V. Klopčič: Etnička diskriminacija u EU.	

Treći deo Kultura mira, regionalna saradnja i evrointegracija Balkana	65
Uvodno saopštenje (Osvrt): Kultura mira, regionalna saradnja i evrointegracija Balkana Gordana Stojić	
Rasprava	74
Lj. Mitrović: Fenomen izneverenih očekivanja; P. Hristov: Balkan u klopci istorije; M. Božić: Ekonomske pretpostavke integracije Balkana u EU; D. Gavrilović: Evropski, a ne balkanski standardi integracije; J. Živković: Vrednosni sistem građana jugoistočne Srbije; Slaviša Raković: Istrošenost modela letnjih škola; D. Gavrilović: Letnje škole kao jadicovke istomišljenika; P. Hristov: Varanje institucija; A. Lošonc: Kritičko čitanje institucija; Lj. Mitrović: Kritičko čitanje institucija II; A. Lošonc: Kritičko čitanje institucija III; Đ. Jovanović: Institucije kao nametnuti subjekti moći; M. Božić: Balkan i evropski standardi.	
Četvrti deo Izgradnja novih identiteta	91
Uvodno saopštenje (Osvrt): Izgradnja novih identiteta Danijela Gavrilović	
Rasprava	96
N. Jovanović: Institucionalno obrazovanje i razvijanje tolerancije; S. Marković-Krstić: Obrazovanje kao faktor mira i tolerancije; P. Hristov: Kultura pečalbara; S. Raković: Pečalbari i promena kulturnog modela; P. Hristov: Pečalbari i promena kulturnog modela II; M. Bešić: Kvantitativna i kvalitativna metodologija; V. Miltojević: Ekocentrizam i kultura mira na Balkanu; D. Stjepanović-Zaharijevski: Moderni, patrijarhalni i neodređeni porodični obrazac; M. Bešić: Dijaloška atmosfera Srbije i na Berkliju; P. Hristov: Tradicionalno i netradicionalno u bugarskom društvu; S. Raković: Dijasporna manjina; S. Tatalović: Ponašanje autohtonog i neautohtonog manjinskog stanovništva; V. Klopčić: Dvojno biračko pravo manjina; Lj. Mitrović: Završna reč: Kompleksnost međuetničkih odnosa na Balkanu.	

PREDGOVOR

Zbornik diskusija *Kvalitet međuetničkih odnosa i kultura mira na Balkanu (Osvrti i rasprave)* povezan je sa delatnošću tima istraživača okupljenih oko projekta “Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije” (149014D). Projekat, podržan od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, realizuje Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.

U zborniku su odštampani autorski osvrti i rasprave učesnika dvodnevne naučne konferencije sa međunarodnim učešćem “Kvalitet međuetničkih odnosa i kultura mira na Balkanu”, koja je održana 30. oktobra i 1. novembra 2008. godine na Filozofskom fakultetu u Nišu. Osnovu za razgovor predstavljao je unapred publikovan istoimeni zbornik referata učesnika konferencije. Pored završne plenarne, održane su četiri panel sesije – “Dinamika etnokulturnih identiteta”, “Etnička, religijska i konfesionalna predodređenost kulture mira na Balkanu”, “Kultura mira, regionalna saradnja i evrointegracija Balkana” i “Izgradnja novih identiteta” – na kojima su teorijski problematizovane ključne dimenzije zajedničkog petogodišnjeg projekta: uloga kulture u savremenim strukturnim promenama društava Srbije i Balkana, sudbina identiteta u aktuelnim globalizacijskim procesima, kvalitet međuetničkih odnosa među balkanskim narodima i “novo” shvatanje kulture mira balkanskih elita i njeno mesto u tekućim evrointegracijskim naporima.

* * *

Ovaj zbornik autorskih (kritičkih) osvrti i rasprava (diskusija) treba shvatiti kao svojevrsan dodatak publikovanom zborniku sa prethodno održanog naučnog skupa, koji je takođe održan uz učešće najvećeg dela autora koji su ovde zastupljeni. Priređivači su poštovali autorstvo svakog od njih, pa odgovornost za iznesene stavove pripada samo autorima osvrti i učesnicima u raspravama.

U Nišu, decembra 2009.

Priređivači

OTVARANJE SKUPA I POZDRAVNA REČ

Nadežda Novaković¹

Poštovani domaćini, cenjene kolegice i kolege, učesnici naučnog skupa, čast mi je i zadovoljstvo što mogu da vas pozdravim u ime rektora Univerziteta u Nišu koji je službeno sprečen da danas ovde bude sa nama, ali vam prenosim njegove najbolje želje za uspešan rad. Mislim da ovaj naučni skup, posebno zbog svoje veze sa projektom Filozofskog fakulteta u Nišu, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, treba da protekne u atmosferi konstruktivnog akademskog dijaloga i da, na osnovu svega izloženog u unapred štampanom zborniku radova, kao i u diskusijama koje će uslediti, da određene rezultate. I to ne samo u korist akademske zajednice, u smislu konkretnih rezultata rada na projektu, već i za dobrobit šire zajednice, jer smo svi zajedno svesni značaja ove teme.

Ja sam po obrazovanju fizičar i mnogo manje poznajem društveno-humanističke nauke, ali sam svesna aktuelnosti i zahtevnosti teme o kojoj će se raspravljati naredna dva dana. Nadam se da će doprineti boljem modelovanju nekih segmenata odnosa među ljudima različite etničke pripadnosti, da će uticati na bolje razumevanje potrebe viših standarda razumevanja tih odnosa. Naravno, misija i vizija Univerziteta u neposrednoj su vezi sa problematikom ovog skupa. Drago mi je i što je ovaj naučni skup sa međunarodnim učešćem, što obećava da u bliskoj budućnosti pod svodovima Filozofskog fakulteta možemo očekivati i prave međunarodne naučne skupove, koji su naprosto neophodni u razmeni iskustava između naučnika u polju društveno-humanističkih nauka. Jer, ne zaboravimo, svi smo zajedno usmereni na procese evropske integracije, čemu nauka posebno može da doprinese.

Još jednom vas najsrdačnije pozdravljam i želim vam uspešan rad. Hvala lepo.

---

¹ Redovni profesor i prorektor Univerziteta u Nišu.

Snežana Stojilković²

Čast mi je da vas pozdravim danas u ime uprave Filozofskog fakulteta u Nišu. Želela bih da sa vama podelim svoje viđenje značaja održavanja ovakvih skupova na Filozofskom fakultetu u Nišu. Priznajem da neću biti tako kompetentan uvodničar, kao što bi to bio dekan prof. Momčilo Stojković, s obzirom na njegovo sociološko obrazovanje, ali pokušaću da se osvrnem na rezultate projekta koji se već nekoliko godina odvija na našem fakultetu.

Malopre smo pomenuli da se radi o nadasve aktuelnim društvenim temama. Dobro je što je naše Ministarstvo nauke prepoznalo aktuelnost problema međuetničke saradnje sviju nas koji živimo u ovom regionu i podržalo njegovo izučavanje najpre iz ugla sociološke nauke, ali i uz ambiciju da se uključe i stručnjaci drugih srodnih disciplina. Dosta dugo poznajem prof. Ljubišu Mitrovića i mogu slobodno da kažem nešto sa čim ćete se vi sigurno složiti, a to je da se radi o izuzetno plodnom autoru i neumornom poslaniku Filozofskog fakulteta u Nišu. Postoji niz projekata na kojima je on okupljao ne samo naučnike iz naše sredine, već neprestano uspostavljao mostove saradnje sa srodnim naučnim institucijama i istraživačima u susedstvu. Zbog toga mu treba odati posebno priznanje. Ovaj projekat samo je nastavak kontinuiranog, produbljenog rada poslednjih desetak godina na našem fakultetu o brojnim temama društvenog života na zajedničkom balkanskom prostoru. To našu obrazovnu instituciju čini posebno ponosnom, jer ne zaboravimo da mi nismo samo predavači, već i naučni radnici. A projektni tim prof. Mitrovića iz godine u godinu se proširuje. Jedna grupa istraživača uvek je prisutna, ali se neprestano animiraju i drugi saradnici, sposobni da odgovore izazovima i ciljevima posavljenih projektnih zadataka.

---

² Vanredni profesor i prodekan Filozofskog fakulteta u Nišu.

Ljubiša Mitrović³

Hvala lepo na lepim rečim upućenim od strane uprava Univerziteta i Filozofskog fakulteta u Nišu. Mi smo se okupili danas da na temu „Kvalitet međuetničkih odnosa i kultura mira na Balkanu“ razgovaramo na osnovu rezultata empirijskog istraživanja, koje smo izveli u trianglu Srbija-Makedonija-Bugarska, triju susednih balkanskih zemalja sa mnogim sličnostima u svom dodadašnjem razvoju. Pred nama su preliminarne interpretacije, a računamo i na kritičke osvrte kolega sa strane, u svojstvu eksperata u oblastima svog naučnog rada.

Nekoliko napomena o mestu ovog potprojekta, kojim rukovodi prof. dr Dragoljub B. Đorđević, u okviru našeg makroprojekta „Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije“, koji je započeo 2006. godine i organski se nastavlja na prethodni projekat koji smo obavili između 2002. i 2005. godine „Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije“. Kao i na dosadašnjim konferencijama, kojih nije bilo malo, mi smo nastojali da realizujemo metodološku strategiju kombinacijom teološke problematizacije i empirijskih istraživanja. Tokom dvodnevnog druženja razmatraćemo građu iz empirijskog istraživanja na temu „Kulturne orijentacije, kvalitet međuetničkih odnosa i kultura mira na Balkanu“, a rasprava kojoj se nadamo pokušaćemo da oceni domete početnih analiza, ali i podstakne naš dalji rad na istraživanju ovog vrlo kompleksnog pitanja međuetničkih odnosa na ovom specifičnom geoprostoru. Uvereni smo da će naša istraživanja služiti istini i dobru, kako Imanuel Volderstijn definiše angažovanu poziciju modernih društvenih nauka, napose i sociologije. Nauka nije larpurlartistička igra, već treba da služi razumevanju i jačanju potencijala saradnje i emancipatorskog prostora. U tom smislu, dakle, moramo preko služenja istini i kritičkog odnosa prema društvenoj praksi da jačamo profesionalnu ulogu sociologije. U ime tih plemenitih ciljeva naše profesije i kolegijalne saradnje, ja vas još jednom pozdrav-

---

³ Redovni profesor i rukovodilac Projekta 149014D, Filozofski fakultet, Niš.

ljam i želim nam uspešan rad i prijatan boravak u našem gradu i našoj akademskoj zajednici svima onima koji su po prvi put sa nama.

Dragoljub B. Đorđević⁴

Želim da kažem nekoliko reči, u svojstvu direktnog organizatora konferencije i priređivača zbornika pred vama, zajedno sa kolegom Todorovićem. Imali smo trojaki cilj.

Prvo, da nateramo učesnike na samom projektu da interpretiraju rezultate empirijskog istraživanja, koje je sprovedeno u tri balkanske zemlje. Zatim, da privučemo pozivno, bar po našem skromnom uvidu najbolje ljude iz balkanskih zemalja, izuzimajući Rumuniju i Mađarsku, zbog razloga prevođenja. Izuzetno smo zadovoljni njihovim odzivom, jer smo dobili najbolja imena koja se bave istraživanjem međuetničkih odnosa na Balkanu. Koleginica Klopčič iz Slovenije, iz Instituta za istraživanje narodnosti, nije bila samo autorite u bivšoj Jugoslaviji, već je danas i evropsko ime u ovoj oblasti. Kolega Tatalović, profesor Fakulteta političkih nauka iz Zagreba, bez daljeg je prvo ime među istraživačima u toj oblasti u Hrvatskoj. Prof. Ivan Cvitković, koji nije sa nama danas iz ličnih razloga, nezaobilazno je istraživačko ime sa bosansko-hercegovačkog prostora, o čemu svedoči i podatak da je u međuvremenu postao akademik njihove Akademiju nauka. Sa nama su i kolega Vukadinović iz Crne Gore, naš stalni poznanik poslednjih godina, kao i kolega Petko Hristov, već uveliko evropsko ime u proučavanju etničkih odnosa, naročito etničkih odnosa na bugarskim granicama. (Koleginici Ružici Cacanaskoj, neumornom terenskom istraživaču iz Skoplja zameramo što nije odgovorila na naš poziv da priloži sopstveno viđenje međuetničkih odnosa u Makedoniji.) Iz Srbije su pozvani nekoliko koleginica i kolega, koji su stvarno „prva liga“: Nadu Raduški, drugog ili trećeg demografa u Srbiji iz Instituta za društvena istraživanja; Miloša Bešića, niškog studenta, Kruševljanina poreklom, docenta Fakulteta političkih nauka u Pod-

---

⁴ Redovni profesor Mašinskog fakulteta u Nišu i rukovodilac potprojekta “Međuetnički odnosi i kultura mira na Balkanu”.

gorici koji skrupulozno prati etničku sliku na crnogorskim prostorima; najzad, profesor Alpara Lošonca, sa Tehničkog fakulteta u Novom Sadu, koji je, po mom skromnom sudu, evropsko ime u proučavanju ovih problema. Dakle, glavni protagonisti proučavanja različitih vidova etničkih odnosa danas su sa nama.

Treći, jednako važan cilj čijem smo ostvarenju težili, bilo je rezimiranje objavljenih referata od strane uvodničara unutar svake sesije. Jer, takođe, po mom skromnom sudu, potpuno je besmisleno da iznova izlažemo referate koji su već objavljeni. Ovako, ostvareni su uslovi za ozbiljnu diskusiju svih učesnika konferencije, a na bazi te rasprave stvarno je moguće napraviti dodatnu knjigu, ukoliko svako od učesnika pruži svoj maksimum. „Kvaka“ je u sledećem: ako su sa nama prva istraživačka imena sa prostora Balkana, onda je na nama sa projekta da sučelimo naše stavove, empirijske podatke i interpretaciju i uđemo u neku vrstu stvaralačko dijaloga sa kolegicama i kolegama koji su došli iz bivših jugoslovenskih zemalja i Bugarske.

Na kraju, slažući se u ocenama koje je izrekla prodekanica Filozofskog fakulteta, ističem ulogu prof. Mitrovića. Da su dobra vremena, a ne večita štednja, Fakultet bi kupio izdanje „Male srpske enciklopedije“, izdavački poduhvat sa poslednjeg Sajma knjiga u Beogradu, u kome je i ime prof. Ljubiše Mitrovića, kao prvog naučnika iz Niša, čime je na svojevrsan način postavljena mera u naučnom radu za sve nas. (Druga osoba je takođe sociolog, bivši dekan Filozofskog fakulteta u Nišu, prof. dr Dragan Žunić). Hvala.

PRVI DEO **DINAMIKA ETNO-KULTURNIH IDENTITETA**

UVODNO SAOPŠTENJE

Dragana Stjepanović-Zaharijevski⁵

MEĐUKULTURNI DIJALOG, POLITIKA MULTIKULTURALNOSTI I IDENTITETI U PROCESU EVROINTEGRACIJE (Osvrt)*

Dobila sam zadatak da rezimiram priloge koji su svrstani u prvu sesiju pod naslovom *Dinamika etno-kulturnih identiteta*. Profesionalno zadovoljstvo mi je, ali i odgovornost da vas sažeto izvestim o problematizovanim idejama autora Vere Klopčič iz Ljubljane, Srđana Vukadinovića iz Nikšića, Alpara Lošonca iz Novog Sada i Danijele Gavrilović iz Niša. Namera mi je da u okviru prikaza kandidujem i neka pitanja, koja bi mogla isprovocirati diskusiju.

Vera Klopčič u prilogu *Godina međukulturnog dijaloga i proces evrointegracija* ukazuje na to da iako su u Evropi postavljeni normativni temelji za zaštitu kulturne raznolikosti i istaknuta potreba međukulturnog dijaloga ipak, ostaje opšti utisak da nema novosti u raspravama o suštinskom značaju međukulturne komunikacije, ali zato je veliki značaj pridat uspostavljanju evropskih standarda i kontrolnih mehanizama za zaštitu i razvoj manjina i različitih kulturnih identiteta u Evropi. Autorka smatra da je proglašavanjem 2008. godinom međukulturnog dijaloga u Evropi, stvorena prilika da se sumiraju postignuti rezultati i ukaže na neka otvorena pitanja. Sistematičnom i ilustrativnom analizom autorka kulturnu raznolikost posmatra u vezi sa kulturnim dijalogom i socijalnim

---

⁵ Vanredni profesor, Filozofski fakultet, Niš.

* Spremljeno u okviru projekta *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije* (149014D), koji se izvodi na Filozofskom fakultetu u Nišu, a finansira ga Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj RS.

uključivanjem u Evropu, potom, sa konceptima nacionalne države i ravnopravnosti polova – ističući pri tome istorijske dimenzije, ali i trend razvoja. Na taj način, čini se, u fokusu jesu teme oko kojih postoje ne samo teorijska razilaženja nego i raznolika normativna proklamovanja. Problematizuje se pristup međunarodnom dijalogu kroz dva činjenična nivoa: prvi se odnosi na normativna dostignuća Evropske Unije na planu ljudskih prava i pitanja kulturnog identiteta manjina, a drugi zadire u sferu zanemarenog i socijalno nevidljivog sveta diskriminacije koji postoji kroz unutrašnju raslojenost i individualnu uskraćenost prava pripadnika unutar pojedinih marginalizovanih nacionalnih manjina, ili kulturnih identiteta. Upravo pitanje „dvostruke diskriminacije“ zaslužuje posebnu pažnju i njegovom elaboracijom se pokazuje namera suočavanja, ali i eliminacije. I pored činjenice da Evropska Unija promovise, finansira i podstiče osnaživanje ranjivih grupa, sprečavanje diskriminacije i eliminaciju netrpeljivosti – ipak, kako autorka argumentovano konstatuje, postoji još uvek veliki raskorak između programskih ciljeva na području integracije socijalno ranjivih grupa, uspostavljanja jednakih mogućnosti i poštovanja kulturne raznolikosti, s jedne strane, i *de facto* stanja, s druge strane.

Ova godina je posebno posvećena migrantima, položaju muslimana u Evropi i njihovoj integraciji u zapadnim zemljama, a potom brojnim aktivnostima međunarodnih ustanova realizovani su programi poboljšanja položaja Roma. Koleginica Klopčič bez ikakve dileme zaključuje da su, te i druge aktivnosti bogatijih evropskih država usmerene na jedno: da smanje migracije Roma iz zemalja Jugoistočne Evrope, a iza toga se krije, rekla bih sada ja, zaštita „svog reda i mira“.

Nadalje, u sažetom istorijskom osvrtu autorka podseća na domete zaštite etničkih manjina i konstatuje da period posle 1990. godine karakterišu kvalitativne promene u odnosu međunarodne zajednice prema zaštiti manjina, najpre na političkom nivou, a kasnije i u normativnoj aktivnosti. Ono što vidi kao problem odnosi se na različito određivanje pojma „nacionalne manjine“, tako da i u normativnim aktima postoje oprečna određenja. Iako, na primer, Okvirna konvencija sadrži evropske standarde zaštite manjina, izo-

stala je precizna definicija pa se ostavlja državama potpisnicama da same definišu kriterijume. Bilo bi interesantno prodiskutovati da li stanje „klizajućeg pojma“ ide u prilog poboljšanja položaja manjina ili, pak, ostavlja prostora za tumačenja i delovanja od slučaja do slučaja, što može biti praksa koja odstupa od postulata demokratskog društva.

Koleginica Klopčič uvodi u analizu kulturne raznolikosti problem ravnopravnosti polova, ali čini vrlo koristan napor da uz navođenje konkretnih praksi ukaže na socijalnu nevidljivost rasprostranjene dvostruke diskriminacije. Naime, ona fokusira problem sagledavanja pojedinih manjina i kulturnih identiteta kao homogenih celina, gde se zanemaruje unutrašnja raslojenost. Otuda, na primer romske žene trpe posledice marginalizacije po dva osnova: po osnovu etničkog porekla u kontaktima sa većinskim narodom, ali i kao žene unutar grupe. Ovo bitno zapažanje inicira pitanje: da li institucionalni mehanizmi nediskriminacije koji previđaju unutrašnju raslojenost ustvari podstiču mizoginiju s obzirom da ne vide ono što objektivno drži žene u podređenom položaju?

U zaključnom razmatranju autorka iznosi očekivanje intenziviranja pitanja zaštite manjina s obzirom na činjenicu da je to jedan od kriterijuma uspešnosti uključivanja u proces evropskih integracija, ali ukazuje i na inhibitorne faktore poput postojanja dvojnih standarda zaštite manjina kada su u pitanju velike i male zemlje, davanja prioriteta političkim kriterijima i interesima itd. – što sigurno ne umanjuje već postignuto: permanentno interesovanje za pitanja kulturne raznolikosti, identiteta, manjinsku zaštitu kao i postavljanje temelja evropskog značaja za zaštitu kulturne različitosti i identiteta, što onda daje šansu da diskriminativni nacionalni okvir manjinskim grupama bude zamenjen u procesu evropskih integracija oblicima povezivanja na regionalnom nivou. U svakom slučaju, poentira autorka, evropski standardi su zahtevi, ali i prilika da se učini nešto po pitanju očuvanja kulturnih različitosti i zaštite ljudskih prava.

Prilog Srđana Vukadinovića *Identiteti i kultura mira na Balkanu* jeste pokušaj da se ponude neki obrasci koji bi bili od pomoći kod prihvatanja činjenice bivstvovanja balkanskog mnoštva

identiteta, ali u svetlu prednosti i kvaliteta, a ne manjkavosti i konfliktnosti. Stoga, autor obrazlaže paradigmu kulture mira, konfliktnost sagledava kao posledicu predrasuda i stereotipa, a socijalizaciju identiteta i njihovu izgradnju povezuje sa kulturom mira i građanstva. Prevazilaženje balkanskih napetosti vidi ne u nudenim ideologijskim modelima već u razumevanju mnoštva identiteta, njihovom prihvatanju i tolerisanju, dakle, koegzistenciji kroz kulturu mira, ali i razumevanje nacionalizma kao pokretača sukoba i etničkih i religijskih napetosti – što ističe kao uslove obezbeđivanja evropske budućnosti regiona. Važno je, po mišljenju autora, balkanski prostor posmatrati kao zajednički jezički prostor što daje velike šanse razumevanju. Uz znanje i razumevanje kao preduslove kulture mira Vukadinović navodi i postupnost, strpljenje, ali i uspostavljanje standarda u auditorijumu različitosti i ostvarivanja bliskosti. On, nadalje konfliktnost identiteta dovodi u vezu sa rasprostranjenim predrasuda o „drugima“ – što vidi kao agense diskriminacije, neprijateljstva i dekonstrukcije društva – i na fonu ove teze zaključuje da je dekonstrukcija ex-jugoslovenskog društva usledila kao posledica suprotstavljenosti identitetskih obeležja koju su prouzrokovale predrasude o sebi i drugima. Ovde izostaje, čini mi se, nužno kontekstualizovanje u kulturnom, ekonomskog i, pre svega, političkom okruženju? Autor predrasude vidi kao karakteristike statičnog, zatvorenog društva, a različitosti i kulturu mira kao odrednice razvoja, koje umnogome zavise od socijalizacije identiteta koja u balkanskoj stvarnosti prolazili različite faze isključivosti: na primer, insistiranje na jednom jedinstvenom identitetu, pa insistiranje na nacionalnom identitetu, da bi se neminovno došlo do zajedničkog identitetskog tržišta koje zahteva otvorenost, dijalog i zajedništvo kako bi se ostvarila integracija različitosti. Preduslov kulture mira autor vidi u kulturi dijaloga i posebno izdvaja odgovornost medija u negovanju javnog dijaloga s obzirom na to da izgradnja građanskog identiteta ide uz kulturu mira koja ne negira etničku i konfesionalnu različitost. Kolega Vukadinović ostavlja da detektujemo u raspravi neke mehanizme tog konstitutivnog procesa.

Alpar Lošonc nam se predstavlja sa člankom *Politika multikulturalnosti u „tranzicionim“ procesima u Srbiji*. U uvodnom delu revidira analize tranzicije i konstatuje činjenicu koju ne bi trebalo zanemariti da „nijedna pretpostavka tranzicione paradigme nije izdržala test“, što dalje znači da je „post-tranzicijsko stanje umnogome drugačije od onoga što je tranzitologija projektovala“ - tako da ne postoji mehanički način realizacije ciljeva tranzicije. Takođe, nikada nisu postojali ni jednoznačni ciljevi za politiku multikulturalnosti, ona je, kako veli autor, „nezavršiva“. Polazeći od ovih konstatacija kolega Lošonc postavlja nekoliko pitanja o prirodi odnosa tranzicije i multikulturalnosti: Da li je politika multikulturalnosti ubrzavala ili usporavala „tranziciju“? Da li se ova politika može smatrati konstitutivnim delom „tranzicije“ u Srbiji?

Sažetim osvrtom na prošlost i politiku multikulturalnosti autor ukazuje da je dostignuti nivo „ideološke multikulturalnosti“ pod patronatom Komunističke partije devedesetih godina prošlog veka bio urušen i oslabljen, da bi se sa petooktobarskim prevratom otvorila vrata ka novom shvatanju odnosa prema manjinama i stiglo do toga da ova politika još uvek nema strateškog promišljanja. Sa zahtevima o potrebi približavanja evropskim standardima ponovo se aktualizuje pitanje osnova političkog upravljanja međuetničkim odnosima. U prednjačenju spoljnih podsticaja autor vidi problem, jer „ako se nešto prihvata kao tek spoljna implementacija tada su manje šanse da se takve mere integrišu u društveni poredak“. Mislim da bi ovaj stav trebalo imati u vidu i kada su u pitanju druge sfere delovanja, strategije i politike koje ubrzano Srbija, pritisnuta zahtevima spolja, nužno implementira (recimo, primer uspostavljanja rodnog režima, o čemu je već bilo reči u vezi sa prilogom kolegice Klopčič).

Kolega Lošonc smatra da bi valjalo promeniti percepciju o manjinama i tako stvoriti radikalno novo stanje; potom je potrebno osnaživati principe po kojima bi manjine trebale da odlučuju o onim pitanjima od kojih zavisi njihov identitet, stvarati odgovarajuća pravna pravila sa jasnim imperativima, ali i sankcijama, što bi sve moglo doprineti učvršćenju manjinske politike kao jednog od prioriteta reformske politike – i u tom kontekstu autor otkriva svoj

stav o odnosu politike multikulturalnosti i tranzicionih promena: „ne odgovara stvarnosti očekivanje da se sa ekonomskim tokovima proširuju mogućnosti razrešavanja pitanja suživota!“ Razvijeno tržište ne proizvodi automatski zadovoljstvo. Nadalje on ukazuje na najvažnije promene u domenu politike u Srbiji prema manjinama na početku trećeg milenijuma konstatujući da su se proširili neki organizacioni kapaciteti države za upravljanje problemima manjina, uočavaju se promene u javnom govoru o manjinama, tematizuju se problemi koji utiču na uobličavanje percepcije na manjine, konstituisani su nacionalni saveti manjina, donet je Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina itd. – što bi trebalo posmatrati kao približavanje evropskim integracijama. Pa ipak, autor taksativno i iscrpno navodi brojne probleme koji se uočavaju i opstaju i posle 2000. godine. Pomenimo neke: nedostatak postavljanja upravljanja manjinskih odnosa na dugoročnim osnovama, održavanje govora mržnje, netolerancije i diskriminacije, neusaglašenost između različitih zakona i drugo – što sve utiče na deficit politike multikulturalnosti.

Na pitanje zašto postoji slaba institucionalna podloga manjinske politike, autor vrlo predano traga za odgovorom i konstatuje da u Srbiji nije postojao konsenzus povodom relacija većina/manjina i povodom regulacije heterogene/složene zajednice, ili je, pak, dosada taj konsenzus bio previše slab mehanizam. Potom slabosti vidi u preovlađujućim situacionim odlukama, nedoslednostima i nedorečenostima. Stoga, kolega Lošonc ukazuje na potrebu afirmacije institucionalne regulacije odnosa većine i manjine, ali uz uključivanje građana kao ravnopravnih subjekata u svim svojim različitostima. Sistematičnim pregledom manjkavosti institucionalne strukture države on potvrđuje hipotezu od koje je pošao da je slaba manjinska politika povezana sa slabostima institucionalne infrastrukture države – izostala koherentna strategija vlasti prema manjinskom pitanju doprinela je da politika multikulturalnosti nije imala konstitutivnu ulogu u “tranzicijskim” procesima u Srbiji.

Danijela Gavrilović u prilogu pod naslovom *Dinamika identiteta na Balkanu* na osnovu nalaza empirijskog istraživanja, u komparativnoj analizi, razotkriva sličnosti i razlike u dinamici tra-

dicionalnih i novih identiteta u Srbiji, Bugarskoj i Makedoniji potsećanjem na kontekst društvenih previranja i identitetske dezorijentacije izazvane padom socijalizma sa ishodom različite postkomunističke stvarnosti i evropske budućnosti. Autorka u sagledavanju identiteta ukazuje na njihovu dinamičnu prirodu „sa težnjom ka uravnoteženosti“ i ima nameru da ponudi objašnjanje identitetskih trendova u ovim balkanskim zemljama.

Nema drastičnih razlika u identifikaciji stanovnika ovih zemalja – smatra koleginica Gavrilović i ukazuje na izvesna odstupanja koja se registruju u Makedoniji. Umešnom argumentacijom ovaj zaključak ilustruje podacima koji pokazuju da u Srbiji i Bugarskoj preovlađuje profesionalna identifikacija i isticanje vrednosti porodice i ličnosti, dok je u Makedoniji „identifikacioni marker“ verska pripadnost – što autorka vidi kao indikator tradicionalnosti društva i nudi prihvatljivo objašnjenje „makedonskog slučaja“ preko postojeće duboke verske i etničke podeljenosti. Za razliku od Makedonije, Srbija se otrže od prošlosti, a Bugarska pokazuje jasnu evropsku orijentaciju – zaključuje autorka.

Dalja analiza je usmerena na samopredstavljanje tako da se detaljno obaveštavamo o razlici koju pokazuju nalazi: naime, u Srbiji je najbitnija porodična identifikacija, a potom sledi identifikacija sa narodom, dok se kao najslabija identifikacija registruje političko opredeljenje – što koleginica Gavrilović vidi kao potiskivanje „ideologije krvi i tla“ vrednostima porodice i ličnosti, ali i kao izraženi „zamor od politike“. Makedoniju karakteriše etnička i verska identifikacija u prvom redu, a potom porodica kao samoidentifikacioni marker – što autorka, bez pretenzije da izvodi široke generalizacije, uklapa u još uvek aktuelnu priču sa tradicionalnim identitetima. Pripadnost narodu je bitnija od drugih ujednačenih samoidentifikacionih markera u Bugarskoj. Da bi proverila ova zapažanja autorka uvodi u analizu i samopredstavljanje „kao Evropljanin“ tako da iz komparativnog pregleda saznajemo da je ova informacija najbitnija Bugarima, a potom Srbima i na kraju Makedoncima.

Drugi nivo analize ispituje da li način identifikacije može usloviti diskriminaciju i zaziranje od drugog. Nalazi potkrepljuju

tvrdnju da je najveći stepen zaziranja prisutan u Srbiji, pa potom u Makedoniji, a najmanji u Bugarskoj – što obezbeđuje zaključak da etnička pripadnost jeste faktor diskriminacije, i to pre svega kod zapošljavanja. Skrećem pažnju na interesantan nalaz koji bi mogao biti predmet naše diskusije: naime, prema nalazima o kojima nas obaveštava autorka, u Srbiji pol, kao odlika, može biti diskriminativan pri zapošljavanju, međutim ostali oblici diskriminacije po polu nisu registrovani – što, smatram, ide u prilog tezi o socijalnoj nevidljivosti polne/rodne diskriminacije i zahteva utvrđivanje, ili, pak, aktiviranje mehanizama detekcije objektivnih indikatora marginalizacije. Takođe, nalaz koji, čini mi se zavrđuje pažnju da bude prodiskutovan, jeste sročen u zaključku kolegginice Gavrilović – „da se i u endogenoj i u egzogenoj identifikaciji politički identitet gubi“! Naime, moje pitanje je: kako je moguće da sveprisutna moćna politika u našoj svakodnevnici nije konstruktivni faktor identiteta i njihove dinamike?

Na osnovu iznetih analiza autorka zaključuje o karakteru dinamike identiteta na ovom delu Balkana: započeti identitetski trend u Srbiji nastavlja se ograđivanjem od identifikovanja sa širim kolektivom, ne i jasnim prihvatanjem evropskog identiteta, ali zato – dominantnom porodičnom identifikacijom; u Makedoniji ti procesi još uvek nisu završeni, dok je Bugarska, kako ističe kolegginica Gavrilović, „uplovila u mirnije vode“.

Želim da podstaknem razgovor o ključnom nalazu identitetskog trenda u Srbiji. Naime, mogao bi se steći utisak da dominantna porodična identifikacija jeste pokazatelj okrenutosti prošlim vremenima i tradicionalnom sistemu vrednosti. Da li naše istraživanje pokazuje nešto drugo?

RASPRAVA

Dragan Todorović⁶

DILEME I GRANICE POLITIKE MULTIKULTURALIZMA.

Lepo nas je prof. Đorđević u uvodnom slovu, naročito one koji za to do sada nisu čuli, upoznao sa poslednjim uspehom prof. Mitrovića, tačnije uvrščivanjem u red istaknutih srpskih naučnika koji su našli svoje mesto u „Maloj srpskoj enciklopediji“. Preskočio je da kaže – a nije ni bilo njegovo da potencira, pa to sada činim sam – da je, uz pomenutu dvojicu, tek treći Nišlija iz domaće akademske zajednice kome je to pošlo za rukom. Toliko za početak.

Iščitavanje teksta prof. Alpara Lošonca vratilo me je u sećanjima na decembar 2006. godine i regionalnu konferenciju *Evropski identitet i manjine* u Novom Sadu, kada se intenzivno raspravljalo o tome šta je to multikulturalizam, kakvo je to „multikulturalno građanstvo“, da se poslužimo terminologijom Vila Kimlike, jednog od najznačajnijih savremenih teoretičara multikulturalizma.

U tridesetak godina svog postojanja na javnoj sceni, multikulturalizam je prešao put od nove kovanice u čuvenom govoru premijera Pjera Trudoa pred kanadskim parlamentom, u kojem se objavljuje da je prihvaćen izveštaj Kraljevske komisije za bilingvizam i bikulturalizam do nezaobilazne odrednice u zakonskoj regulativi etno-kulturnih politika modernih evropskih društava.

Na tom putu, objedinio je u sebi mnoštvo različitih značenja; Džon Reks, ugledni britanski istraživač govori o „razbarušenost ideala multikulturalizma“, a Jozef Šmit ističe da je odrednica „multikulturalno društvo“ siromašna po sadržaju i bogata po kontradikciji. Multikulturalizam je postao višeznačan „pojam“, od „kulturnog mozaika“ u Kanadi, Australiji i Novom Zelandu do „lonca za topljenje“ u SAD; po nekim interpretacijama, pridružio se armiji problematičnih „izama“ dvadesetog veka. S tim u vezi i više nego

---

⁶ Asistent, Filozofski fakultet, Niš.

očigledno tek fragmentarno interesovanje društvenih nauka za njega.⁷

Hrabro ću priznati da meni još uvek nije jasno gde su dometi i granice multikulturalizma. Da li je „multikulturni car go“, da se poslužimo argumentacijom kritičara kanadskog multikulturalizma početkom devedesetih godina prošlog veka, odnosno da li se radi o nedostatnom konceptu legitimizacije intenzivnog kulturnog diverziteta ili se, ipak, radi o „najzad pronađenoj matematičkoj formuli“, tj. opšteprihvaćenom i jasno definisanom modelu javne politike koji se zanima problemima etnokulturne pravde?

I, ako to konačno jeste, dakle, kulturni model koji uvažava različitosti i pruža im mogućnost da u miru uživaju i razvijaju sopstveni kulturni identitet, kakve je transformacije neophodno vršiti u pravcu razvijanja zajednica u kojima bi manjinske grupe istinski stupale u dodir sa dominantnim kulturama kroz ravnopravnu interakciju?

Jednostavnije rečeno, kakvo je naše iskustvo različitosti sa „bliskim strancima“, da se poslužimo određenjem Nenada Miščevića, a naišao sam na njega i u jednom tekstu o Romima kao „bliskim strancima“ na Balkanu u letošnjem broju „Le Monde Diplomatique“-a? I da li se u eri savremenih interpretacija većinsko-manjinskih odnosa i sami vrlo lako možemo naći u položaju „bliških stranaca“?

I stoga bih zamolio prof. Lošonca da nam u kratkim crtama predstavi sopstveno određenje multikulturalizma kako bismo lakše razumeli upitanost u njegovom radu – da li je multikulturalizam u zemljama u tranziciji propustio priliku da bude njegova konstitutivna komponenta?

---

⁷ Vil Kimlika, *Multikulturalno građanstvo*, Novi Sad, Centar za multikulturalnost, 2002; Ejmi Gatman, *Multikulturalizam: ispitivanje politike priznanja*, Centar za multikulturalnost, 2003. (plodna diskusija povodom čuvenog eseja Čarlsa Tejlora *Politika priznanja*); Andrea Semprini, *Multikulturalizam*, Beograd, Clio, 2004; Milan Mesić, *Multikulturalizam*, Zagreb, Školska knjiga, 2006.

TRI PRISTUPA EU U BAVLJENJU MANJINSKIM PITANJEM. Kako je kolega Todorović počeo sa sećanjem, možda nije na odmet da se i sam malo sećam. Doduše, moje sećanje ide nešto dalje. Dvehiljadite godine u Niškoj Banji, odmah posle tog pomenutog prevrata, bila je sesija Srpskog politikološkog društva, kolega Dragoljub B. Đorđević je predsedavao, a tema je, ne slučajno, bila politika multikulturalnosti. Sećam se jednog, nadasve relevantnog pitanja kolege Jovice Trkulje iz Beograda: da li je tačno ili ne da one zemlje koje su multikulturalne zaostaju u tranziciji, dok one zemlje koje nemaju to multikulturalno tkivo, imaju daleko veći polet i elan u pogledu tranzicije? Njegovo pitanje u tom trenutku manje-više odbacivali smo kao neku vrstu neosnovanog pesimizma. Međutim, kad sad rekonstruktivno razmišljam o tome, kad više nema tih euforističkih trenutaka i bilo kakve katarze i ekstaze u pogledu prevrata ili kvazirevolucije, iznalazim neke dileme u vezi toga.

Priznajem da ću malo posredno pokušati da dam odgovor na vaše pitanje, nadovezujući se ukupnu problematiku Evrope. Evropa je počela intenzivno, na institucionalnom nivou, da se bavi manjinskim pitanjima kada su se manjine već asimilovale u velikoj meri. Sasvim sigurno možemo uputiti mnoge epitete evropskim institucionalnim učincima u pogledu prava i uvažavanja relativno visokih manjinskih standarda, ali je istorijski gledano ovo *factum bruta*.

Evropska unija i različiti njeni organi u cilju aplikacije tih visokih standarda imali su zapravo tri pristupa. Prvi pristup bih mogao nazvati *tranzicijskih* pristupom i on bi mogao da se sažme na sledeći način: tranzicija je zajednički poduhvat svih, većine i manjine, pošto su ključni elementi tranzicije etnički neutralni. Drugi pristup je pristup *konflikta* i iniciran je rasplamsalim jugoslovenskim ratovima. Ovaj pristup ima osnov u tome da su etničke zajednice odvojene granicom, o čemu piše Frederik Bart u antropo-

---

⁸ Redovni profesor, Tehnički fakultet, Novi Sad.

logiji, i da te granice neminovno produkuju različite konflikte. Čuveni seminari u Bosni sa ciljem upoznavanja druge kulture upravo su bile u znaku ovog pristupa. Postoji i treći pristup, koji posebno naglašava jedan deo anglosaksonske akademske sredine, a to je *građenje nacije*, odnosno da bi građenje etničke zajednice trebalo da teče paralelno sa građenjem nacije.

Svaki od pristupa nosi sa sobom određenu istinu, ali nijedan ne može da obuhvati celokupnost fenomena. Ako se polazi od tranzicijskog pristupa, onda stoji ovo što je uvodničarka dobro primetila i citirala da nijedna premisa tranzicione paradigme nije izdržala probu. Ako govorimo o konfliktima, čak i ako postoje konflikti između različitih etničkih zajednica u pogledu korišćenja projekivnih resursa, stoji da znanje o drugim kulturama sasvim sigurno nije jedini medijum pacifikacije odnosa, kako se to ranije mislilo. I ovaj treći pristup pogađa nešto, ali ne pogađa sve, jer previše stavlja težišnu tačku na elite, manjinske i većinske elite. Osim toga, čini mi se, mada je to sada jedna neproverena hipoteza, mogu se procesi stvaranja nacije posmatrati paralelno na nivou većine i manjine, s tim da manjinski imaju daleko manji manevarski prostor. Recimo, veoma teško mogu da utiču na društvo; mogu da eventualno utiču na etničku samopercepciju, ali na društvene procese veoma slabo.

Povodom svega ovoga, želeo sam da kažem sledeće. Kada govorimo normativno, čemu sam i ja dosta sklon, jer sam često pisao normativne oglede iz političke filozofije, onda se sučeljavamo sa nečim što osenčava normativne pretpostavke. Naime, to je broj manjina. Zbog čega postoji taj neprestani konflikt između normativnih pretpostavki i broja manjina? Zato što je broj arbitran, istorijski nastala arbitrarna činjenica. Sad dolazim do onoga što ne mogu da izbegnem, a sa čime sam počeo izlaganje. Ma koliko nam to izgledalo pesimistički na početku trećeg milenijuma, činjenica jeste da su sve komunističke zemlje imale u sebi tu vrstu tendencije ukрупnjivanja većine i neku vrstu asimilacije i kvaziasimilacije manjina. Ako pogledamo Srbiju, neumitno je da se ukaže na to da ona više nije zemlja koja je bila pre dvadeset i pet godina, naročito ukoliko se uzme u obzir Vojvodina. U Vojvodini većinska

nacija ima 83% stanovništva, a nekad se govorilo da ako u jednoj zemlji postoji taj prag od osamdeset procenata, onda je to jednacionalna zajednica. Imate još jedan momenat vredan za razmišljanje. Postoje mnoge ozbiljne studije koje kažu da je prag trista hiljada, ispod ove cifre interakcije se osiromašuju. Jer, ono što je kapitalno u pogledu održavanja neke etničke zajednice, to je učestalost određenih interakcija, recimo u visokoj kulturi i tako dalje. Tako posmatrano, u Srbiji nijedna manjina onda nije, pod znacima navoda rečeno, dovoljno velika, ne uzimajući u obzir albansku manjinu.

E, sad, kolega Todoroviću, ja mislim da je multikulturalizam nastao kao pokušaj odgovora na ovo pitanje. Multikulturalizam je tipičan proizvod visokog i kasnog moderniteta. On je, prema mom poimanju, nezamisliv u devetnaestom veku. Drugo, uopšte nije slučajno da je on nastao kao neka vrsta ideološke paradigme na Zapadu, naravno, u onim zemljama Zapada gde su postojale različite etničke zajednice. Tu se već vidi njegova suština, da je on jedan skupni naziv, pošto je lako uvideti da postoje ogromne razlike između, recimo, migrantskog tipa multikulturalizma u Zapadnoj Evropi i u Kanadi. Jedino u čemu se sa vam ne slažem, ako dozvolite da to istaknem, „lonac za topljenje“ nije multikulturalizam; naprotiv, multikulturalizam je nastao kao kritika te paradigme mešanja, tvrdeći da zapravo iza tog, metaforično rečeno, „lonca“ postoji jedna hegemonjska kultura muške, bele, protestantske Amerike. Znači, multikulturalizam je, po meni, pokušaj odgovora na pitanje povezivanja politike i kulture, jako suženo i jako skraćeno odgovorom, u situaciji kada u jednoj zajednici postoje različite kulture, različiti kulturni obrasci. Za mene je, inače, uvek bila jako bitna razlika između multikulturalizma i multikulturalnosti, iako naizgled podseća na nominalnu akribiju. Multikulturalizam je jedna vrsta ideološke paradigme koja naglašava različitost i ostaje, parazitira, da tako kažem, na naglašavanju različitosti, zbog čega postoji jedna vrsta indiferentnosti između različitosti, poslužimo li se filozofijom. Multikulturalnost je, pak, jedna nastala konstelacija, polazeći od ovih nabrojanih tendencija. Takođe, ja razlikujem multikulturalnost i interkulturalnost. Ako se govori o multikulturalnosti, on-

da je uvek politička poenta, politička dimenzija u pitanju, zbog čega sam se u svom radu upravo bavio političkom reprezentacijom. U slučaju interkulturalnosti radi se o nečem drugom, o svakodnevnim percepcijama, o habitulizacijama, o ukrštavanjima, znači, o svemu onome o čemu politička perspektiva ne izveštava. Hvala vam na pažnji.

Vera Klopčič⁹

ANTIDISKRIMINACIONA POLITIKA EU PREMA MANJINAMA. Htela bih da se zahvalim kolegini Dragani na uspešno izvedenom rezimeu mog rada i detektovanju onih pitanja koja su zaista aktuelna na ovom prostoru i šire u Evropi. Time su i drugi podstaknuti na razmišljanje, što i jeste smisao ovih rasprava. Između ostalog, ona je postavila i pitanje definicije diskriminacije i dvostruke diskriminacije, u čemu su podeljeni doktrina i praksa. Naročito kada dolazimo do pitanja jednakosti i posebnih prava i podsticanja jednakih mogućnosti. Jer, recimo, Evropska unija ima vrlo pragmatičan pristup. Kao što znate, usvojene su te antidiskriminacijske direktive i događa se da se baš te „ranjive“ grupe gledaju u okviru tih institucija kao predmet, a ne kao subjekt. Dolazi do različitih pojava benevolentnog rasizma. Dok pripadnici funkcionišu isključivo u okviru te ranjive grupe, onda je sve u redu, oni nisu diskriminirani. Ali, kad požele da se uključe u život većinske populacije, vrata se zatvaraju i na delo stupa vid institucionalne diskriminacije.

Za reč sam se javila i zbog toga što se ne slažem sa kolegom Lošoncom u oceni da je Evropa počela da se bavi manjinskim pitanjem tek nakon što su se manjine asimilirale. Ne, to nije tačno, jer su i u periodu između dva svetska rata to bili isključivo politički motivi. Garantovati mir i stabilnost, to je bio imperativ, zbog čega je i vladao taj teritorijalni princip garancije manjinama. One manjine koje nisu mogle da se uključe u etničku celinu sa svojim matičnim narodom, dobile su posebna prava. I u devedesetim godinama

---

⁹ Viši naučni saradnik, Institut za nacionalna pitanja, Ljubljana (Slovenija).

prošlog veka ponovo politički motiv isplivava na površinu: strah od onih manjina koje se nisu asimilirale. Ne od onih koje su se asimilirale, one su nekako zaštićene u okviru opštih ljudskih prava. Ove druge ponovo su viđene kao problem i zato je ta aktivnost unutar Saveta Evrope i OEBS-a bila usmerena na, kako oni kažu, Istočnu i Srednju Evropu, jer je postojao strah od izbijanja novih političkih konflikata, odnosno njihovog ograničavanja na teritorije na kojima su nastali. I to je bio važan razlog zbog čega je Evropa počela da se bavi manjinama. Desilo se, međutim, da nepredviđene posledice dovedu do toga da upravo usvojeni dokumenti – Okvirna konvencija i Povelja za zaštitu manjinskih i regionalnih jezika – probudili manjine u svim evropskim zemljama, kao i rasprave o interkulturalnosti i uopšte manjinskom identitetu.

Iz ove evropske perspektive, možda bi bilo interesantno i detaljno poređenje rezultata ovog vašeg projekta sa rezultatima Evrobarometra, koji se provodi u svim zemljama Evropske unije, kako bi se uočile zajedniče tačke, ali i razlike. Jedna specifičnost Slovenije je da se u okviru Evrobarometra iz 2006, baš na području izražavanja identiteta u javnom životu, pokazalo da ima dosta kontakata na privatnom nivou sa drugim pripadnicima etničkih i verskih zajednica, ali da su podozrivi prema njihovom učešću u javnom životu. I to je ta razlika između privatnog i javnog života. Za sada toliko.

Dragoljub B. Đorđević

PITANJE AUTOHTONIH I ALOKTONIH MANJINA U EU.

Iskoristiću prisustvo Vere Klopčič, dati komentar i postaviti jedno pitanje. Ako se ne varam, opozit autohtone i aloktone manjine došao je iz Slovenije, koji je u Vašoj državi doživeo i institucionalnu podelu. Autohtone manjine u Sloveniji, a to su Mađari i Italijani, ući će u Ustav, dobiće garantovana prava, a aloktone manjine to neće imati. Naravno, neće one biti oštro diskriminisane, ali zašto bi Romi, Bošnjaci, Srbi, Hrvati ili Makedonci u Sloveniji, bez obzira na svoju brojnost, imali drugi status? Slična je situacija sada u Crnoj Gori, oni sada koriste taj argument. Međutim, da li je to klju-

čni argument, da li je brojnost ključni argument? Pogledajte, recimo, Srbiju: u Srbiji su sve manjine autohtone. Jedino bismo, eventualno, Kineze mogli računati, prema vašoj dihotomnoj podeli, u aloktone manjine. Srbija je zvanično priznala dvadeset sedam ili dvadeset osam manjina na svojoj teritoriji. Iz slovenačkog ugla to izgleda neverovatno, ali priznati su kao nacionalne manjine Egipćani, Aškalijski, Vlasi, pored ovih velikih manjina kao što su Hrvati, Mađari, Albanci. Čak su i Jugosloveni priznati, prema popisu iz 2002. godine, i mogli su da naprave sopstveni Nacionalni savet manjina. Na primeru Slovenije meni to nije objašnjivo, ni teorijski, ni praktično; jedino se na osnovu neke državne politike, nekog straha, to može objasniti. Čak i kad ste ušli u Evropsku uniju, nije došlo do neke promene u zvaničnoj politici po pitanju odnosa prema manjinama. Mi u Srbiji imamo nacionalne manjine koje zbirno nemaju ni nekoliko hiljada ljudi, šta bi radili po tom principu sa Slovacima, Ukrajincima, Rusinima. Koja je prepreka za neke manjine da se pređe iz statusa aloktone u status autohtone manjine? Gledano iz srpskog ugla, kod nas neki kažu da ima deset ili dvadeset hiljada Kineza. Mi čak i ne obraćamo pažnju na Kineze, koji su tu već dvadesetak godina. Postavljam pitanje: zašto ne bi oni, posle tri, četiri ili pet decenija, prema pomenutom modelu, zatražili da budu autohtona nacionalna manjina u Srbiji? Ja sam čak imao narudžbinu iz nemačkih časopisa da se pripremi tekst kakva je perspektiva Kineza u Srbiji. Želeo bih da čujem vaš komentar o ovome.

Petko Hristov¹⁰

GDE SU GRANICE MANJINSKOG PITANJA? Pre mesec dana prisustvovao sam skupu u Makedoniji, posvećenom šezdesetogodišnjici Instituta za nacionalnu istoriju u Skoplju, na kome je jedan od učesnika izrekao stav da je makedonski nacionalni pokret počeo kao multikulturalan, a sada je isključivo jednonacionalan, te da multikulturalan pokret u Makedoniji više nije moguće ostvariti u ovoj državi, već je to nešto što može da se realizuje u Novom Ze-

---

¹⁰ Viši naučni saradnik, Etnografski institut sa muzejem BAN, Sofija (Bugarska).

landu, u Australiji, u Kanadi, ali ne i na Balkanu. Jedan moj kolega, koji se bavi osmanskim historijom, dobro je primetio kako se u Makedoniji govori o makedonskim crkvama i manastirima koje su gradili srpski kraljevi, bugarski carevi i vizantijski imperatori, a niko ne govori o uništavanju makedonskih džamija, to su, valjda, gradili neki drugi. Kad ja pitam svoje studente šta su Makedonci u Bugarskoj, odmah im odgovorim da nijedan odgovor nije potpuno tačan. Jer, u Bugarskoj ima nekoliko vrsta Makedonaca: ima nekoliko stotina hiljada potomaka izbeglica iz Prvog svetskog rata, ima ljudi koji žive u Pirinskoj Makedoniji i ima današnjih studenata. Zato delim mišljenje prof. Dragoljuba B. Đorđevića o važnosti manjinskog pitanja.

Ja sam etnolog i istoričar po struci. U mojoj nauci se ne priča o manjinama, već o zajednicama i grupama, jer svako pominjanje manjina izaziva asocijaciju na odvajanje od postojeće države. I mene interesuje gde se postavlja granica između autohtonih i aloktonih manjina. Recimo, i u srpskim, i u bugarskim istorijskim udžbenicima nema ni slova o migracijama koje su se dešavale. Pa, manjine u Evropi, kojima su garantovana danas sva moguća prava, predstavljaju upravo nekadašnje migrante sa nekih drugih prostora. Sve do Prvog svetskog rata na Balkanu su postojale hiljade ljudi koji su svake godine činili kretanja, na primer, zbog gurbeta (pečalbarenja), iz Bugarske u Srbiju i obrnuto, iz Makedonije u Bugarsku i Srbiju i tako dalje. Dakle, po meni, političko je pitanje na kom nivou će država prepoznavati identitet manjina u svojim granicama.

Samo jedan primer i time ću završiti svoje izlaganje. Ja živim u kvartu „Ilinci“ u Sofiji u kome se nalazi veliki buvljak, koji je mnogim Nišlijama poznat, jer su u godinama krize često dolazili radi kupovine i preprodaje robe. Kad je moj mali sin bio u obdaništu, od 25-toro dece u etničkom smislu dva su bila iz Kine, dva iz Vijetnama, dva iz Turske, a ostala iz Bugarske. Ali, sva su bila bugarski državljani. Nove i nove manjine se stalno rađaju, to je opšti evropski problem, zbog čega je otvoreno pitanje gde se i na koji način može postaviti granica manjinskog pitanja.

Mirjana Kristović¹¹

POLITIKA MULTIKULTURALNOSTI I MULTIKULTURNA POLITIKA. Radim na Filozofskom fakultetu u Nišu i bavim se pitanjem medija. Naravno da su i u oblasti medija tangentna pitanja o kojima se govori na ovom skupu. Ovo je godina interkulturalnog dijaloga u Evropi i mi smo to propustili da adekvatno naglasimo. Fenomeni interkulturalizma i interkulturalnosti, sa jedne strane, te multikulturalizma i multikulturalnosti, sa druge, sa svojim značajnim razlikovanjima, uključuju i manjinsko pitanje... Multikulturalizam nije jednoznačna koncepcija, moguće mu je prići sa holističkog, sistemskog, pozitivističkog ili funkcionalističkog stanovišta i od toga zavisi uspešnost njegovog funkcionisanja u određenom društvu. Zato bih zamolila kolegu Lošonca, kao teoretičara, da odgovori za koji bi se koncept multikulturalizma opredelio i kako bi objasnio njihovo funkcionisanje u ovim našim tranzicionima procesima. I još jedno pitanje: ako je ovo politika multikulturalnost, šta bi onda bila multikulturalna politika, u smislu „policy“?

Vera Klopčič

SLOVENAČKO ISKUSTVO U REGULISANJU MANJINSKOG PITANJA. Pokušaću da odgovorim na vaš komentar o autohtonim i neautohtonim manjinama. To nije samo problem Slovenije ili ovih prostora, on zaista ima evropsku dimenziju. Okvirna konvencija govori o manjinama koje su tradicionalno naseljene ili u većem broju i time ukazuje na vrlo različit položaj evropskih manjina, uz potrebu uvažavanja oba ova elementa kad se govori o zaštiti manjina. Bez obzira što na evropskom nivou nije usvojena jedinstvena definicija nacionalnih manjina, to ne bi trebalo da bude prepreka ostvarivanju njihovih prava. Teritorijalni model za mađarsku i italijansku manjinu, koji je usvojen u Sloveniji, ne isključuje zaštitu prava drugih etničkih, verskih ili kulturnih grupa koje u njoj žive. Jer, to je njena obaveza i prema međunarodnom Paktu o gra-

---

¹¹ Docent, Filozofski fakultet, Niš.

đanskim i političkim pravima, prema međunarodnoj Konvenciji o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije i prema Okvirnoj konvenciji. Ali, o svemu tome se premalo zna, jer se suviše govori o tom jednom konceptu, koji je usvojen i podignut na nivo ustavnih prava iz 1991. godine. Vi ste, prof. Đorđeviću, postavili pitanje statusa Roma u Sloveniji. O tome se govori u članu 65 Ustava: „Status i posebna prava romske zajednice uređuju se zakonom“.

Ja sam pravnica i postojala su razna pravna tumačenja šta to treba da znači, da li treba usvojiti poseban zakon ili to mogu biti posebne odredbe u već postojećim zakonima, na primer, o obrazovanju. Prethodne godine donesena je državna odluka da treba usvojiti poseban zakon i usvojen je Zakon o romskoj zajednici, koji reguliše organizaciju i finansiranje romske zajednice. Ali, pojavile su se i nepredvidive posledice. Javila se grupa Sintia, koji žive u Gorenjskom, u jednom delu oko Kranja i Jasenica. Oni su rekli da su mogli da se identifikuju sa određenjem „Cigani“, koje je postojalo od Drugog svetskog rata, ali da sada ne mogu da se identifikuju sa nazivom „Romi“, pa su zatražili promenu Zakona, da se navedu i Sintia, kao i priznanje posebne zajednice. Njih je tek dvestotinak, oni nisu zavedeni u poslednjem popisu, jer su se izjasnili kao Slovenci. Oni su primer nemogućnosti predviđanja svih situacija koje se mogu desiti u svakodnevnom životu, odnosno koje sve grupe mogu naknadno osetiti da ne pripadaju postojećim klasifikacijama i podelama koje se čine.

Namera Zakona o romskoj zajednici bila je da se garantuju posebna prava romskoj zajednici, kao i namera postojećih evropskih dokumenata, kao i svim drugim zajednicama koje su se tu mogle prepoznati, ali te druge zajednice to jednostavno nisu želele da učine. Te stvari oko etniciteta su vrlo kompleksne i teško ih je locirati u samo jednu zemlju, pa onda na njenom primeru tragati za rešenjem. Postojeći evropski standardi pokrivaju situaciju na širem prostoru i dobra su osnova za rešavanje manjinskih pitanja.

Pomenuli ste razliku između tradicionalno naseljenih manjina i tzv. novih manjina, odnosno migranata u zapadnim zemljama. One su različito tretirane, jer su i njihovi interesi različiti. Recimo, primer Roma u Sloveniji. Romi iz različitih krajeva tadaš-

nje Jugoslavije dolazili su u Sloveniju pre dvadeset i trideset godina sa željom da se zaposle. Njihova situacija i obrazovni profil bio je mnogo drugačiji od Roma koji su tada već živeli u Sloveniji.

Srđan Vukadinović¹²

CRNOGORSKO MULTIKULTURNO ISKUSTVO. Mnoštvo identiteta koje egzistira u arealu jugoistočne Evrope predstavlja komparativnu prednost. Jeste da su se Evropa i svet bavili pitanjem manjina mnogo prije, još na Berlinskom kongresu i u Versaju, ali pitanje manjina na prostoru eks-Jugoslavije nije bilo organsko pitanje, već je nametnuto od strane tadašnje Evropske zajednice, kasnije Evropske unije. Dakle, jedno je kad se bavimo pitanjem manjina kao organskom potrebom jednog životnog prostora, a sasvim nešto drugo kada je to pitanje nametnuto spolja. Zato se nama i dešava da imamo jako dobru pravnu regulativu, u većini sada samostalnih država iz nekadašnje zajedničke Jugoslavije, a da je praksa nešto sasvim drugo. U Crnoj Gori je Zakon o manjinskim zajednicama specifičan, jer nemate klasičnu većinu: 40% je Crnogoraca, 30% je Srba, Bošnjačka ima 9,6%, Muslimanska 4,6%, Albanaca 7%, Hrvata 1%. Dakle, Crna Gora nije multietnička, već multinacionalna država, nešto slično kao što imamo u Bosni, mada se ne radi o ustavnom konstituisanju takvog stanja.

Mnogo je važnije da se stvara ambijent za sprovođenje postojećih zakona. Mi smo skloni tome da ako nam ne valja ambijent, odmah menjamo zakone, a ne da prvo poradimo na promeni postojećeg ambijenta. Multikulturalizam je polagao svoj ispit početkom devedesetih godina prošlog vijeka na ovim prostorima i nije ga položio. On već krajem dvadesetoga vijeka izivljava svoje vreme. Zato je potreban nov model kulturne politike, odnosno interkulturalizam. Multikulturalizam je pasivna tolerancija. Mnogo je bitnija ova aktivna, dinamička tolerancija, koja podrazimijeva tolerisanje više grupacija na način međusobne saradnje i međusobnog prožimanja. Potrebno je tzv. klonirano identitetsko tržište, nešto što

---

¹² Vanredni profesor, Filozofski fakultet, Nikšić (Crna Gora).

će sučeljavati suprotnosti, iznositi ih na javno na površinu, sa ciljem da dovedu do pozitivnih efekata.

Nepoznavanje drugosti jeste važan faktor konfliktnosti. Zato kultura mira, kao teorijska paradigma, mora da doprinosi ovom upoznavanju drugosti. Recimo, Crnogorci veoma malo znaju bošnjačkih, muslimanskih, hrvatskih ili albanskih pisaca i slikara, baš onih koji ovde žive i stvaraju. Na promeni tog stanja treba da se radi u budućnosti.

Alpar Lošonc

PRAVA MANJINA I POLITIKA PRAVEDNOSTI. Vredelo je doći u Niš, sjajna diskusija, puno kritičkih opaski. Manjine i zajednice, to je veoma značajno pitanje, s tim što su to, ipak, različiti registri. Ako se govori o režimima demokratije, o politici, čini mi se da je neizbežno koristiti pojam manjine, a zajednice ostaviti antropologiji i etnologiji. Bio sam već na takvom skupu gde su neke, naročito veće manjine, grmele kad su ih nazivali zajednicama, vređale su se zbog toga. Pojam manjine proizilazi iz sledeće konstelacije: prema jednakima na jednak način, prema nejednakima na nejednak način. To je jedno staro aristotelovsko načelo i čini mi se da je jedino tako moguće pravedno operisati sa ovom problematikom. To mi liči na problem na koji je naišao sudija Vrhovnom suda u Americi kad je sudio jednom Crncu. Neki drugi sudija je rekao: „Mi ne smemo da uzmemo u obzir njegovu rasu, to bi bilo kršenje prava nezavisnih od boje kože“. A on je ovako odgovorio: „Da bismo bili pravedni, moramo priznati da je on crn“. Čak i u samoj demokratiji imate većinu i manjinu i morate imati neka pravila kako biste se pravedno ophodili prema onima koji su manjina. U pogledu prava i politike manjina jedini mogući teren je politika pravednosti.

Ono što ste vi rekli u pogledu autohtonih manjina, samo da se kratko osvrnem. Jedan od skandala u onom bivšem zajedničkom zakonu Srbije i Crne Gore bio je što nije taksativno naveo manjine. Mi znamo zbog čega se to desilo, zbog najmanje dve manjine ili zajednice, kako već hoćete, zbog Bunjevaca i Hrvata, a i zbog Boš-

njaka. Bunjevci i Hrvati bili su izloženi različitim političkim manipulacijama od 1945. godine pa nadalje. Odista je teško pogoditi šta je to autohtono ili autentično, da koristimo drugu reč, kada neko kaže, po logici slobode identiteta, ja sam Bunjevac ili nešto drugo.

Zašto se ne slažem s kolegicom Klopčić? Pa, valjda, zato što govorimo o različitim registrima, ona pod Evropom podrazumeva nešto drugo nego ja. Dozvolite jednu vrstu istorijske dosetke, ne preterano duge. Jedna od vodećih tradicija u evropskoj političkoj tradiciji je liberalizam i on ima u sebi efekat asimilacije; štaviše, naglašava poželjnost dobrovoljne asimilacije. Vodeći doktrinarni pravac u XIX veku je liberalni nacionalizam, ali se on, kao što je poznato, nasukao 1919. godine i nastala je ta, da kažem nemoćna agencija, Liga naroda, koja se stvarno posvetila manjinama. Ali, ako hoćemo da stvorimo sliku o tome šta se tamo radilo, onda treba da pročitamo šta je Hana Arendt pisala o korenima totalitarizma, gde se vidi potpuna nemoć Lige naroda da se stavi čak i najminimalniji kišobran nad manjinama. Odnosno, kako ona kaže, nad onim grupama koje nemaju nacionalnu državu iznad sebe. Zatim nacisti kompromituju pojam koji zaista postoji između dva svetska rata, a to su kolektivna prava...

Siniša Tatalović¹³

UNAPREĐIVANJE BILATERALNIH OKVIRA ZA RJEŠAVANJE MANJINSKOG PITANJA. Najprije, kad sam već potegnuo tako dalek put, red je da se javim u ovoj prvoj sesiji. Potaknuo me je da se javim razgovor o ostvarivanju prava manjina, ali bez polazne pretpostavke o tome šta je najširi kontekst, a to je taj evropski kontekst. Također, nije rečeno ni to da, iako postoji Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina i Povelja o regionalnim i manjinskim jezicima, ne postoje instrumenti koji bi pomagali manjinama kako bi regulirali te većinsko-manjinske odnose, već je to prepušteno svakoj državi ponaosob. A ove su se, pak, rukovodile trenutnim okolnostima koje je trebalo rješavati ili pritiscima iz

---

¹³ Redovni profesor, Fakultet političkih znanosti, Zagreb (Hrvatska).

svog okruženja da to učini. Upravo ovdije ja ću to reći na dva vrlo karakteristična primera. Jedan je Slovenija, koja je to riješavala 1990. i 1991. godine bez međunarodnog pritiska i ona je svojim građanima dala osnovna ljudska prava, kojima su oni bili zadovoljni i nisu tražili ta dodatna manjinska prava, izuzev Mađara i Talijana, koji su u bivšoj Jugoslaviji imali formalni status nacionalnih manjina. Istina, treba reći da kad govorimo o autohtonosti, granica između Slovenije i Hrvatske je takva da su dio naselja u Sloveniji hrvatska naselja, kao što u delu naselja u Hrvatskoj žive etnički Slovenci, što znači da su oni u Hrvatskoj priznati kao autohtona manjina, a Hrvati u Sloveniji to nisu. Zašto je to Hrvatska učinila? Ne samo zbog Slovenaca, već i zbog ostalih nacionalnih manjina, ukupno 22, jer se našla u takvim povijesnim okolnostima, gdje je postojao veliki problem u većinsko-manjinskim odnosima, i ona ga je morala rješavati na sasvim drugačiji način nego što je to učinila svojevremeno Slovenija. Takođe, u Sloveniji, u dolini Kupe, živi i autohtona srpska zajednica, sa par stotina stanovnika, ali ni to nije respektirano kako bi oni dobili status nacionalne manjine.

Nešto posebno važno sam htio reći za ovo o čemu danas mi skupa razgovaramo, a to je kvaliteta međuetničkih odnosa na Balkanu. Mi nemamo evropski okvir za zaštitu nacionalnih manjina, kao općeobavezujući za sve zemlje, ali imamo nešto drugo. Ako to ne možemo rješavati multilateralno, u okviru Vijeća Evrope Evropske unije, onda to možemo rješavati bilateralno, polazeći od pretpostavke da ako vi na svom teritoriju štitite pripadnike manjine, vi na taj način šaljete dobar signal državi matičnog naroda da se ona na identičan način ponaša prema svojim građanima koji imaju istu etničku pripadnost kao većinski narod u toj državi. Ja mislim da je to dobar put, a Hrvatska ide tim putem, da se bilateralnim sporazumima u oblasti zaštite manjinskih prava rješavaju situacije sa susednim zemljama. Mi imamo takve sporazume sa svim zemljama u okruženju, osim sa Slovenijom, koja ne priznaju hrvatsku manjinu i Bosnom i Hercegovinom, gde živi hrvatski narod, kao konstitutivni narod. Na taj se način izbjegavaju ove rasprave o tome da li je jedan narod autohton ili nije, odnosno da li iz broja

pripadnika neke manjine proizlaze i njegova prava na to da bude formalno priznat. U Hrvatskoj postoje manjine, reći ću vam, koje broje svega 12 pripadnika, radi se o Vlasima, ali oni ne koriste to svoje formalno pravo koje im je dato. Sedamnaest, pak, manjina koristi to svoje pravo na različitost i identitet i organizirali su se kao zajednice, koje komuniciraju sa pripadnicima te zajednice i van državnih granica.

Vera Klopčič

Samo jedna rečenica. U principu se ja slažem s vama, kolega Tataloviću, ali podsećam sve da Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina u članu 18 izričito podstiče države da sklapaju ove obostrane ugovore.

DRUGI DEO
ETNIČKA, RELIGIJSKA I KONFESIONALNA
PREDODREĐENOST KULTURE MIRA NA
BALKANU

UVODNO SAOPŠTENJE

Vesna Miltojević¹⁴

KULTURA MIRA NA BALKANU U SVETLU ETNIČKE,
RELIGIJSKE I KONFESIONALNE PRIPADNOSTI (Osvrt)*

Radovi koleginya Jasmine Ivanov i Nade Raduški, uvažeh-nih kolega Ivana Cvitkovića i Miloša Bešića, kao i kolega Đokice Jovanovića i Dragoljuba B. Đorđevića svojim sadržajem, iznetim teorijskim postavkama, problematizacijom određenih pitanja i empirijskim podacima govore o etničkoj, religijskoj i konfesionalnoj uslovljenosti kulture mira na Balkanu. Na samom početku valja pomenuti da od šest radova ove sesije, četiri prikazuju rezultate dobijene empirijskim istraživanjem. Tri su zasnovana na rezultatima empirijskog istraživanja *Kulturne orijentacije, etnička distanca i kultura mira u Srbiji i na Balkanu*, obavljenog u okviru projekta *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije*, a rad kolege Bešića na istraživanju etničke distance u Crnoj Gori. Ne manje vredni su i radovi kolege Cvitkovića i koleginya Raduški, koji ukazuju na odnos nacionalni identitet-međunacionalni odnosi-kultura mira i na etničku distancu i položaj Roma kod nas.

---

¹⁴ Vanredi profesor, Fakultet zaštite na radu, Niš.

* Spremljeno u okviru projekta *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije* (149014D), koji se izvodi na Filozofskom fakultetu u Nišu, a finansira ga Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj RS.

Akademik Ivan Cvitković, redovni profesor Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, svoj rad *Nekoliko socioloških determinanti koje mogu uticati na međunacionalne odnose i uspostavu kulture mira*, imajući u vidu brojna pitanja i kontradiktorne odgovore vezane za identitet, posvećuje pitanju odnosa naglašenog kolektivnog identiteta i razvoju demokratije u višenacionalnoj sredini, u kontekstu razvoja međunacionalnih odnosa i kulture mira na Balkanu. Pri tom, iznosi stav „da demokratija i globalizacija traže ne kolektivizam, već jedan novi individualizam koji je malo podalje od tradicije i običaja“. Imajući u vidu odnose i prilike na Balkanu, jačanje etnonacionalizma, religijskog fundamentalizma i nove desnice, odgovarajući na pitanje šta sve utiče na međunacionalne odnose u vreme „povampirenosti“ identiteta, ukazuje na činioce koji mogu da doprinesu izgradnji kulture mira na Balkanu. Pri tom, ističe pre svega značaj i ulogu *porodice* i njenu socijalizatorsku funkciju. S obzirom, da dolazi sa područja koje je nedavno bilo zahvaćeno ratnim sukobima, krizu morala koja je prisutna u ratnom i posleratnom periodu navodi kao jedan od otežavajućih faktora formiranja kulture mira. Zalažući se za jačanje moralne svesti, univerzalnu etiku, moralni preporod društva, afirmaciju opšte ljudskih vrednosti, analizira značaj *dijaloga* u uspostavljanju kulture mira na ovim prostorima. U tom smislu predlaže uspostavljanje dijaloga bez mržnje, ponižavanja, nasilja, uz uvažavanje, poštovanje i toleranciju kao jedan od načina prevazilaženja međunacionalne netrpeljivosti. Po mišljenju prof. Cvitkovića, izgradnji kulture mira na Balkanu mogu da doprinesu i *spremnost svih učesnika na samokritičko sagledavanje svojih uloga u prethodnom ratu, mediji* koji samo pojačavaju uverenja koja usporavaju izgradnju kulture mira na ovim prostorima, jer svojom slikom, tonom ili rečima usporavaju pomirenje. Osim pomenutih, ukazuje i na odnos političke pripadnost, ulogu prošlosti i religije na uspostavljanja kulture mira na prostorima Balkana.

U radu kolegice Jasmine Ivanov, *Međuetnički odnosi na Balkanu u svetlu etničke i konfesionalne distance*, izneti su podaci emirijskog istraživanja *Kulturne orijentacije, etnička distanca i kultura mira u Srbiji i na Balkanu*. Polazeći od stava da stepen raz-

ličityh oblika socijalne distance predstavlja pouzdan indikator socijalne kohezije, odnosno konflikata, kao i da je stanje socijalne distance jedan od indikatora otvorenosti društva, prezentovani podaci su o etničkoj i konfesionalnoj distanci u Srbiji, tačnije u Nišu, Makedoniji (Skoplje) i Bugarskoj (Plovdiv). Svesna da su mogućnosti za komparaciju istraživanih pojava na našem području skromni, što zbog malobrojnosti, što zbog dešavanja na području bivše SFRJ, koleginica Ivanov ipak pominje podatke koji govore o etničkoj toleranciji iz 1960, 1963, 1966. Podaci dobijeni ovim istraživanjima ukazuju na visok stepen prihvatanja drugih etničkih grupa. Rezultati dobijeni istraživanjem 1989, su nešto drugačiji, nepovoljniji, jer je uočeno smanjenje etničke tolerancija kod mladih. Podaci dobijeni istraživanjima 90-tih, u vreme sukoba na ovim prostorima, već ukazuju na veću etničku distancu, i to pre svega prema Albanima.

Uz iscrpnu analizu, dobijenih podataka po državama u kojima je realizovano istraživanje uz specifičnosti, koleginica Ivanov izvodi i generalne zaključke:

- etnička i konfesionalna distanca manifestuje se u najbliskijim socijalnim relacijama (izgradnja bračnih i prijateljskih odnosa),
- etnička distanca prema manjinskim i konfesionalnim grupama najmanje je izražena u Srbiji,
- najveća distanca iskazana je prema albanskoj, romskoj i turskoj etničkoj grupi,
- albanska etnička grupa ispoljava najizraženiju socijalnu distancu prema drugim etnicitetima,
- tolerantnost je najizraženija prema pripadnicima manjina iz susednih država,
- distanciranje je najizraženije kod najbliskijih socijalnih veza,
- najveći stepen distance ustanovljen je među pripadnicima pravoslavne i muslimanske vere u Makedoniji,
- većinska verska grupa u Srbiji i Bugarskoj ispoljava snažnu distancu prema muslimanima, ali ne i obrnuto.

Na osnovu dobijenih podataka, koleginica zaključuje da je nacionalna pripadnost u odnosu na versku značajnija komponenta u

identitetu ispitanika i otvara pitanje verska pripadnost-nacionalni identitet-lična religioznost.

Kolega Đokica Jovanović, u radu *Stereotipi i predrasude u našem dvorištu i u našem komšiluku*, polazi od operacionalizacije pojma stereotip, imajući u vidu da je stereotip kulturna tvorevina. Analizirajući određenje stereotipa kod Klajna, Šipke, Vujaklije, Lipmana, Stegnera, Jovanovića i drugih, ukazuje na vezu između stereotipa i predrasuda i podseća na Olportovu tablicu kojom se, uglavnom, može meriti stepen predrasuda u društvu: anti-govor, izbegavanje, diskriminacija, fizičko zlostavljanje i istrebljenje. U svom radu iznosi dve tvrdnje. *Prvo*, „dominatni stereotipi i predrasude na Balkanu predstavljaju 'tvrdu', okamenjenu, samorazumljivu sliku kulturno-istorijskih prilika“. *Drugo*, u Srbiji, kao i u drugim balkanskim zemljama, predrasude i stereotipi o sebi i drugima su čest „nacrt“ za oblikovanje društvenog života na Balkanu.

Konstataciju da je ideološka osnova etničkih identiteta održana u predrasudi „Mi smo žrtve“ potkrepljuje podacima. Naime, ispitanici su u većini slučajeva odgovorili da je u Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj istorija ostavila teže posledice nego u drugim evropskim zemljama, a da su za sukobe na Balkanu krive „strane sile“, ali i balkanski nacionalizam. Najviši nivo slaganja sa tvrdnjama su iskazali ispitanici u Srbiji. Razloge ovako dobijenih rezultata kolega Jovanović nalazi u činjenici da jedino ispitanici u Srbiji imaju neposredno i traumatično ratno iskustvo, da su bili izloženi međunarodnoj izolaciji, ratnim zločinima..., kao i u činjenici da je Srbija u zaostatku za Bugarskom i Makedonijom u procesu evrointegracija.

Autor smatra da se može pretpostaviti da ispitanici nemaju kritički stav prema „sopstvenim“ nacionalizmima i dodaje da u upitnika nema instrumenta kojim bi se mogla proveriti ova tvrdnja, kao i da je još uvek vrlo jak stereotip o prevashodnoj odgovornosti Zapada za ratni slom Jugoslavije i gubitak „srpskih“ teritorija.

Nivoi predrasudnog međureligijskog/međukonfesionalnog nepoverenja su u skladu sa stavovima o balkanskim nacionalizmima. U naznačenom smeru se kreću i stavovi o tome da religijska netrpeljivost ugrožava mir na Balkanu. Kod svih ispitanika vlada

mišljenje o neposrednoj uzročnoj vezi religijska netrpeljivost – ugrožavanje mira na Balkanu. Interesantno je, ali i razumljivo da su uvek „tuđe“ religije odgovorne za sukobe na Balkanu. Tamo gde treba tražiti jedan od mogućih uzroka sukoba na Balkanu, kod naših ispitanika dolazi do izvesne konfuzije. Na pitanje o tome da li je nepoznavanje kulture drugih uzrok sukoba, većina ispitanika odbacuje takvu mogućnost.

Kolega Jovanović rad završava iskazanom zebnjom i nadom. Zebnjom, da će se evrointegracija desiti bez istinske integracije i dijaloga. Nadom, da će stereotipi i predrasude gasnuti sa uspostavljanjem multilateralnih veza i relacija na Balkanu i u Evropi i bez smišljene političke akcije.

Kolega Dragoljub Đorđević, kroz svoj rad *Ko je remetilački faktor u Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj: religije, verske zajednice ili nacionalne manjine (posebno Romi)?*, pokušava i da da odgovor na postavljeno pitanje. Kritički se osvrćući na pripreme za pisanje rada, kolega Đorđević, iznosi podatke dobijene istraživanjem koji ukazuju na odnose: verska netrpeljivost-mir, verske zajednice-netrpeljivost-mir, Romi-sukobi-mir i Romi muslimani-islamski fundamentalizam.

S obzirom na distribuciju odgovora autor konstatuje da ispitanici, smatraju da:

- religijska netrpeljivost ugrožava mir na Balkanu,
- islamska zajednica u sve tri zemlje obeležena je kao ona koja ispoljava najveći stepen religijske netrpeljivosti,
- sem po mišljenju ispitanika iz Bugarske, Romi ne mogu da bitu uzrok sukoba u balkanskim državama i
- po mišljenju ispitanika iz Makedonije, Romi muslimani mogu biti uzrok sukoba u balkanskim državama.

Etnička distanca u postreferendumske Crnoj Gori, rad kolege Miloša Bešića, docenta Fakulteta političkih nauka u Podgorici, prezentuje rezultate istraživanja obavljenog u periodu april-maj 2007. o etničkoj distanci. Periodično merenje etničke distance je po njegovom mišljenju važno, kako bi se uočili eventualni problemi između različitih etničkih grupa i kako bi se blagovremeno reagovalo. U radu su komparirani podaci sa podacima dobijenim u

istraživanju maja 2004. U oba istraživanja korišćena je modifikovana Bogardusova skala koja sadrži devet ajtema.

Autor rada procenjuje da je slika složena, a da etnička distanca raste. Analizirajući trenda ukupne etničke distance u poređenju sa 2004, kolega Bešić, zaključuje da u Crnoj Gori postoji ukupan rast distance po etničkom kriterijumu i strahuje da to može da dovede do latentne netrpeljivosti.

Naime, na osnovu dobijenih podata i poređenja sa prethodnim, uviđa se da sve veći broj građana Crne Gore ne bi želeo da Albanci žive sa njima u zajedničkoj državi, niti bi pripadnike ove nacije i Rome želeli u susjedstvu. Pripadnici ove dve nacionalne skupine nisu poželjni kao saradnici i pretpostavljeni na poslu, a još manje kao vaspitači u vaspitno-obrazovnim institucijama. Distanca postoji i kada je u pitanju sklapanje braka. Kada je reč o druženju i posećivanju, distanca je značajno manja, ali i dalje relativno velika u odnosu na Albance i Rome.

Posebnu pažnju u radu zavređuju i podaci koji ukazuju na analizu parova. Iz podataka se vidi da Crnogorci imaju visoku distancu u odnosu na Albance, ali Albanci nemaju visoku distancu u odnosu na Crnogorce. Isto tako, Albanci pokazuju mnogo manju distancu prema Muslimanima/Bošnjacima, nego obrnuto. Kada je o Albancima reč, jasno je da oni prave veliku razliku u odnosu prema Crnogorcima i Srbima, s obzirom da prema ovim drugima iskazuju mnogo veću distancu. Albanci pokazuju najveću distancu prema Rusima, što autor rada objašnjava činjenicom da se period u kome je rađeno istraživanje podudara sa protivljenjem Rusije u međunarodnoj zajednici nezavisnosti Kosova. Veoma niska distanca u oba smera između Srba i Crnogoraca, po mišljenju autora, ukazuje da ove dve skupine jedna drugu doživljavaju kao pripadnike istog etničkog korpusa, te zaključuje da bez obzira na politički rascep između njih etnički rascep još uvek ne postoji.

Na osnovu analize stanja u Crnoj Gori i dobijenih rezultata, kolega Bešić zaključuje: da je Crna Gora političko društvo i da kao takvo, ne prihvata pripadnike drugih nacionalnih skupina na rukovodećim položajima, što predstavlja kulturološku dimenziju etničke distance; da je druženje i posećivanje sa pripadnicima

drugih etničkih skupina uglavnom prihvatljivo što je verovatno posledica istorije Crne Gore kao multietničkog društva, ali da to nije ključni indikator za kvalitet međuetničkih odnosa.

Nada Raduški iz Instituta za društvene nauke u Beogradu u svom radu *Etnička distanca i demografski razvitak Roma* polazi od teškog položaja Roma i predrasuda o njima, ukazujući na njihov specifičan demografski razvitak i društveni položaj. Kao zajednički problem Roma u balkanskim državama, koleginica ističe nerešena brojna egzistencijalna pitanja, a kao prioritetna ona koja su vezana za obrazovanje, stanovanje, zaposlenost i zdravstvenu zaštitu. Pomenuto, uz dugogodišnju društvenu marginalizovanost, socijalno-etničku distancu i nepovoljan demografski razvoj dovešće, po mišljenju koleginice Raduški do sve veće izolovanosti i produblivanja socio-kulturnog jaza u odnosu na druge nacionalnosti.

Položaj romske nacionalnosti u Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj se razlikuje od države do države. Kroz prikaz demografskih podataka, autorka zaključuje da je prisutan nepovoljan demografski razvitak romske populacije koji zahteva donošenje adekvatnih i dugoročnih mera populacione politike u domenu prirodnog kretanja stanovništva (racionalna reprodukcija i planiranje porodice, smanjenje specifičnih stopa smrtnosti i dr.), zatim, u obrazovnoj i ekonomskoj strukturi, kao i ublažavanje distinkcija koje postoje između romske i drugih etničkih zajednica u osnovnim demografskim karakteristikama i komponentama kretanja.

Na kraju koleginica Raduški postavlja i pitanja koliko zapravo uspešno adaptiranje, odnosno usvajanje modernih vrednosti neophodnih za integraciju u jedno društvo, slabi svest o nacionalnom identitetu i etničkim osobenostima i vodi ka asimilaciji.

Prikazani radovi svojim teorijskim i empirijskim podacima ukazuju na neke determinante koje utiču na ostvarivanje kulture mira na prostorima Balkana i ukazuje na potrebu empirijskog istraživanja odnosa verska pripadnost-nacionalni identitet-lična religioznost, kao i kritičkog stava prema sopstvenim nacionalizmima.

RASPRAVA

Đokica Jovanović¹⁵

„POZNAVANJE“ ILI „NEPOZNAVANJE“ KAO UZROK KONFLIKATA. Potruđiću se da u okviru svojih pet minuta dam nekoliko napomena, držeći se pravila da ne prepričavam ono o čemu smo pisali u publikovanim radovima. Produžiću temu gde smo stali pre pola sata, ali ne sa namerom da unesem još jedan ton konfuzije; činjenice su te koje nas često plaše i stvaraju sliku konfuzije, ali je naša obaveza da ih ne zaboravimo. Govoreći o identitetima, hoću da se pozovem na knjigu Patrika Gerija, koju sam među poslednjim čitao. Do tzv. Novog veka pojam „naroda“ ili pojam „kolektiviteta“, onako kako ga mi razumevamo iz perspektive današnjega doba, naprosto nije postojao. Nije postojao ni u kulturološkom, ni u ideološkom, ni u političkom smislu. Tu tezu autor potvrđuje sledećim dokazom. Ono što je bio, da tako kažemo, prvi stalež, ako ćemo u terminima Francuske građanske revolucije, ono što je bilo plemstvo i što je bila vlastela, sebe nije identifikovalo sa slojevima koje mi danas nazivamo narodom. Ne da nije sebe identifikovala sa tim slojevima, nego je pravila jednu vrlo odsečnu i namernu distancu i granicu. On to naročito pokazuje na primeru poljske šljahte koja se oštro distancirala od kmetova, od onih socijalnih slojeva koji su na nižim lestvicama socijalne granice. Na ruskom dvoru se govorilo francuskim jezikom, nije se govorilo nikako ruskim jezikom. Potom, Franci su u današnjoj Francuskoj osvajali i zadržavali poluge moći i vlasti, dok Gali nisu imali nikakvu socijalnu ni političku ulogu.

Zašto ovo kažem? Zato što se u današnjim razgovorima o našim etničkim identitetima držimo jednog pravila koje je na dnevni red stavila nemačka etnologija s kraja XVIII i kraja XIX veka u traganju za onim što bi se moglo smatrati njihovim identitetom. Stoga sam izneo tvrdnju o okamenjenoj prirodi stereotipa, u tom pogledu što se u okamenjenoj prirodi stereotipa traži njihovo

---

¹⁵ Vanredni profesor, Filozofski fakultet, Beograd.

izvorno mesto u mrakovima i dubinama hiljada vekova prohujalih za nama. Već je poznato mesto i nemačkog romantizma i Herderovo mesto u začinjanju ideje identiteta; mi često Herdera nepravedno osuđujemo zbog navodnih posledica njegovog dela, zaboravljajući da je on u nekim drugim etničkim identitetima video svetlo na izlasku tunela, svetlo koje će obasjati Evropu, a da to nije germanski identitet. To je jedno pitanje koje bismo morali imati u vidu kada govorimo o identitetima.

Druga je stvar dilema: kako se odrediti prema zajednicama – da li ih odrediti kao manjinske zajednice i većinske zajednice ili ih samo odrediti kao zajednice? Meni se čini da je operativnija sintagma „etničke zajednice“ ili, konačno, samo „zajednice“. Time se, ako hoćete, u pravno-političkom smislu ili, čak, sa stanovišta načela liberalne filozofije, inherentno priznaje potpuna ravnopravnost. Priznaje se već izvikano ideološko načelo o jednakosti svakoga pojedinca u saobraćaju sa drugim pojedincem. Ja, naravno, nemam konačan odgovor, mogu da govorim i da se opredeljujem sa stanovišta ličnog afiniteta, ali sam potpuno spreman da se to može dovesti u pitanje i da to određenje ne može da stoji. Međutim, svojim uslozljavanjem Evropa će morati ozbiljno da stavi identitetsko pitanje na svoj dnevni red, jer imate jedno vrlo jednostavno pravilo koje glasi: ukoliko jedna zajednica sebe samoidentifikuje na određeni način i ukoliko ta zajednica jasno uspostavi zahtev da bude priznata, postavlja se, onda, pitanje: a da li ikoja druga zajednica ima pravo da ne priznaje njeno samoidentitetsko određenje, pa makar ono nastalo pre deset minuta? To je, po mom mišljenju, jedno suštinsko pitanje i meni je asocijacija krenula ka tom pitanju kada je koleginica Klopčič iznela pitanje Sinta u Sloveniji.

Opšte je mesto da se uzrok kriza, naročito na Balkanu, prepoznaje u slabom međukulturnom, međuetničkom poznavanju. Pa, kažemo, kako ne poznajemo pesnike, ne znamo slikare koji nam dolaze iz druge etničke zajednice. Međutim, postoji i jedno drugo stanovište o kome ispitanici čak ne mogu da govore sasvim precizno; ne samo što ne žele da govore, nego ne prepoznaju kao potrebu. Egzistira stav kako smo mi u sukobu sa njima zato što ih dobro znamo, mi znamo šta oni hoće. Drugim rečima, u potkontekstu,

mi poznajemo njihovu kulturu koja je po svome usmerenju suprotstavljena našoj kulturi. Isti ispitanik će vam reći: da, mi smo u sukobu zato što se ne poznajemo, ali smo ušli u sukob zato što znamo šta oni hoće. To meni ukazuje na izvesnu konfuziju u tom, ako hoćete, interkulturalnom ili monokulturalnom statusu ljudi koji žive na ovom području. Eto, tu ću stati, neću više uzimati vremena. Hvala.

Jasmina Ivanov¹⁶

ZAKONI I MEHANIZMI NJIHOVE ZAŠTITE. Evo, na neki način, dobila sam šlagvort da iskažem lični sud vezano za tezu kolege Vukadinovića, koja slovi kao vrlo česta u komentarima međuetničkih odnosa, multikulturalnih odnosa i uopšte mogućnost razvitka multikulturalnog društva. A to je da je nepoznavanje drugoga najčešći osnov međusobne netolerantnosti i često uzrok sukoba. Kolega Jovanović je upravo izneo ono što sam i ja htela da prokomentarišem u svetlu podataka koje sam koristila u sopstvenom radu. Recimo, to je podatak iz našeg istraživanja da je u Makedoniji veoma jaka netrpeljivost albanske etničke grupe u odnosu na dominantnu i obrnuto, iako su oba naroda konstitutivne etničke zajednice. Slažem se sa kolegom Jovanovićem da ponekad upravo sukobi dolaze iz navodnog (ne)poznavanja karaktera određenih etničkih grupa.

I još jedno razmišljanje koje sam stekla slušajući prethodnu sesiju, a koje se odnosi na ambijent za primenu Zakona o verskim manjinama. Slažem se da treba napraviti politički, kulturni ambijent kako bi primena zakona koji štiti manjine i druge etničke zajednice bila kvalitetna. To jeste jedna dimenzija problema. Međutim, proučavajući jednu manjinsku grupu druge vrste, jednu vulnerabilnu grupu, shvatila sam da ponekad nije važan samo ambijent, niti dobar zakon, koliko je važno sa donošenjem kvalitetnih zakona napraviti i dobre mehanizme za zaštitu tih istih zakona. Jer, ako to ne učinite, onda zapadamo u situaciji da oni koji bi trebalo

---

¹⁶ Docent, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica.

da pomognu u realizaciji i u poštovanju tih zakona, obično nekakve većine, ne primenjuju odredbe itekako kvalitetnog zakonskog štiva. U svim međunarodno-pravnim instrumentima i preporukama koje se odnose za nacionalna zakonodavstva, idu ka tome da rade najviše na mehanizmima zaštite zakonodavstva. I za kontrolu primene zakona.

Srđan Vukadinović

STEREOTIPIJE KAO POSLEDICE NEPOZNAVANJA.

Mislim da se nismo razumeli. Nisam rekao da je nepoznavanje glavni uzrok određene konfliktnosti, nego da je to jedan od uzroka zbog kojeg dolazi do rekonfliktnosti. A ovu tezu, da do nerazumevanja dolazi zato što se poznaje karakter, upravo to poznavanje karaktera prevodi se na stereotipije. To su posledice, znači, to je neznanje, to je nepoznavanje. Jer, mi sud o nečijem karakteru izvlačimo iz stereotipija, zato što mislimo da je neko takav ili ovakav na osnovu emocije, na osnovu nekog iskustva sopstvenog, a ne šireg iskustva.

Koliko mi znamo, evo primer, da ne idem dalje, koliko mi bošnjačkih pisaca u Crnoj Gori znamo? Naravno, ne mislim na Mešu Selimovića, nego ovih koji žive i šta znamo o njihovoj literaturi? Tvrdim vam: 1% stanovništva neće znati da nabroji pet, a kamoli više! Albanske da ne spominjem. Ne Kadarea i ne znam koga, nego koji žive u Crnoj Gori. Neće znati. E, to je, po meni, glavna odrednica poznavanja nekoga.

Aleksandra Kostić¹⁷

PSIHOLOŠKE OSNOVE STEREOTIPIJA. Ja sam socijalni psiholog i osvrnula bih se, naravno, na pitanje stereotipa i etničkih predrasuda. Ne bih se, međutim, tako olako oslonila samo na socijalne uslove koji tome doprinose, već i na psihološke. Mi svi jako dobro znamo da je pitanje stereotipa nešto što nije baš tako sa-

---

¹⁷ Docent, Filozofski fakultet, Niš.

svim ustaljeno. Dakle, potpuno je podložno nekom menjanju, u zavisnosti od aktuelne situacije, u zavisnosti od vaspitnog obrasca. Mi psiholozi vrlo dobro znamo da predrasude i etnički stereotipi imaju svoju potpuno odbrambenu ulogu, imaju svoju instrumentalnu funkciju. Oni, zapravo, vode pojednostavljenu veoma složenog socijalnog sveta, i, na neki način, onemogućuju integraciju ili dovode do nečeg sasvim suprotnog od onoga što bismo mi hteli u sadašnjosti. Postojanje autoritarne ličnosti koja je sklona stereotipnom mišljenju, koja je sklona praznovericama, koja je sklona da bez ikakvog kritičkog promišljanja uzima jednu globalnu sliku i pritom je prenosi na sve članove neke zajednice, a da, pritom, može posedovati agresivnost i potpuni nedostatak samoposmatranja. Ako nismo u stanju da osetimo i shvatimo kako sami mislimo, kako se sami ponašamo, šta osećamo, kakva je verovatnoća da to uradimo u slici o drugima?

Htela bih da kažem još nešto iz psihološkog ugla, koji bi trebalo da bude neodvojivi deo ovog sociološkog stava. Ono što se često zove zbnjenošću i konfuzijom jedan je potpuno jasan mehanizam odbrane, a to je projekcija. Mi ne poznajemo druge, ali projektujemo svoje ideje, svoje namere, svoja očekivanja i onda dolazi do interakcija, onakvih kakve mi poznajemo. U svakom slučaju, čini mi se ne treba uprostiti jedan konstrukt koji, ipak, doprinosi nekom miru, nekom spokojstvu, pa makar i lažnom miru, prividnom miru. Time, zapravo, duboko zadire u personalnost, a ne samo u tradiciju, ne samo u taj vaspitni obrazac koji se prenosi s kolena na koleno.

Miloš Bešić¹⁸

JEZICI EMPIRIJSKE I TEORIJSKE SOCIOLOGIJE. Kada sam prvi put dobio u ruke ovaj zbornik, očekivao sam da će ovde biti reč o radovima koji su empirijski po svom karakteru. A onda sam video da ima i teorijskih radova, što daje jedan viši kvalitet u našoj međusobnoj komunikaciji, sasvim sam siguran. No,

---

¹⁸ Docent, Fakultet političkih nauka, Podgorica (Crna Gora).

pravi se jedan problem u komunikaciji, u smislu jezika koji koristimo mi koji se bavimo podacima u empirijskom smislu i onih koji se bave teorijski tim istim stvarima. Dakle, taj jezik je ponešto drugačiji. U prvom delu diskusije baš sam se trudio da razumem i, bez obzira što sam logički pozitivista po vokaciji, moram da priznam da su mi neki pojmovi ostali pomalo nejasni u smislu njihove upotrebe.

Kada je reč o ovom empirijskom delu, primećujem da se komunikacija prilično udaljava od materijala koji ovde imamo. Ne znam da li je to dobro ili loše, ali u svojoj diskusiji držaću se upravo tih istraživačkih sadržaja, unutar kojih se kreće linija i granica mojih profesionalnih kompetencija. Prvi rad mi je interesantan zato što u naslovu piše da se radi o determinantama. Mi, kada radimo istraživanje, znamo šta znače determinante i kako se otkrivaju determinante. Stoga sam očekivao neku vrstu regresionalne analize, očekivao sam neku metodu gde se kaže: ovo su determinante, ova je manje ili ova je više važna. Ovaj rad je vrlo interesantan, rekao bih lucidan sa stanovišta ponude mogućih determinanti, ali to je nešto što ne bi ušlo u empirijsku studiju, jer veliki broj ovih mogućih determinanti pravi strašan problem sa stanovišta operacionalizacije. A bez operacionalnih pojmova ne umem da mislim naučnu stvarnost, moram da priznam. Dalje, rad koleginice Ivanov koja je merila socijalnu distancu; što sam stariji u istraživačkom iskustvu, sve sam skloniji da koristim skale istraživača na Zapadu koji to rade mnogo duže i uspešnije od nas. U prvim svojim godinama istraživačkog iskustva i sam sam se trudio da napravim nekakve genijalne ajteme koji mere ovo ili ono, da bi se vremenom naučili da koristite tuđe iskustvo.

Zašto to kažem? Dva su razloga. Prvi je taj što se plašim da na način na koji smo operacionalizovali stvari, koleginica i ja nismo merili istu stvar. Ili je drugačija onda u tabelama. Ako je tehnička stvar u pitanju, to je jedna stvar, ali, ako je operacionalna stvar u pitanju, imamo problem da li smo merili istu stvar. Jedna je stvar: želeo bih da budem, želeo bih da ulazim u bračne odnose. Druga je stvar: trebalo bi, kao što ste vi par puta interpretirali. A treća stvar je: da li biste imali protiv, da li pristajete da, na primer,

Rom, Albanac, itd. To su različite stvari. Ovde, u tabeli u koleginičinom radu je: *želeo bih*. Voleo da razjasnimo, da vidim da li smo merili iste stvari ili smo koristili različitu terminologiju koja bitno utiče na sadržaj. Jedna je stvar da li vi želite da neko ko je romske nacionalnosti bude sa vama u bliskom srodstvu, a druga je stvar ako nemate ništa protiv toga, ako vam to ne smeta. To su radikalno drugačije stvari. Ako nemate dobrog anketara, imate problem. Jer, u Bogardusovoj skali originalno piše: „Da li biste imali nešto protiv, odnosno, da li biste pristali“, gde sada odgovor „da“ treba da znači: „ne bih imao ništa protiv“. Operacionalizacija je jako važna i voleo da znam da li stvarno to znači „želeo bih“ u ovom radu.

Imamo i drugu stvar koja metodološki, uslovno rečeno, škripi. Reč je o istraživanju koje je rađeno u tri grada iz tri države. Jesam li dobro razumeo? Dakle, to nisu reprezentativni uzorci u tim zemljama. To bi automatski značilo da, kada se podaci prezentuju tabelama, onda ne sme da se stavi: Bugari, Rumuni, itd. Onda to ima svoju težinu. Mi ne možemo da znamo da li su stavovi Bugara ili Srba, svejedno, iz drugih gradova slični ili jednaki. Kada operišete sa procentima, procenat podrazumeva reprezentativni uzorak, s obzirom na standardnu grešku merenja. Ako uzmete ljude iz jednog grada i poredite njihove stavove sa ljudima iz drugog grada, vi ste, zapravo, poredili gradove. To, naravno, ima svog smisla i značenja, ali da znamo da se interpretiraju podaci u tom svetlu u kome se interpretiraju. Ovako, stalno imamo taj problem u razumevanju podataka. To je jedno moje zapažanje.

Još jednu stvar bih hteo reći. Kada je reč o radu kolege Đokice Jovanovića reč, dve metodološke opaske, sa krajnje dobrom namerom. Prvo, ovde su mereni stavovi. Kada se mere stavovi, standard je da skala bude sa 5, 7 ili 10 vrednosti. Ako imamo skalu samo sa tri vrednosti, nastaje problem sa varijanskom i to se vidi iz vaših ajtema. Znači, imamo ovde 70% varijanse na jednu vrednost, nešto nije u redu sa skalom. (...) Znate, obično su ajtemi proizvod operacionalizacije iz određene teorije, obično se tako radi. I onda ja nisam siguran iz kojih teorija smo dobijali ove ajteme, mada je meni jasan smisao, namera, svrha ajtema, da se razumemo, oni obavljaju svoj posao u empirijskom smislu. Ali, čini mi

se da ti ajtemi dolaze iz različitih teorijskih okvira i onda imam problem kako se oni spajaju.

I druga metodološka, uslovno rečeno, zamerka. Koliko je meni poznato danas, ne postoji način merenja nekog fenomena ako je taj fenomen operacionalizovan jednim pojmom. Svaki pojam po sebi je kompleksan, ima mnogo dimenzija, da biste taj pojam merili jednim jedinim ajtemom. To se tako ne radi. Evo, koleginica Kostić dolazi iz psihologije, oni su malo pozitivniji od nas sociologa. Vama je uvek potrebna skala, jer jedan ajtem, naprosto, može da promaši. Zbog toga vam treba skala sa pet, šest, ne znam koliko ajtema, proveravate varijabilnosnu skalu, proveravate njenu strukturu, da li meri istu dimenziju i tek onda idete dalje. Ovako je dobar deo, rekao bih, vrlo ozbiljnih zaključaka u naučnom smislu izvođenih na osnovu singl ajtema ili singl pitanja koje meri jedan poen. Tada nastaje metodološki problem koji je, prema mom istraživačkom iskustvu, teško braniti.

I još nešto mi nije jasno, opet kod kolege Jovanovića. U tabelama 15 i 16 se pita: Koja su dva naroda glavni uzrok nestabilnosti na Balkanu? Pa, kažete: Albanci i Hrvati zajedno 43,9%. Profesor D. B. Đorđević je tačno rekao koliko posto jednih, koliko posto drugih. Ako pretpostavimo da je to sto ljudi, to bi moglo da znači, recimo, da su 90% od tih 43,9% zapravo Srbi. A ovih, ne znam, svega nekoliko procenata Albanci. Dakle, to sabiranje ovih stvari mi nije jasno, da li je tako prosto bila ta varijabla napravljena, pa su dve stvari išle zajedno ili ne, to je problem u izvođenju istraživanja. To je trebalo da bude: „da“ jedno, „ne“ drugo i da znamo koliko je procenata čega. A ovako, ponavljam, Albanci i Hrvati zajedno 43,9%.

Jasmina Ivanov

Htela bih samo da odgovorim na vaše vrlo konkretno pitanje, koje se odnosi na Bogardosovu skalu. Doslovce je pitanje glasilo: „U koju vrstu odnosa biste stupili sa pripadnicima dole pobrojanih nacija, manjina i etničkih grupa?“ Tradicionalno je u ovoj formi išlo pitanje od početka rada na ovom projektu. Znači, mi smo

imali i pre početka rada na ovom projektu – koliko je to bilo, pre tri godine – istraživanje i pitanje je ostalo nepromenjeno zbog upoređivanja podataka. To nije Bogardusova skala u originalnoj formi, naravno, ali vi znate da se ona uglavnom modifikuje prema potrebama jednog istraživanja. Što se tiče vaše primedbe koja se odnosi na uzorak, ona je u redu, samo pretpostavljam da niste videli da je u uvodnom delu detaljno prokomentarisano kako je sačinjen. A što se tiče pitanja vezano za želju, ja ne znam da li igde postoji u toj formi baš: da li želite da stupite, već upravo: da li biste stupili. Jao, jeste. Ovde jeste. U tabeli da. Želeo bih, živeo bih... Ovde je tehnička greška...

Petko Hristov

SINDROM DVOSTRUKOG INSAJDERA. Ja sam etnolog i navikao sam na kvalitativna, ne na kvantitativna istraživanja. Ali, želim da vam kažem da je istraživanje o kome je kolega Jovanović govorio, da je o tom istraživanju bila vest pre dva-tri dana na centralnim vestima na bugarskoj televiziji. A video sam da se i u makedonskoj štampi to komentarisalo. I o tome se ne govori kao o slučajnosti, nego kao nešto što su ljudi dobro ocenili. I meni je zapao za oko taj zaključak kako ćemo se mi lakše integrisati u Evropsku uniju, nego međusobno na regionalnom planu.

Nešto sam hteo da kažem o stereotipima. Sjajni niški profesor Nedeljko Bogdanović pričao mi je: „Znate li, moj Petko, zašto su Bugari i Srbi braća? Zato što su se bratski tukli.“ Kada pričamo o stereotipima, ostaje nedoumica da li on postoji zbog toga što se mi ne znamo ili zbog toga što se vrlo dobro znamo? I ja mislim da na Balkanu možemo konkretno misliti u tom pravcu. Mene interesuje, kao čoveka koji radi na terenu, kako možemo da obavljamo ta komparativna istraživanja. Ja mislim da je naš problem, a to isto tvrdi i moj prijatelj iz Beograda Slobodan Naumović, da kada su zajednice ugrožene, mi postajemo dvostruki insajderi. Postoji sindrom dvostrukog insajdera, kaže on. (...)

Vezano za ovo istraživanju, mogu da kažem da u Bugarskoj tvrdokorno opstaje stereotip da se Bugarska graniči sa sobom.

Evo, sada čujem za to i u Srbiji, čuo sam i u Makedoniji; još nisam čuo kod Rumuna, ali mislim da je to zato što ne znam dobro rumunski. I dalje opstaju primordijalističke koncepcije. Subjekt istraživanja, dakle, istraživač koji ide na teren, on je u istoj zajednici i on se javlja kao advokat ove zajednice. Zato što je on istog sklopa mišljenja, istih vrednosti. A dodatno u nauci iz koje dolazim postoji i treći problem, a to je da moraš da budeš tamo, a da dišeš ovde. Znači, kada mi prezentujemo naše rezultate, mi ih prezentujemo ponovo ispred dvostrukih insajdera. Veliko je pitanje kako da uradiš istraživanje koje možeš normalno da predstaviš u Beogradu, u Nišu, u Sofiji, u Skoplju.

Još sam nešto i završavam. Ima jedna rečenica u radu kolegice Jasmine Ivanov sa kojom se potpuno slažem, a radi se o Plovdivu. Nedovoljno poznavanje okolnosti u ispitivanoj sredini ne omogućava relativno tumačenje, a time i zaključke. Odmah vam mogu reći zašto baš u Plovdivu postoji velika tolerancija kod katolika. Zato što tamo u blizini postoji tradicionalna katolička zajednica. Mogu da kažem zašto postoji velika tolerancija prema Makedoncima. Zato što polovinu stanovnika Plovdiva čine izbeglice iz Makedonije. I mogu da kažem da Romi u Plovdivu nisu kao Romi u Sofiji: oni su, kako mi kažemo, turski Cigani, znači muslimani. Verovatno ste vi u pravu, kolega Bešiću, mora da se navede tačan grad, oblast u kojoj je vršeno istraživanje. Jer, ako se ono uradi u drugom gradu, mogu da se dobiju sasvim različiti procenti.

Alpar Lošonc

MANJINA, A NE ZAJEDNICA. Kolega Jovanović me je podstaknuo. Zašto, ipak, manjina, a ne zajednica? Zato što je zajednica, i u političkoj, ali i u pravnoj filozofiji, a čini se i u sociologiji, opterećen pojam. Recimo, u sociologiji setili bismo se Tenisa koji pravi tu ključnu razliku između društva i zajednice. Ali, govor o zajednici, o komuni, uvek nosi toliko snažnu normativnu pretpostavku, jer se, jednostavno, pretpostavlja da se radi o grupi koja deli najveći broj mogućih resursa. Vidite, ja sam dovoljno staromodan da citiram jednog autora koji se danas ne citira, a mislim na Mar-

ksa koji za naciju kaže da je “iluzorna zajednica”, jer ne odgovara istinskoj zajednici. Stoga bih se radije držao termina „manjina“.

Dalje, u Srbiji se veoma često pravi razlika između nemačkog i francuskog poimanja nacije i građenja nacije. Po mom sudu, to nije tačno. Zapravo, nemačko i francusko poimanje građenja nacije ne razlikuju se preterano. Postoje, možda, samo različite istorijske kombinacije, politike i kulture. Pogledajte, recimo, Francusku krajem XVIII veka. Samo dve trećine onih koji žive u Francuskoj govore književnim jezikom. I za trideset, četrdeset godina, zahvaljujući drilu, školama, stvara se francuska nacija. Prema tome, nema nijednog građenja nacije u nama poznatoj istoriji, a da nije bilo jakih elemenata kulture. Potpuno se slažem sa vašim intervencijama i onog što je kolega Vukadinović maločas rekao. Stvarno treba jako oprezno baratati sa znanjem u pogledu momenta, znači, približavanja različitih kultura. Jer, znanje u ovom smislu, kao neka vrsta apsolutnog medijuma, multikulturalnog, interkulturalnog, pre je jedna prosvetiteljska utopija. Mi danas znamo da znanje nije neutralno, da se distribuira na nejednaki način. Kao što, recimo, mnogo puta postajete neprijatelj tek posle, tek kada upoznate nekoga. Recimo, vašeg bračnog druga upoznate i postajete njegov najljući neprijatelj. Ako upoznate nekoga, to uopšte ne znači da ćete postati, da tako kažem, prijatelj, već je moguće nešto sasvim drugo. I to je, po meni, kvintesencija mnogih stvari.

Goruće pitanje u Srbiji jeste kako se predaje istorija. A to je još uvek, manje-više, predvojnička obuka. Ali, recimo, uzmete neki relevantan datum i ispričate ga iz različitih perspektiva. E, to je već nešto drugo, kada znanjem unosite neku vrstu pluralizma u sâm registar znanja; to je već jedna proba i za nastavnika, a kamoli za učenika. I, apropos logičkog pozitivizma, ono što je kolega Bešić maločas rekao, logika kreće da logički pozitivizam ima neku jako, jako veliku granicu, pokušaću da pokažem na šta mislim. Recimo, ako vi upitate nekoga u Srbiji da li su nacionalizmi uzroci ratova, naravno da će većina odgovoriti „da“. Ali, zašto? Moja je poenta upravo u tome da mnogo puta mi ne razlikujemo uzrok i posledicu. I, uopšte, mi tako razmišljamo veoma često u pogledu nacije, u pogledu etniciteta, da su oni apsolutni uzroci. A veoma često smo

nesenzitivni prema tome da su fenomeni etniciteta i nacije, da tako kažem, i posledice, ne samo uzroci.

Svi smo mi, manje ili više, bili socijalizovani u tom duhu gde je nacionalizam najveći mogući greh koji se može zamisliti. To je bila partijska retorika. Samo, problem je u tome da ne možete komunicirati sa određenim delom sveta koji nacionalizam koristi kao neku vrstu mehanizma. Doduše, ideološkog mehanizma, ali u ovom publicističkom vidu, kako mi to koristimo. A da ne govorimo o tome, da li je to uopšte tačno, apsolutno tačno, bezrezervno tačno, da je to bio nacionalizam ili nešto drugo. To je itekako upitno, po meni, o tome bi se moglo govoriti.

Prelazim na poslednje što sam hteo da kažem, pokušaj odgovora kolegi Todoroviću, koji je meni postavio pitanje o granicama politike multikulturalnosti. Rekao bih da svaka naša rasprava koja ostaje u okviru kulturalne paradigme, pa i u okviru politike multikulturalnosti, ima jednu granicu, a to je da se ne obazire na nešto što se zove ekonomija. Kapitalistička ekonomija koja stvara mnoštvo nejednakosti i, između ostalog, određene etničke probleme. Ima sjajnih diskusija i studija koje paralelno prate način nastajanja kapitalističke globalizacije i zaoštavanje određenih etničkih problema. Tu leži granica politike multikulturalnosti, jer su, manje-više, svi zagovornici multikulturalnosti toliko nesenzitivni prema ovoj stvari i njome se bave tek fragmentarno.

Miloš Bešić

GRANICE LOGIČKOG POZITIVIZMA. Mora da je došlo do malog epistemološkog nesporazuma. Ako govorite o kategorijama kauzaliteta, onda govorite o kategorijama logičkog pozitivizma. A onog trenutka kada odstupite od logičkog pozitivizma, tu pitanje kauzaliteta više nema smisla. Ne možemo govoriti o kategorijama uzročno-posledičnih veza, a da se ne nalazimo na nekoj vrsti pozitivističke podloge. Dakle, ako dođe do mešanja između koncepta logičkog pozitivizma i hiperpozitivizma, nastaje problem. Logički pozitivizam podrazumeva i usvaja moć pojmovna, sa stano-višta konceptualizacije i operacionalizacije. To bi bila nekakva pri-

roda logičkog pozitivizma. Prema tome, svako pitanje „zašto?“ jeste stvar teorijske spekulacije, to je kvalitativan korak koji ne da ograničava logički pozitivizam, kako ste vi to rekli, nego upravo daje tu specifičnu težinu logičkom pozitivizmu. Evo, to je moj stav i moj odnos prema tome.

Alpar Lošonc

Prvo, ne znam zašto bi pojam uzroka bio vezan za pozitivizam, s time se baš ne slažem. Ja sam govorio o tome da uvek postoji neka vrsta prethodnog razumevanja. Koleginica Kostić maločas je govorila o stereotipima, da su pozitivni i negativni stereotipi sedimentirane habitualizacije u jednom društvu. Znači, imate neko prethodno razumevanje, nemo, veoma često, što se i ne oglašava. Po meni, granica logičkog pozitivizma je u tome da on mora da barata sa prethodno interpretiranim pojmovima.

Aleksandra Kostić

Evo, samo dve rečenice. Pre svega, čini mi se da istraživanja o stereotipima ne bi trebalo da budu stereotipna, a ona obično jesu. Po svoj metodologiji, jesu, po svojim interpretacijama jesu. I tu zaista treba biti jako oprezan, da ne napravimo grešku neopravdane generalizacije. Druga stvar je u socijalnom ponašanju; kod istih oblika ponašanja, pitanje intenziteta je jako važna stvar. Jedno je fenomen nacionalne vezanosti, nacionalne svesti kojom čovek ne manipuliše i ne maše, a sasvim je drugi fenomen nacionalizam. Razlika je u stepenu izraženosti, u pokazanom i nepokazanom, u stavu prema različitim grupacijama. Toliko.

Dragoljub B. Đorđević

RAZLIKOVANJE KONFESIONALNE I RELIGIJSKE IDENTIFIKACIJE. Sticajem, verovatno, dobrih okolnosti, rasprava u ovoj sesiji se svela na metodološka pitanja, zahvaljujući kolegi Bešiću. Prethodno se pripremajući za ovu sesiju, takođe sam hteo

da prodiskutujem jedno metodološko pitanje, mada nisam metodolog, sociološki posmatrano, premda sam izvršio čitav niz istraživanja; tu je i koleginica Ivanov koja je, inače, bila konsultant u našem istraživanju. Pogledao sam fusnotu četiri u njenom tekstu, gde ona u drugom delu fusnote kaže: „Reč je, zapravo, o jednom od krucijalnih problema, budući da se korišćenjem neadekvatnih, višesmislenih ili nepreciznih pojmova, ponekad i netačnih ili neprimerno korišćenih, kao što su 'konfesija', 'pravoslavlje' i 'katolicizam', nauka udaljava od dela svojih suštinskih logičko-epistemoloških karakteristika (objektivnosti i nepreciznosti).“ Prosto rečeno, ovde reagujem kao sociolog religije. Ne znam odakle optužbe za nepreciznost i neodređenost kategorija “pravoslavlje”, “katoličanstvo”, “rimokatolicizam/rimokatoličanstvo”, kada se zna se šta one znače. Vi ste napisali da je verska tolerancija merena među pripadnicima pravoslavne, rimokatoličke, muslimanske, protestantske, judaističke veroispovesti, kao i ateistima. Odakle to, gde ste vi to našli?

To me podseća na deo seta pitanja koja se nalazi u našim statističkim popisima stanovništva i koja se ponavljaju od prvog popisa posle Drugog svetskog rata do popisa iz 2002. godine. U tom popisnom listu piše: pravoslavac, rimokatolik, pripadnik islama, judaista, odnosno jevrejska religija, nešto drugo i onda se dodaje ateista, čime se mešaju nivoi deklarisanja. Meša se konfesionalno prepoznavanje, veroispovedno prepoznavanje sa jednom vrstom religioznosti ili nereligioznosti. Ovde je to ateizam. I onda oni koji nisu u sociologiji religije ili koji nemaju osnovne informacije o tome, a dešava se to i onima na čelu Ministarstva vera ove države, da kažu: da, prema poslednjem popisu stanovništva u Srbiji 2002. godine 95% je religiozno. A to uopšte nije tačno. Devedeset procenata stanovništva, naravno, najviše je pravoslavnih, prepoznalo se konfesionalno, ne ulazeći u nivoe tog prepoznavanja, a samo je ostalo pet procenata onih koji su se prepoznali kao ateisti. Znači, treba biti obazriv, treba metodološki kritikovati i ući u raspravu sa demografima i statističarima, kako bi se stvari izmenile u nekom drugom popisu, iako su oni tu dosta tvrdi i ne žele inovacije, pravdajući ih potrebom za upoređivanjem. Kada govorimo o

samoj veroispovesti (konfesionalnosti), nije baš tačno da se i to ne može operacionalizovati i da nije bilo pokušaja operacionalizacije. Hoću da vam kažem da ste se, iako đak Marije Bogdanović, vrlo lagodno tu poneli. Trebalo je da pročitate i da vidite da se i konfesionalnost, veroispovedno opredeljivanje, može operacionalizovati, na primer, na četiri nivoa... U istraživanjima u okviru sociologije religije lepo stoji: „Koje je vaše konfesionalno poreklo i kako se konfesionalno prepoznajete?“. I onda postoji: pravoslavac, rimokatolik, pripadnik islamske zajednice, pripadnik jevrejske religije, protestantske zajednice, neke druge, ne priznajem nijedno konfesionalno poreklo...

Đokica Jovanović

PODELA NA POLITIČKE I ETNIČKE NACIJE. Koleginici Kostić hoću da kažem da u prvom, uvodnom delu teksta referišem o ovim problemima o kojima ste govorili, tako da mi je potpuno jasna uloga stereotipa i u samoidentifikaciji i u tome da oni jesu koordinatni sistem za kretanje kroz vreme. Nemoguće je poznavati stvarnost u svim njenim oblicima te, prema tome, donositi kolektivne odluke o smeru kretanja jednog kolektiviteta.

A sada je mene kolega Lošonc podstakao u sledećem pogledu. Koristim ovu zlatnu priliku da javno postavim pitanja koja mene more, na koja sam nemam odgovore, da javno iznesem svoju dilemu, sa nadom da u ovom dijalogu barem nazrem gde bi moglo biti ishodište. Evo, povodom određenja toga šta jeste nacionalni identitet, odnosno povodom klasične podele na tzv. političke i etničke nacije: Francuska kao stožer političke nacije i Nemačka, ja dodajem i Rusija, kao stožeri poimanja kulturne ili etničke nacije. Nekada je zgodno, nekada nije zgodno, pozivati se na autoritete, ali meni dolazi sada u sećanje ona stara tipologija Hansa Kona. Možda grešim, ali u literaturi još uvek nisam video da je ona u ozbiljnom smislu dovedena u pitanje. On kaže da je rodno mesto političke nacije treći stalež. Treći stalež koji je imao *ratio*, koji se nije bavio pitanjem svoga identiteta i svoga porekla, već se bavio pitanjem svoga političkog interesa. I materijalnog interesa, ako ja dobro in-

terpretiram Hansa Kona. U istorijskoj situaciji u kojoj nema trećeg staleža koji ima ratio, već postoji nešto drugo, a takav je slučaj sa Nemačkom i Rusijom, postoji inteligencija koja, takođe, pravi konstrukt nacionalni, ali na osnovu čega? Ona konstituise naciju na na kulturi i na tradiciji. To je, dakle, ono što nam je ponudio Hans Kon. Mislim da ta tipologija radi i danas. Kolega Lošonc pomenuo je i mog omiljenog autora Tenisa i njegovo razlikovanje zajednice i društva; tu ste potpuno u pravu, zajednica na svojim leđima nosi mnoge znakove o kojima mi možemo da mislimo ovako i onako.

Ali, vraćam se sada sledećem pitanju: kada vi kažete „manjina“, vi podrazumevate nekome pravo na majorizaciju, vi nekome priznajete pravo na paternalizam. Jer, manjina je uvek pod paternalističkim okom većine. To je jedno. A drugo, mi u političkom diskursu često kažemo: „mera demokratije je odnos većine prema manjini“, je li tako? Ali, time mi priznajemo primordijalni status. Vi stavljate ljudska bića koja se samoidentifikuju na kulturnom ili političkom planu ovako i onako, vi ih stavljate na razne tasove. To je, recimo, moja pozicija u dilemi iz koje krećem sa svojim pitanjima. Naravno, nemojte da shvatite da ja išta tvrdim večeras, ali su to pitanja koja mene, na neki način, muče. I zato bih želeo i vaše mišljenje o tim stvarima.

Aleksandra Kostić

Upravo zato što sam na početku videla takvo određenje stereotipa, očekivala sam konzistentnost u interpretaciji rezultata. Ja se bavim eksperimentalnom socijalnom psihologijom, prirodno je da to očekujem. Prosto, reč je o doslednosti. Ako se krene od jednog potpuno konkretnog određenja, naravno da ono mora poslužiti u interpretaciji rezultata. Inače, šta dobijamo?

Jovan Živković¹⁹

OTVORENO DRUŠTVO I ZAŠTITA MANJINA. Dilema je nastala oko razumevanja i korišćenja pojmova kao što su: društvo, zajednica, nacionalne manjine. Za mene su ovde relevantni i termi-

---

¹⁹ Redovni profesor, Državni univerzitet, Novi Pazar.

ni domicilnost ili autohtonost, a s druge strane, konstitucionalnost. Zapravo, jedan niz pojmova koji imaju svoju povezanost, uslovljenost, kauzalnost. Neko je spomenuo da je bitno iz koje paradigme, iz kog ugla, iz koje teorijske postavke se nešto istražuje. Ili, iz kog ugla se nekakav podatak ili neka činjenica upotrebljava, odnosno, interpretira. Ako bi tako gledali na stvari, ako bi govorili iz ugla jednog oslobođenog, otvorenog, demokratskog ili građanskog društva, onda, po meni, nije nikakva dilema da li ćemo mi upotrebljavati izraz “nacionalne manjine” ili, recimo, “nacionalne zajednice”... Ako uspostavimo jednu zajednicu koja je otvorena, onda mi nećemo imati probleme sa determinantama koje upućuju, kao što kolega Jovanović reče, koje nude izvesno razumevanje. Dakle, stvar je u ciljevima i uglu iz koga se stvar posmatra.

Kada govorimo o reperkusijama koje mogu da nastanu, onda je dovoljno pogledati političke sisteme, bilo našeg, bilo okružujućih država. Dajte da pogledamo kakve smo zakone doneli. Koje smo prerogative preuzeli, kroz koje intencije prolazi ta zajednica, pa ćemo veoma lako videti i postavku iz koje idemo... Nema zakona protiv diskriminacije. Gde je Zakon o nacionalnim manjinama? Gde su mnoge druge pretpostavke koje polaze od toga da stvaramo izvesno otvoreno društvo? Postavljam važno pitanje: iz kog ugla i sa kojim pretenzijama govorimo? Da li samo govorimo iz ugla nekog floskularnog izjašnjavanja ili ćemo govoriti o stvarnom zalaganju da se nešto realno implementira u svakodnevici. A onda, da samim tim potvrđujemo ili da podstičemo nacionalni identitet određenih nacionalnih manjina ili nacionalnih zajednica.

Alpar Lošonc

CIVILIZOVANA MAJORIZACIJA MANJINA. Mislim da je ova Konova podela još uvek preterano kruta. Prvo, zbog toga što je svaka nacija konstrukt. U ideološkom registru svake nacije je da je ta nacija primordijalna, prva, po logici primogeniture. Vidite, svaka nacija je zaista konstrukt i u zavisnosti od različitih istorijskih okolnosti, produkt različitih artikulacija. Ja mogu da priznam samo neku modalitetnu razliku između francuskog i nemačkog poimanja

nacije ili američkog poimanja nacije, ali mislim da ne postoje konstitutivne razlike, kao što se veoma često to pretpostavlja. Recimo, u Srbiji se to veoma često govori, da je, zapravo, Srbija pratila ego-centrični, odnosno nemački model građenja nacije, što ja mislim da nije uopšte tačno.

A ovo drugo što ste govorili o majorizaciji, kolega Jovanoviću, o paternalističkom odnosu ste govorili, je li tako, te vaše reči su me pogodile u srce. Mislim da je to neizbežno. Krećem u prošlost i sebe citiram sa sesije SANU iz 1996. godine. Izneo sam tezu da ono što se može uraditi u Srbiji, to je *civilizovana majorizacija manjina*, što potpuno pogađa ono što ste vi rekli. Mislim da u demokratiji postoji određeni režim moći. I to nije stvar volje, niti je stvar loše volje, nego je demokratija, kao takva, jedan režim moći: po strukturalnoj logici, demokratija stvara većine i manjine. Naglašavam po strukturalnoj logici i time izvlačim celu problematiku iz domena humanosti ili nehumanosti. Možemo, naravno, mi emocionalno da govorimo o problematici manjina iz aspekta humanosti. U redu, to je jedna hvale vredna tradicija. Međutim, ako prelazimo na plan političko-pravne regulative, tu humanost prestaje. Dakle, postoje određena formalna pravila i to je moderna instanca regulacije. Nemamo ništa drugo, uprkos tome što mi znamo da je to falično, uprkos tome što mi znamo da je to nedostatno. I to je politika multikulturalnosti, jedna nezavršiva javna debata o identitetima.

Siniša Tatalović

MANJINE I SUDJELOVANJE U PROCESU ODLUČIVANJA. Ovo je vrlo zanimljiva rasprava, što me je podstaklo da se uključim u razgovor o definisanju pojmova, odnosno da razmotrimo da li, kada koristimo te pojmove mislimo o istim stvarima. Dakle, zbog čega je pojam „manjina“ važan i zbog čega se on koristi? Ja mislim da je on nužnost, jer nema boljeg pojma. On daje i određenu dramatiku kada nekoga nazovete „manjinom“, da se on nalazi u nekakvom položaju ugroženosti. I da se motivira zajednica ili društvo da se prema činjenici da je neko „manjina“ (u ovom smi-

slu, nacionalna manjina), da se prema njemu odnosi na određeni način. U Evropi, recimo, to kolegica Klopčič vrlo dobro zna, nemamo dvije zemlje koje imaju isti pristup. Ali, imamo nekakve politike, da ih tako nazovem, koje bi mogli prepoznati u evropskom prostoru i mogli bi, čak, govoriti o nekakvom razvoju tih politika, o nekakvim generacijama manjinskih prava. Na početku je važno, kada vas neko prepozna kao manjinu, da vam da to minimalno pravo da vas zbog toga ne diskriminira. Dakle, da vam ne daje ništa više ili ništa manje nego ostalim članovima društva. Postaje jasna i ta viša nadgradnja, viši nivo prava koji podrazumeva da imate i nekakve kulturne posebnosti koje se prepoznaju i da vam društvo omogućava da sačuvate svoj identitet, da ga razvijate u zajednici sa ostalim pripadnicima vaše manjine za koju ste se izjasnili. Da imate, a to je možda taj najviši nivo, mogućnost sudjelovanja u procesima odlučivanja. Više nije dovoljno samo da vam većina omogući da preživljavate u svom identitetu, nego da vi imate pravo da s njima suodlučujete o onim pitanjima koja se tiču vas. To je nešto što je jako važno za temu o kojoj razgovaramo, o kvaliteti međuetničkih odnosa na Balkanu.

Polazeći od evropskih iskustava, iskustava Evropske unije, nemamo puno toga uzeti. Postoji ono što je tu razvijeno, to su te antidiskriminacijske direktive. Ali, sve ovo drugo što je vezano za očuvanje identiteta, što je vezano za sudjelovanje u procesima odlučivanja, nažalost, u zemljama Evropske unije nije razvijeno u tolikoj mjeri, sem ukoliko nije tradicija neke zemlje koja je to unjela u Evropsku uniju. Sama će se Evropska unija suočiti sa ovim problemima. Neke zemlje, kao što je Francuska, kao što je Nizozemska, već se suočavaju, jer integracione politike, po mom mišljenju, polako doživljavaju krah zbog sve većeg broja migranata, zbog sve skromnijih kapaciteta da se oni socijaliziraju, da prihvate taj identitet većinske zajednice. Dolaziće sve više do konflikata i vjerujem da ona iskustva koja smo mi imali na Balkanu, da će njima sada moći poslužiti da vide kako će oni upravljati tim svojim etničkim, odnosno vjerskim razlikama.

I, evo sad, možda nešto što će izazvati određenu polemiku i raspravu, a važno je za razumevanje pojma manjine u zemljama

Balkana ili Zapadnog Balkana, kako se to tehnički zove. Mi imamo razumjevanje izgradnje tih modernih političkih zajednica i razumjevanje nacije. Ja sada postavljam pitanje: što, u najmanje četiri balkanske zemlje, sada znači nacija? I kako možete vrlo jasno definirati odnos između većine i manjine i kako možete primjeniti norme međunarodnog prava u tim zemljama, s obzirom na to da se kaže da obično jedan narod može imati jednu zemlju, gdje je ostvario to svoje pravo na vlastitu državu. Spomenuću Bosnu i Hercegovinu, gdje imamo tri konstitutivna naroda, gdje imamo razumjevanje političke zajednice kao pripadnost ne toj političkoj zajednici koja je vezana za državu i zemlje te države, nego vezana za etničku pripadnost. Ko je tu sad većina i kako se stvara većina da bi se demokratski moglo odlučivati, a ko su tu manjine? Imamo novi slučaj Crne Gore. Uzmemo li u obzir popisne rezultate, postavlja se pitanje da li su Srbi u ovom našem razumjevanju pojmova „manjina“ ili su oni konstitutivni narod? Dakle, da li su oni, u tom smislu, akceptovani kao kolektivitet, koji može odlučivati o određenim pitanjima državnog uređenja i vođenja državne politike? Da li ta činjenica da jedna zajednica čini tako visoki postotak u ukupnom stanovništvu, da li je ona motivacija da se zemlja uredi na principima konsenzualne demokracije? Imamo treću zemlju, koja je isto tako u sličnoj poziciji, to je Makedonija. Imamo odnos između Makedonaca i Albanaca, sa izraženim etničkim ponašanjem u političkom smislu.

I, evo, imamo, mada ga neću jako elaborirati, pitanje Srbije i Kosova. Što to znači, u jednom činjeničnom smislu Srbije kao teritorijalno cjelovite zemlje i u drugom, proglašenja samostalnosti Kosova i konstituiranja jednog prostora koji podrazumjeva teritoriju jedne suverene države, ali i činjenice da je jedna, formalno gledajući prema, Međunarodnom pravu, nacionalna manjina proglasila samostalnost. Mi ovdje, kada govorimo o ovim pitanjima, imamo toliko nerazjašnjenih, nedefiniranih pojmova i toliko složenih i nerazjašnjenih odnosa da bi ovakva empirijska istraživanja možda trebalo da budu korak iza. Da bi, najpre, trebalo dobro raspraviti ovo o čemu sam govorio, da se vrlo jasno definiraju ti pojmovi, ali i da se analiziraju odnosi koji su uspostavljeni na

ovom prostoru Balkana, jer mi tu imamo tako velike razlike da mi možda mislimo da je ovaj prostor pripremljen, prilagođen za integraciju u Evropsku uniju. Ali, ako sada pogledamo samo ovo što sam rekao, kako su ove zemlje konstituirane i koji sve problemi iz toga mogu proizaći i proizlaziti, onda vidimo da smo jako daleko od tih naših ciljeva koji su deklarirani u većini ovih zemalja.

Vera Klopčič

ETNIČKA DISKRIMINACIJA U EU. Ta metodološka pitanja su jako važna i vi svi bolje znate to od mene, ali, evo, pomenu-la sam to istraživanje, *Eurobarometar*, o diskriminaciji u zemljama Evropske unije 2006. godine. Jedan od tih mogućih elemenata za diskriminaciju jeste etnička diskriminacija. U sumarnom prikazu rezultata, pokazalo se da je etnička diskriminacija najmanje rasprostranjena u Latviji. Pogledamo uzorak, ispitanici su državljani. A znamo da u Latviji oko 30% rusko govorećeg stanovništva uopšte nije dobilo državljanstvo. To znači da uvek treba uzeti tu konkretnu situaciju u obzir pre nego što se donosi zaključak. Samo hoću da kažem da je to na svim nivoima prisutno.

A možda još i ovo. Kada sam govorila o godini međukulturnog dijaloga i o tome šta može da bude prilog pojedinih regija, našla sam citat iz "Glasa Crnogorca" iz 1896. godine i htela bih da vam ga pročitam; verovatno ga već i znate, ali za mene je to bio klasičan primer kako, u stvari, međukulturni dijalog mora da funkcioniše. Napisan je, kao što sam rekla, pre sto godina. Kaže: "Muhamedanci u redovnoj vojsci, po najvišoj odluci imaće svoje kuvare i banju za versko kupanje. Osim toga, za vrijeme rata neće biti prinuđeni da bojuju protiv svojih jednogveraca. Ovaj najveći obzir na religiozno osjećanje naše braće muhamedanaca izazvao je kod njih veliko oduševljenje". Stvarno mi se čini da to treba vrednovati, to je to što je bilo pozitivno i iz toga treba razumeti sadašnjost. Eto, toliko.

TREĆI DEO
KULTURA MIRA, REGIONALNA SARADNJA
I EVROINTEGRACIJA BALKANA

UVODNO SAOPŠTENJE

Gordana Stojić²⁰

KULTURA MIRA, REGIONALNA SARADNJA I
EVROINTEGRACIJA BALKANA (Osvrt)*

Sesija pod nazivom „Kultura mira, regionalna saradnja i evrointegracija Balkana“ sadrži četiri priloga u kojima se sa stanovišta različitih disciplina (sociologije, ekonomije, političkih nauka) razmatraju problemi međuetničkih odnosa i integrativnih procesa. Tri rada sadrže interpretaciju rezultata empirijskog istraživanja „Kulturne orijentacije, etnička distanca i kultura mira u Srbiji i na Balkanu“ koje je sprovedeno 2007. godine u regionima Srbije, Makedonije i Bugarske, dok je četvrti rad teorijskog karaktera. Autori radova koje predstavljamo su Ljubiša Mitrović, Milorad Božić, Srđan Golubović, Siniša Tatalović, Snežana Miljković, Sandra Đorđević i Irena Veljković.

1. Prvi rad je „Razvoj i evrointegracija Balkana kao pretpostavka unapređenja kvaliteta međuetničkih odnosa i afirmacije kulture mira“ autora Ljubiše Mitrovića (Filozofski fakultet u Nišu). U radu se razmatraju: odnos društvenog razvoja i društvenih sukoba, etnopolitički sukobi na Balkanu, stavovi građana Srbije, Makedonije i Bugarske o uzrocima konflikata i mogućnostima mira na Balkanu.

---

²⁰ Asistent, Filozofski fakultet, Niš.

* Spremljeno u okviru projekta *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije* (149014D), koji se izvodi na Filozofskom fakultetu u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja RS.

Društveni sukobi se posmatraju kao sastavni deo društvene dinamike. Sa istorijskim razvojem društva menja se i priroda društvenih sukoba. Savremeno društvo odlikuju institucionalizovani oblici regulacije i razrešavanja sukoba. Polazeći od Volerstinove teorije ukazuje se na to da svakoj zoni svetskog sistema odgovara određeni tip društva, specifična socijalna struktura i vrsta sukoba. Dok u centru preovladavaju sukobi u oblasti kulture, razvijanja demokratije i borbe za kvalitet života, u zemljama poluperiferije i periferije prepliću se klasni konflikti sa etnopolitičkim i etnoreligijskim. Određenoj strategiji razvoja odgovara određeni sistem raspodele društvene moći i vrsta društvenog sukoba.

Etnički i verski sukobi na Balkanu u svojoj osnovi imaju, s jedne strane, nejednakosti u pogledu ekonomske razvijenosti, a sa druge strane, nejednakosti u političkim i drugim pravima koje grupe (ne)uživaju u određenom društvu. Etnocentrizam, kao vid idejnih i političkih iskrivljenih stavova, najčešće utire put jačanju etničke distance, neprijateljstvima i često je uvod u etnopolitičke sukobe. Potencijalni etnički konflikt mora da bude ideološki probuđen („osvešćen“) da bi se ispoljio kao otvoreni konflikt. Ova vrsta konflikata posebno dolazi do izražaja u periodima kriza.

Autor ukazuje na ozbiljne posledice koje su etnopolitički sukobi ostavili na Balkanu. Problematizujući odnos između razvoja i kulture mira u kontekstu evrointegracionih procesa, polazi se od hipoteza: etnopolitički sukobi su izraz strukturalnih socijalnih nejednakosti i nasilja u društvu; sukobi su blokirali razvoj ovog regiona; modernizacija, razvoj, evrointegracije i globalizacija pretpostavka su pacifikacije sukoba i demokratske integracije ovih društava; kultura mira može biti faktor ne samo pacifikacije etničkih sukoba, već i nove socijalizacije ličnosti, vaspitanja za razumevanje i saradnju.

U nastavku rada predstavljeni su rezultati empirijskog istraživanja: percepcija uzroka društvenih sukoba u svetu i na Balkanu, faktora koji doprinose miru, aktera saradnje na Balkanu i odnosa prema EU. Građani Makedonije, Bugarske i Srbije uzroke društvenih sukoba na Balkanu nalaze u uticaju velikih sila, interesima političkih elita i nacionalizmu balkanskih naroda. Faktori koji

doprinosu miru na Balkanu su, po njihovom mišljenju, okončanje nasilja mirnim putem, saradnja balkanskih zemalja, integracija u EU i, na kraju, članstvo u NATO-u. Borba protiv siromaštva i ravnopravnost svih građana najznačajniji su činioci za održanje unutrašnjeg mira u balkanskim zemljama. Kada su u pitanju akteri podsticanja saradnje, ispitanici na prvo mesto stavljaju kulturne ustanove, sportiste i privrednike, a kad je reč o akterima koji kočuju saradnju, ispitanici smatraju da su to pre svega vlade i političari, a zatim predstavnici verskih zajednica.

Građani pozitivno vrednuju uticaj evrointegracija na jačanje mira i razvoj balkanskih društava, ali se u radu ukazuje i na oscilacije u javnom mnjenju Bugarske i izneverena očekivanja posle ulaska u EU.

U poslednjem delu rada ukazuje se na to da su za afirmisanje kulture mira i jačanje regionalne kohezije na Balkanu neophodni: usmerenost ka evrointegracionim procesima i podsticanje društvenog i privrednog razvoja, zatim izbor strategije društvenog razvoja koja bi omogućila prevladavanje socijalnih i strukturnih nejednakosti i stvaranje društva ravnopravnih šansi. Ukazuje se na ulogu obrazovanja, nauke, kulture i medija u afirmaciji vrednosti kulture mira, jačanju tolerancije i podsticanju poverenja među balkanskim narodima. Na kraju, autor predlaže formiranje *Međunarodne letnje sociološke škole kulture mira* koja bi pomogla širenju multikulturalnog dijaloga i jačanju razumevanja među mladom generacijom na Balkanu. Svoje izlaganje završava tezom da je afirmacija kulture mira prva pretpostavka razvoja i emancipacije čoveka i čovečanstva.

2. Naredni referat jeste „Evrointegracioni proces i zemlje zapadnog Balkana“ autora Milorada Božića i Srđana Golubovića (Pravni fakultet u Nišu). U radu se sagledava sposobnost zemalja zapadnog Balkana da ispune uslove za članstvo u Evropskoj uniji i razmatra, na osnovu rezultata empirijskog istraživanja, odnos stanovništva ovih zemalja prema evrointegracionom procesu.

Na početku rada autori daju kratak prikaz toka dosadašnjeg procesa proširenja Evropske unije. Ističe se da je proširenje EU izraz kako želja zemalja nečlanica da ostvare pogodnosti uključiva-

nja u evropske integracije, tako i želje same EU da proširi svoje granice, uveća tržište i osigura stabilnost u regionu. Specifično za proces pridruživanja zemalja zapadnog Balkana Evropskoj uniji jeste što se kao osnovni instrument koristi sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Ovaj sporazum, koji su potpisale sve zemlje zapadnog Balkana otvarajući na taj način proces priključenja EU, sadrži, pored ostalih uslova priključenja, evolutivnu klauzulu kao i odredbe o regionalnoj saradnji.

Autori zatim podsećaju na uslove koji zemlje moraju da ispunje da bi postale punopravne članice EU i ukazuju na teškoće sa kojima se sreću zemlje zapadnog Balkana u tome. Uslovi za priključenje definisani su takozvanim kriterijumima iz Kopenhagena – politički kriterijum, privredni uslovi i preuzimanje pravnih tekovina. Kriterijumi iz Kopenhagena imali su za cilj da postave odgovarajući okvir za postepenu integraciju bivših socijalističkih zemalja i kao takvi važe i za zemlje zapadnog Balkana. Strategija EU prema zemaljama zapadnog Balkana zasniva se na tri ključna elementa: regionalnoj saradnji, kondicionalnosti i proceni ispunjenosti uslova za svaku zemlju pojedinačno.

U drugom delu rada razmatra se odnos stanovništva zemalja zapadnog Balkana prema evrointegracionim procesima. Proširenje EU praćeno je podrškom stanovništva budućih članica, što je još izraženije u zemljama zapadnog Balkana za koje priključivanje Evropskoj uniji predstavlja temeljni spoljnopolitički cilj. Dosadašnja istraživanja pokazuju da raspoloženje stanovništva prema EU u velikoj meri zavisi od uspešnosti tranzicionog procesa, tj. da je veće kod stanovništva zemalja koje su suočene sa problemima u tranziciji nego kod zemalja koje su uspešno sprovele tranziciju. Kada su u pitanju zemlje zapadnog Balkana, efekti tranzicije su znatno ispod očekivanja. Na rezultatima empirijskog istraživanja sprovedenog u Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj, autori potvrđuju pretpostavku da je podrška javnosti i poverenje u EU najveće kod zemalja koje se nalaze na samom početku evrointegracionog procesa. Navodi se mišljenje A. Štulhofera da je reč pre svega o „želji za potvrđivanjem kulturne pripadnosti i političke kompatibilnosti

evropskom prostoru“ (152),²¹ kao i očekivanju da će uključenje u EU dovesti do brzog rasta životnog standarda i pada nezaposlenosti. Ova očekivanja su najveća u Srbiji kojoj tek predstoji proces pregovaranja sa EU, a manja u Makedoniji i Bugarskoj.

3. Treći referat u ovoj sesiji je „Regionalna saradnja i međuetnički odnosi na Balkanu“. Autor je Siniša Tatalović sa Fakulteta političkih nauka iz Zagreba.

U radu se ističe značaj regionalne saradnje za zaštitu prava etničkih manjina, posebno kada je reč o zemljama u kojima živi veliki broj etničkih manjina, područjima koja su bila zahvaćena ratnim sukobima i u kojima je potrebno ponovo uspostaviti poverenje. Regionalna saradnja među državama Jugoistočne Evrope sve više je u funkciji zaštite etničkih manjina. Za sagledavanje značaja regionalne saradnje u zaštiti etničkih manjina korisno je analizirati položaj pojedinih država regiona u odnosu na zaštitu etničkih manjina. U radu se posebno ukazuje na značaj bilateralnih sporazuma o zaštiti etničkih manjina i prekogranične saradnje kojom se omogućavaju različiti oblici saradnje između etničkih manjina i država matičnih naroda. Na taj način razvijaju se međudržavni odnosi, a manjine od uzroka sukoba postaju činilac saradnje među državama.

Razmatrajući politički aspekt regionalne saradnje i zaštite etničkih manjina, autor ukazuje na razvoj ideje o ljudskim i manjinskim pravima u 20. veku kao temeljnoj vrednosti međunarodnog sistema kao celine. Rešavanje problema etničkih odnosa i sukoba bilo je vrlo važno, posebno u zemljama jugoistočne Evrope gde se etničke manjine sreću sa različitim problemima. Ovi problemi se mogu podeliti u nekoliko grupa: diskriminacija, kulturna podređenost, ekonomska podređenost i genocidna politika. U zavisnosti od zastupljenosti ovih problema, etničke manjine mogu da se nađu u različitim situacijama u zemljama u kojima žive.

Etnički sukobi i većinsko-manjinski odnosi opterećuju regionalnu saradnju i sigurnost na jugoistoku Evrope već više od jedne decenije. Istovremeno oni predstavljaju i unutrašnje probleme

---

²¹ Svi navodi u tekstu dati su prema izdanju *Kvalitet međuetničkih odnosa i kultura mira na Balkanu* (prir. D. B. Đorđević i D. Todorović) (2008). Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja.

država na ovom prostoru. Vrlo složeni većinsko-manjinski odnosi pokušavaju se razrešiti na različite načine, često pod spoljašnjim pritiskom. Autor smatra da se, na osnovu dosadašnje prakse, može zaključiti prvo, da je pitanje većinsko-manjinskih odnosa ostalo nerešeno na regionalnom nivou, i drugo, da se malo zemalja može pohvaliti time da su u prošlosti pravilno postupale s etničkim manjinama. Iako danas postoje zakoni o etničkim manjinama, nema etničke manjine koja je potpuno zadovoljna svojim statusom. Takođe, autor ukazuje na to da ne krše prava manjina samo država i njena tela, već da to mogu da čine razne grupe, organizacije, stranke i pokreti. „Može se dogoditi da je vlada spremna štiti i unapređivati prava etničkih manjina, ali joj to onemogućava pritisak iz društva“ (157).

Zaštita manjina je ključno područje u prevenciji sukoba u Evropi. Mehanizmi koje su koristile pojedine evropske organizacije (posebno EU) u prevenciji sukoba na Balkanu tokom 1990-tih nisu se pokazali delotvornim, pa je neophodno da EU na političkom i bezbednosnom području započne sa novim načinima delovanja. Jedna od mogućnosti jeste primena koncepta sigurnosne zajednice za razvijanje odnosa među zemljama zapadnog Balkana. Međunarodne organizacije, među kojima se ističe Savet Evrope, nastoje da podstiču politiku tolerancije u ovom delu Evrope i promovišu prava nacionalnih manjina. Njihovo delovanje se ostvaruje primenom „mera za izgradnju poverenja“. U radu se navode principi na kojima se ove mere zasnivaju. Autor ukazuje na to da su etničke manjine u borbi za svoja prava bile često instrumentalizovane, kako od država matičnog naroda, tako i od država u čijim granicama žive, pa je utoliko veći značaj međunarodnog prava i međunarodnih organizacija za ostvarivanje njihovih prava.

U nastavku rada ukazuje se na složenost etničke situacije u jugoistočnoj Evropi kako s obzirom na istoriju etničkih odnosa na ovom prostoru, tako i s obzirom na etničku i versku heterogenost većine zemalja. Posebno se ističe značaj dobrih političkih institucija za bolje ostvarivanje prava etničkih manjina i konstatuje da je u skladu sa tim deo balkanskih zemalja svojim ustavima uspostavio određene političke institucije za ostvarenje ovog cilja. Evropske in-

tegracije stvaraju povoljan okvir za regionalnu saradnju i poboljšanje položaja etničkih manjina, a time i za regionalnu stabilnost i mir na Balkanu.

U zaključku autor ukazuje na tri osnovne situacije u kojima se nalaze etničke manjine u zemljama Balkana: odbijaju da priznaju državu i teže osnivanju sopstvene države ili pripajanju državi matičnog naroda; drugo, načelno priznaju državu u kojoj žive, učestvuju u društvenom i političkom životu, ali se bore za povećanje nivoa manjinskih prava i treća situacija – priznaju državu i koriste omogućeni nivo ostvarivanja etničkih prava, pre svega putem kulture i obrazovne delatnosti.

Proces tranzicije balkanskih zemalja praćen je nerešenim etničkim i manjinskim pitanjima. Vođenje racionalne politike čiji je cilj učlanjenje u EU treba da omogući privredni razvoj i regionalnu saradnju koje predstavljaju osnovu rešavanja etničkih odnosa i bezbednosti u regionu.

4. Poslednji referat u okviru ove sesije je „Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o nacionalnom identitu i mogućnosti regionalne saradnje i evropske integracije“. Autori su Snežana Miljković, Sandra Đorđević i Irena Veljković sa Filozofskog fakulteta u Nišu.

U radu se polazi od razmatranja multietničke prirode većine balkanskih društava i istorijskih iskustava sukoba koji su ostavili za sobom nepoverenje, predrasude i neprijateljstva. Problem međuetničkih odnosa na Balkanu razmatra se u kontekstu procesa modernizacije i tranzicije koji zaoštavaju probleme identiteta i povećavaju šanse za nastajanje sukoba. Posebno se ukazuje na značaj nacionalnog identiteta koji se, kao oblik tradicionalnog identiteta, ispoljava naročito u kriznim situacijama nudeći ljudima sigurnost. Jačanje nacionalne identifikacije praćeno je rastom etničke distance prema drugim grupama. Nacionalizam i etnocentrizam prožeti predrasudama i stereotipima lako mogu da vode različitim oblicima isključivanja drugih društvenih grupa, antagonizmima i sukobima. U radu se takođe razmatraju pitanja prirode, funkcije i budućnosti nacionalne identifikacije.

U složenim društvenim uslovima multikulturalnost se poima kao fenomen koji pre razara društvene veze i podriva stabilnost

nacionalno heterogene zajednice nego što doprinosi društvenoj koheziji. Često to vodi nepoverenju između većinskog naroda i manjinskih zajednica u društvu. Na kraju ovog prvog dela ukazuje se na vrednosti interkulturalizma kao politike okrenute „čoveku i afirmaciji manjinskih kultura“ (Koković). Pored toga, ističe se značaj decentralizacije, regionalizacije i antidiskriminacione politike u borbi protiv etničke netolerancije i zaštiti prava manjina. Autorke se takođe osvrću i na problem nepoverenja prema evrointegracijama koje je prisutno kod jednog dela stanovništva Balkana i Srbije. Uzroke tome one nalaze u specifičnostima procesa tranzicije na ovim prostorima, posebno kada je o Srbiji reč.

U drugom delu rada prezentovani su rezultati empirijskog istraživanja sprovedenog na teritoriji Srbije. Najviše pažnje posvećeno je problemu etničke distance; prikazane su vrednosti etničke distance Srba kao većinskog naroda prema drugim narodima, a zatim Bugara i Roma kao manjina. Na osnovu komparacije sa rezultatima istraživanja sprovedenog 2003. godine, autorke zaključuju da se distanca Srba prema pripadnicima drugih nacionalnosti „smanjuje i to u svim vrstama socijalnih odnosa“ (173). U radu nisu navedeni detaljniji podaci o istraživanju iz 2003. godine. Pošto se ne radi o uzroku koji „reprezentuje“ ukupno stanovništvo zemlje, važno je prilikom interpretacije rezultata navesti koji su regioni, koje manjine i uopšte koje kategorije stanovništva obuhvaćene jednim i drugim istraživanjem da bismo mogli da procenimo mogućnosti i vrednosti komparacije.

U nastavku rada razmatraju se stavovi građana prema različitim nivoima regionalizma: značaju regionalizacije država za očuvanje kulturnog identiteta manjina, prekograničnoj saradnji regiona i regionalnoj saradnji među balkanskim društvima. Ističe se da više od polovine anketiranih građana smatra da nacionalne manjine ostvaruju svoja prava u Srbiji, ali da tako ne misli više od polovine anketiranih građana romske nacionalnosti.

Rezultati istraživanja potvrđuju pretpostavku da među građanima prevladavaju stavovi o mogućnosti saradnje i integracije pa autorke zaključuju da se Srbija nalazi na „razvojnom putu u pravcu otvaranja prema svetu i uključenja u integracione procese“

(175). Određenost pripadništvom kulturno-etničkoj zajednici ustupa mesto „umerenom“ multikulturalizmu. Autorke ipak upozoravaju da se podaci o umerenoj etničkoj distanci mogu različito posmatrati – kao primer socijalne mimikrije ili kao put uklapanja u multi-etničku i multikulturnu zajednicu. Visok stepen kulturne koherencije stvara mogućnosti za artikulisanje zajedničkih, regionalnih interesa balkanskih društava kojima na raspolaganju stoji i bogato evropsko iskustvo za ostvarivanje stabilnosti i koegzistencije kroz saradnju, razmenu i dijalog.

Zajednički imenitelj predstavljenih radova jeste isticanje značaja regionalnih (balkanskih i evropskih) integracionih procesa za ostvarivanje mira na Balkanu i rešavanje unutrašnjih problema ovih društava (poboljšanje položaja nacionalnih manjina i međuetničkih odnosa, prevencija konflikata, podsticanje društvenog i privrednog razvoja). Prikazani radovi ukazuju na specifične uslove, kapacitete i teškoće koje deluju u balkanskim društvima podstičući i/ili ograničavajući njihove sposobnosti da iskoriste mogućnosti koje pruža regionalna saradnje i evrointegracioni procesi. Otvaraju brojne teme za diskusiju, posebno kada je reč o delovanju različitih aktera na prevladavanju negativnog nasleđa prošlosti i protivrečnosti savremenog razvoja u ostvarivanju integracionih i razvojnih potencijala balkanskih društava.

RASPRAVA

Ljubiša Mitrović

FENOMEN IZNEVERNIH OČEKIVANJA. Mi smo juče imali bogatu, plodnu raspravu u teorijskom smislu, oko konceptualnog definisanja određenih pojmova i kategorija kojima se služimo, ali i sa stanovišta kritičke ocene metodološkog dometa našeg em-pirijskog istraživanja. I tu su vrlo značajne distinkcije napravljene oko razlika između pravno-političke i sociološko-kulturološke definicije nacionalnih manjina.

Praksa razvoja međuetničkih odnosa u poslednjih dvadeset godina na Balkanu umnogome je određena različitim tempom tranzicije post-socijalističkih društava. Upravo tamo gde smo imali sporosti i gde smo imali fenomen blokirane tranzicije, tu je i najviše bilo konflikata. Obrnuto, tamo gde je bilo najviše etno-političkih konflikata, oni su se odrazili i na izbor adekvatne strategije razvoja i brže uključivanje tih zemalja, tog dela ovog geo-prostora u Evropsku uniju. Evropska unija je danas jedna od najsnažnijih regionalnih, ekonomskih, političkih integracija u svetu i jedan vid, možemo reći, regionalne subglobalizacije, posmatramo li globalizaciju savremenog sveta. Najrazvijeniji delovi Evrope kreću se, rekao bih, ka jednom post-nacionalnom stanju, nečemu što je Habermas označio kao tendenciju ka post-nacionalnim konstelacijama.

Na Balkanu, pak, imamo suprotan proces: to je etnicizacija, reetnicizacija procesa koji, faktički, dovodi u pitanje tradicionalne nacije konstituisane u XIX i XX veku. Čini mi se, stoga, da je vrlo značajno naznačiti da što se društvo više kreće ka modernom, sve više nacija postaje građanska. Politička zajednica, ako regresira ili je blokirana za razvoj ili integracione procese, ona se vraća na predmoderne oblike i na neke oblike retribalizacije. Postojeće procedure su izrazi geostrateških interesa evropske birokratije, koja nije dovoljno samostalna u odnosu na, pre svega, SAD i njenu spoljnu politiku. U tom smislu, uveren sam da u zavisnosti od tempa kojim se ceo region bude uključivao u evrointegracijske

procesu, mi ćemo imati ispumpavanje balona etno-centrizma i imaćemo brže izgrađivanje kvalitetno novih odnosa.

Izneo bih samo dilemu: bojim se da će ova globalna finansijska kriza u svetu odložiti i usporiti dinamiku ulaska balkanskih zemalja u EU. I bojim se da to dodatno dalje ne oteža brže izvlačenje ovog prostora iz, kako je to opisao kolega Đokica Jovanović, “protomodernih oblika življenja”. Takođe, dobro je razjasniti i fenomen izneverenih očekivanja, na šta ukazuju istraživači Evrobarometra u Bugarskoj. Kako se zemlje približavaju Evropskoj uniji, nivo aspiracija je kod stanovništva velika, a kada se konačno pristupi zajednici, onda opada to oduševljenje, u suočavanju sa stvarnošću. Ne treba imati evroiluzije. Evrointegracijski procesi su izazov, šansa za razvoj, da se pojača konkurentnost i sposobnost, da izađemo iz te okrenutosti prošlosti. To je nesporno. Sama Evropska unija iznutra mora da koriguje vlastit model, strategiju delovanja, jer je isuviše, u poslednjih petnaest godina, neoliberalno okrenuta i počela je da napušta socio-demokratski model društvenog razvoja. Ona se iznutra udvaja, a o tome nas niko ne izveštava, sem jedne manjine mislećih, kritičkih sociologa.

Ukoliko bi došlo do snažnijih socijalnih potresa unutar samog evropskog centra, mislim da bi to dodatno, uz finansijsku krizu, opteretilo brže izvlačenje zemalja na evropskoj poluperiferiji i periferiji. No, nezavisno od odgovora na prethodna pitanja, treba da naglasimo da je neophodan jedan obrt u toj dugoročnoj strategiji, u akcijskom određenju prema onome šta znači borba za mir, za afirmaciju vrednosti tolerancije i saradnje. Za razvijanje svesti balkanskih naroda i balkanskih elita da se dobrosusedskim odnosima i saradnjom mogu popraviti ne samo ekonomske šanse stanovništva, nego i potisnuti i prevladati loši učinci iz istorije. Teško nama, teško balkanskim narodima ako stalno imaju mešetare i posrednike, velike sile kao posrednike. Odgovornost je intelektualaca, univerziteta, nauke da istražuje i ono što je zajedničko na ovom kulturnom prostoru i da se umnožavaju veze, komunikacije. Tu nauka mora da ide iznad ovih ograda, političkih i drugih, iza novih, da kažemo, pomerenih berlinskih zidova, sada, centralnog dela Evrope na jug.

U tom smislu, imam jednu inicijativu na kraju. Mislim da je velika odgovornost obrazovnih institucija. Moramo komparativno istražiti šta je sa filozofijom mira, koja kao deo razvojne i egzistencijalne filozofije na ovom prostoru mora naći pravo mesto. Zato sam za inicijativu, jer mi imamo, kao univerzitetska, akademska zajednica obavezu prema mladoj generaciji, da se formira međunarodna ili balkanska letnja škola za studije kulture mira koja bi okupljala studente, ako treba i srednjoškolce. Gde bi program bio transdisciplinarni, gde bi predavači iz različitih zemalja preuzeli dodatnu edukativnu odgovornost za nove orijentire u borbi za društvenu svest kod mlade generacije. Hvala lepo, malo sam odužio.

Petko Hristov

BALKAN U KLOPCI ISTORIJE. Slažem se sa profesorom Mitrovićem da ništa neće biti od nas, dokle god se nalazimo u klopci istorije. Kao etnolog i istoričar, šalim se sa svojim prijateljima istoričarim i kažem im: da bi postojao zajednički Balkan, mora da se zabrani četrdeset godina učenja istorije. I svi istoričari da „idu napolje“, „u baštu“ (*smeh*), rečeno u šaljivom smislu.

Kao terenac, hteo sam malo da interpretiram rezultate Evrobarometra, o tome šta su Bugari očekivali i kako je sve to završilo u razočarenju. Kada ljudi pričaju u Bugarskoj, oni kažu: “Mi ne idemo u Evropsku uniju, nego će Evropa doći kod nas”. Znači, mi čekamo da ona dođe da nas sredi, da sredi institucije, da dâ neke norme. Znate, to je malo balkanski sindrom, ja ne znam kako je u drugim zemljama, ali znam kako to izgleda na terenu. Čekamo neko da dođe, da nas sredi kod kuće. A to ne može da se desi. Evropa daje samo izvestan okvir, okvir u kome se mi ne orijentišemo iz prve.

Evo, još jedan primer. Kada pišemo neke zajedničke projekte i kada komuniciramo sa kolegama u inostranstvu, primećujem da Nemci, kada žele da sarađujemo, vide instituciju i tek iza toga konkretnog pojedinca, Petka, Dragana ili bilo koga drugog. Znači, oni komuniciraju sa institucijom. Dok mi na Balkanu, barem se meni čini tako, prvo vidimo čoveka sa kojim možemo sarađivati,

a tek posle toga uočavamo instituciju. Znači, ja vidim, da kažem, profesora Mitrovića i želim da radim sa profesorom Mitrovićem ili sa profesorom Đorđevićem, a posle razmišljam koja institucija stoji pozadi. I to je to. Ipak postoje neki naši mentalni slojevi koji su različiti od onih tamo u Evropi. I dok čekamo da oni dođu k nama, da nešto srede, završićemo karijeru. Hvala.

Milorad Božić²²

EKONOMSKE PRETPOSTAVKE INTEGRACIJE BALKANA U EU. Pokušaću da ukratko skrenem vašu pažnju na neke ekonomske fenomene. Nadam se da će oni upotpuniti razumevanje problema o kojima juče i danas diskutujemo, jer se oni jedino tako i mogu razumeti, ako se posmatraju iz različitih uglova i različitih posledica koje podrazumevaju i izazivaju. Prvo pitanje, gde se nalazi danas tzv. Zapadni Balkan u procesu evrointegracija? Odgovor može biti vrlo kratak i bez naročitog obrazloženja: na začelju procesa tranzicije, jer se jedino zemlje Zapadnog Balkana još uvek bore sa početnim tranzicionim problemima, koje su mnoge druge zemlje već ostavile za sobom. Drugo, Zapadni Balkan predstavlja ekonomski najnerazvijeniji deo Evrope. Prema svim pokazateljima, zemlje Zapadnog Balkana pojedinačno i zajedno spadaju u tu grupu. Treće, radi se o politički najnestabilnijem delu Evrope, uvažavajući postojeće naše odnose koje smo mahom nasledili iz skorije prošlosti. Sve u svemu, jedan krajnje nepovoljan položaj. U takvim okolnostima postavlja se sledeće pitanje: kuda ići, kojim putem? Duboko sam ubeđen da nemamo mnogo izbora, da se nalazimo se u okruženju Evropske unije i da nemamo rezervnog pravca, rezervnog puta kojim bismo pošli. Put evrointegracija je osnovno opredeljenje balkanskih zemalja i mislim da za to ima puno razloga.

Postojeći nepovoljan politički ambijent za ekonomski i društveni razvoj može se prevladati, između ostalog, uz pomoć Evropske unije, odnosno, prihvatanjem principa i modela koje Evropska unija praktikuje. Drugo, sve zemlje Zapadnog Balkana imaju

---

²² Redovni profesor, Pravni fakultet, Niš

usko tržište, skupa oko dvadesetak miliona stanovnika, a to je manje od jedne Rumunije, na primer, danas. Uvažavajući globalizaciju i njene posledice i efekte, postavlja se pitanje da li one uopšte samostalno ekonomski mogu da opstanu? Moj odgovor je kratak: ne. Mora se ići na regionalizaciju, na regionalnu saradnju i povezivanje, sa krajnjim ciljem uključivanja u Evropsku uniju. Da ne govorim kako pomenute zemlje imaju izrazit problem limitiranosti svih faktora proizvodnje, počev od kapitala, tehnologije, znanja, itd. Na osnovu izrečenog, Evropska unija se jedino nameće kao izlaz, trenutno nam nema drugog izlaza.

Međutim, sada dolazimo do pitanja odnosa sa Evropskom unijom, koja je definisala svoje kriterijume za proširenje, odnosno, za prijem novih članova još u Kopenhagenu 1993. godine. To su ekonomski razvoj institucija, tržišna privreda, razvoj privrednog sistema i ekonomske politike na principima koje praktikuje Evropska unija, kao i preuzimanje pravnih tekovina, svega što je već formirano unutar Evropske unije. Postavljaju se pitanje: kako ispuniti te uslove, koji su od njih prioritetni, koji su manje prioritetni, itd. Mislim da su politički uslovi, sa stanovišta Evropske unije, apsolutno prioritetni. Da li su uslovi ispunjeni ili ne, to nije stvar pregovora ili naše ocene o tome dokle smo stigli i šta smo uradili, već je stvar ocene same Evropske unije i njenih interesa. A šta su njeni interesi na Balkanu? Njen interes je da Balkan bude politički, pre svega, stabilno područje. Da se ideja Evropske integracije može graditi bez opasnosti da će u jednom njenom delu, kakav je Balkan, doći do potresa i do sukoba koji mogu da naruše celinu odnosa.

Istorija dobro svedoči o važnosti političkih naspram nekih drugih uslova prilikom odlučivanja o prijemu novih članica u EU. Podsetimo se samo: kada je primljena Grčka, sada već daleke 1981. godine, ona nije ispunjavala ekonomske, ali su prevagnali politički uslovi za njen prijem. Prevagnuo je interes da se Grčka primi, zbog potencijalnih sukoba između Grčke i Turske, odnosno, da bi NATO pakt mogao da se proširi na južno krilo. Slično je bilo i sa Portugalijom i sa Španijom. Tvrdim da ništa drugačije nije bilo ni u momentu prijema Poljske, Mađarse, Češke, Slovačke. Postojao je imperativ širenja na Istok, uz postupno nadograđivanje prilika za

izgradnju ekonomske osnove. Zbog toga mislim da će i ovde odlučujuća stvar biti ostvarivanje političkih uslova za prijem zemalja Zapadnog Balkana u EU, bez obzira što, u pogledu ekonomskog razvoja, u pogledu tržišnih institucija, u pogledu pravnog sistema, u pogledu ostvarivanja nekih drugih uslova, da neće to biti baš, da kažem, na nivou koji mi možda u jednom trenutku pretpostavljam ili očekujemo. Sklon sam da poverujem da će Evropska unija pristupiti jednoj vrsti *kolektivnog prijema* svih zemalja Zapadnog Balkana. Naravno, u onom trenutku kada to sama proceni i na šta mi možemo vrlo malo uticati.

Da se vratim pitanju šta očekuju građani od prijema u EU? Validni su pokazatelji ove naše ankete. Za pristupanje Evropskoj uniji najveće raspoloženje vlada u Srbiji i Makedoniji, dok je u Bugarskoj ono daleko manje. U Srbiji se najviše očekuje da rešavanje problema nezaposlenosti radne snage; slično je i u slučaju životnog standarda stanovništva. Svoje tumačenje zasnovam na važnosti vladajuće političke klime u procesu pridruživanja na stavove građana. Mislim da domaće političke elite fetišiziraju ulazak u Evropsku uniju kao lek za sve probleme koji su nastali, odnosno, za sve probleme koje ima jedna zemlja, a koje su te elite nesposobne da reše. Lepo kažu: sačekajte još malo da uđemo u Evropsku uniju, pa će se sve rešiti samo od sebe. Imaćemo posla, plate, kvalitetno obrazovanje, itd. Bugarska je prošla kroz sličan scenario poslednjih godina i mislim da iz toga treba izvući zaključke. Neće nam Evropska unija rešiti problem, probleme moramo sami da rešavamo. Evropska unija može da pomogne da se negde taj proces ubrza, negde će to i odmaći, ali je princip "use" i u svoje kljuse" najbolje rešenje za sve probleme. Između ostalog, iz zbog sledećeg: formalno, mi možemo brzo da budemo primljeni u Evropsku uniju, ali je jasno da ćemo ostati na njenoj periferiji narednih 10, 20, 30 godina. Ako mi pristajemo da budemo tamo, na periferiji u jednom dužem vremenskom periodu, onda radimo protiv sebe.

Da ne dužim mnogo: podržavam ideju prof. Mitrovića da se o problemima povezanim sa priključenjem naše i drugih zemalja Evropskoj uniji, ali i u vezi položaja novopriključenih zemalja, govori u okviru jedne letnje škole na kojoj ćemo okupiti mlade ljude

sa kojima će se razgovarati o svemu. Mislim da možemo da računamo na široku društvenu podršku, a nas je ovde dovoljno kojih bismo aktivno učestvovali u tome.

Danijela Gavrilović²³

EVROPSKI, A NE BALKANSKI STANDARDI INTEGRACIJE.

Prvo me je Petko Hristov inspirisao: mi se često ovih dana pozivamo na neku kolektivnu dušu, na karakterne osobine, kakvi smo to mi, da li smo mi specifični, itd. Čini mi se da tu ima previše psihologiziranja, što se tiče moga ukusa i ja bih ponudila jedno sociološko, možete reći, sociologističko tumačenje. Čini mi se da se ovde radi o stadijumu razvoja društva koje se integriše na uskom dijapazonu vrednosti, bilo da govorimo o etničkim ili verskim identitetima, bilo o standardima u procesima rada i proizvodjenja. Petko je kazao: ja prvo vidim čoveka, a onda vidim instituciju. Po meni, to je jedan feudalistički pristup. Prosto mi se čini da svi ti parametri jesu indikatori nedovoljnog razvoja društva. Povežemo li to sa Evropskom unijom, postavlja se pitanje šta će nama Evropska unija? Jednostavno, ona nam nudi standarde i modele za postizanje višeg nivoa društvenog razvoja u smislu zagovaranja i uspostavljanja civilnog društva, a onda i promena u oblasti ekonomije, prava, nešto o čemu je profesor Božić malopre govorio.

Tako da mi se čini da nema sada mnogo mesta nekakvim jadikovkama. Prosto će te nekakve norme i standardi nama zaista pomoći da prevaziđemo čak i nekakve karakterne osobine, ako ih ima. Mislim da se previše bavimo nekim tipom Balkanca. Mislim da je to priča koja nema mnogo osnova i da predstavlja neku vrstu opravdanja, ako hoćete. Hvala.

Jovan Živković

VREDNOSNI SISTEM GRAĐANA JUGOISTOČNE SRBIJE.

Dobro, opet se vraćamo na pitanje: šta su vrednosti? Vrednosti su

---

²³ Vanredni profesor, Filozofski fakultet, Niš.

naše odluke, ono što posedujemo, ali i ono čega nemamo, što nije sastavni deo postojećih evropskih vrednosti, nešto ka čemu težimo. Sve se to prožima, kako kroz tradicionalno-patrijarhalni moral, tako i preko našeg ponašanja u ekonomskom, u socijalnom životu itd. U rukopisu pod naslovom: “Nacionalne manjine jugoistočne Srbije. O regionalizmu i prekograničnoj saradnji”, koji je zakasnio za objavljivanje u zborniku, takođe sam pisao o vrednostima. Analizirajući prikupljene rezultate na osnovu seta pitanja, postavio sam tri hipoteze. Prva hipoteza glasila je: pripadnici manjinskih i većinskih nacionalnih zajednica pozitivno vrednuju regionalno uređenje države. Druga: stanovnici jugoistočne Srbije uočavaju značaj prekogranične saradnje između regiona zemalja suseda. Treća je glasila: građani jugoistočne Srbije i dalje zastupaju pretpolitičko stanovište, pogotovo kada su u pitanju neposredni životni interesi; to podrazumeva pozivanje na centralizovane aspekte državnog uređenja kao neizmenljive institucije u zadovoljavanju individualnih i kolektivnih potreba.

U principu, reč je o tome da su u Srbiji preduzete određene mere, unazad dve do tri godine, počev od novog Ustava, preko teritorijalnog određenja Srbije, do Zakona o lokalnoj samoupravi, a tu su i razni programi, pa Strategija o ravnomernom regionalnom razvoju Srbije, itd. Dakle, to su konkretne akcije koje je država preduzela, njen državni vrh ili političke elite. Stoga je važno videti kako se građani izjašnjavaju i kakve su njihove reakcije. Građani ovog dela Srbije jesu za demokratiju, dve trećine ispitanika se izjašnjava pozitivno o njoj, bez obzira na mane koje ima. U manjem procentu, ali i dalje pozitivno, izjašnjavaju se pozitivno i kada je reč o prekograničnoj saradnji i regionalnoj saradnji. Opisana unisonost, međutim, ne postoji kod odgovora na sledeći set pitanja: ko treba da upravlja preduzećima; da li pojedinac treba da bude odgovoran za sopstveni položaj ili država treba da preuzme odgovornost; pitanje izbor između sigurne plate i posla koji može da donese zaradu, makar bio i nižeg ranga; zatim, oko brige o starosti, u smislu da svako brine o sopstvenom zbrinjavanju ili da tu obavezu prebacuje na državu; da li bi trebalo građani sami da plaćaju lečenje i biraju kvalitet usluga, tj. da država snosi troškove lečenja prosečnog kva-

liteta; da li da roditelji finansiraju školovanje svoje dece ili da država omogući jeftinije, besplatno školovanje na svim nivoima.

Dakle, to su pitanja i odgovori putem kojih se može raspravljati o vrednosnom sistemu građana naše zemlje. Nasuprot izjašnjavanju za regionalizam, za neke vrednosti liberalne provenijentne prakse, ova pitanja nas vraćaju u realnost i otkrivaju istinsko većinsko raspoloženje stanovništva. Tri četvrtine anketiranih sada se izjašnjavaju za varijantu koja podrazumeva centralističke aspekte zadovoljavanja njihovih potreba. Reč je o zbrinjavanju, o spašavanju žive glave. Vizija je jedno, a surova realnost nešto sasvim drugo. U tom začaranom krugu bio sam slobodan da skiciram jedan zaključak: “Analiza rezultata sugerise da se srpsko društvo nalazi u rasporaku između onoga šta se načelno proklamuje s jedne i onoga što se čini u pravno-ekonomskoj i političkoj praksi, s druge strane. Naime, put ka Evropi ili evropskim standardima i vrednostima promovise se potpuno floskularno, s obzirom na to da nema ne samo tačno definisanih planova i programa, nego i pravog usmerenja, o čemu se izjasnila Venecijanska komisija odmah po usvajanju Ustava. Uslovi za bilo kakav društveni boljitak nisu ni mogli biti drugačiji, pošto ni novi Ustav Republike Srbije ne pruža istinske mogućnosti osim da se određena izmena u pravcu pluralnosti mišljenja i interesa inauguriše u okviru nemoguće rekonfiguracije Srbije na autonomne pokrajine, ali ne i na regione.” To donosi član 182 Ustava Republike Srbije koji, zaista, limitira svaku mogućnost formiranja regiona, ali istovremeno onemogućava formiranje autonomnih pokrajina. Uprkos tome što se dozvoljava njihovo formiranje, nigde se ne precizira put i način ko to i kako to da izvede, kojom inicijativom. Kako ništa bolja situacija ka društvenim izmenama nije ni ona koja se predstavlja kroz Zakon o teritorijalnoj uređenosti Srbije, ali i u Zakonu o lokalnoj samoupravi, tim pre što i dalje nije na vidiku povraćaj imovine opštinama, može se reći da je nešto jači položaj lokalne samouprave ne može biti prikazivan glavnim aspektom decentralizacije Srbije.

Dakle, slede li se samo navedena pravno-politička dokumenta, a zatim i druge akcije aktuelne vlasti uglavnom perifernog i centralističkog usmerenja, sve to skupa ne može biti nešto što će

iskakati iz postojeće nedorađene realnosti koja bi vodila izlasku iz stanja prepolitičke društvene uređenosti. Ona se ogleda u tome što je i pored višepartizma, u ustrojstvu funkcionisanja društvenosti autoritarnost državne institucije i dalje realnost. Zbog toga i sledi stav: za sada nije institucionalno obezbeđen prostor građanima da uzmu aktivno učešće u društvenim zbivanjima, ali ni predstavnicima manjinskih zajednica nisu omogućeni uslovi za delotvorniju participaciju u javnom životu u sredinama, odnosno, regionima u kojima su domicilno stanovništvo. I tu se pozivam na preporuke iz Lunda, gde se tačno kaže da nacionalne manjine moraju da učestvuju u vršenju javnih poslova, dakle, uređenju države, s jedne, i s druge strane, da unutar toga imaju svoje predstavnike u lokalnim zajednicama i da direktno utiču na sve one ključne aspekte koji njih čine identitetnim zajednicama unutar lokalne sredine. Oko toga nema diskusije. To, recimo, ovaj dokument se ne spominje, a on je 1999. donesen i nigde ga nema, makar u nekim fusnotama.

Evo, još samo dve rečenice, zaista dve rečenice. Pozitivni odgovori na prva tri pitanja, kao i savremeno odnošenje prema uslovima koji vode ekonomskom napretku država i regiona u njima, izraženi u analiziranom istraživačkom materijalu, svedoče i daju nadu da su i građani i predstavnici nacionalnih manjina, uprkos trenutnoj nespремnosti po pitanju pravno-političkih pretpostavki, spremni da se uključe u decentralizacijske procese i regionalizam.

Slaviša Raković

ISTROŠENOST MODELA LETNJIH ŠKOLA. Ne brinite, ja sam se jutros u pet probudio, ne mogu toliko dugo da pričam. U vreme kada sam se prijavljivao za ovaj skup, zajedno sa Goranom Bašićem, koji je sada zamenik Ombudsmana za nacionalne manjine, radio sam u Centru za istraživanje etniciteta. Sada više ne radim tamo zbog toga što iščekujem da započne realizacija mog doktorata. Samo bih se kratko osvrnuo na ono što je profesor Mitrović pričao generalno, o budućim inicijativama koje bi se ticale edukacije u oblasti kulture mira. Ja sam u takvim edukacijama na regionalnom nivou aktivno učestvovao u poslednjih nekoliko godina.

Baš je profesorka Klopčić učestvovala u jednom projektu koji sam vodio, a koji je bio regionalno zasnovan i ticao se kulture mira.

Vrlo sam skeptičan u tom pogledu: jedni te isti ljudi dolaze, priča se jedna te ista priča, ali sve to ne mora da dopre do širokih masa. Što se tiče edukacije u okviru kulture mira, nama i dalje nedostaju kritička čitanja, ne mora samo istorije, kako je spomenuo kolega iz Bugarske, već i sopstvene književnosti, književnosti zajedničke države nakon podele, itd. Nedavno sam se zapanjio kada sam čuo od rođaka kako oni čitaju Njegoša. Ko su tamo Turci, ko su poturice, da li je “ćud ženska smiješna rabota”, bez ikakvog kritičkog osvrtu. Ovo je samo primer. Zato su ovakve inicijative dobrodošle, najpre za ono dvoje-troje novih mladih ljudi koji se tu pojave i nešto novo nauče. Ali, neće biti nikakvog šireg uticaja, dokle god takve inicijative ne zažive u mejn strim obrazovanju. Eto, samo toliko.

Petko Hristov

VARANJE INSTITUCIJA. To što sam rekao za istoriju, to je bilo pomalo šaljivo, normalno. Nije problem da li mi istoriziramo, da li mi feudaliziramo našu socijalnu stvarnost. Dugo vremena zvanične institucije nisu bile naše, narod ih nije doživljavao svojim. Zato etnolozi i antropolozi govore o alternativnim socijalnim strukturama, koje su građene u nedostatku pravih, zvaničnih institucija. S druge strane, država pola veka nije bila naša, ali nam je omogućavala kakvo-takvo, zdravorazumsko obrazovanje. U međuvremenu, mi smo se naučili da varamo institucije. I to je postao naš problem, a ne feudalizacija. Zato se, barem mi u Bugarskoj, učimo kako da se disciplinujemo u odnosu prema institucijama. Kolega Živković je u pravu, građansko društvo je vrlo bitno u disciplinovanju funkcionisanja institucija. Ali, i mi sami moramo da se disciplinujemo u odnosu prema institucijama. U tome leži, izgleda, ključ. Ne možemo više čekati da država sve nas obezbedi.

Alpar Lošonc

KRITIČKO ČITANJE INSTITUCIJA. Rekao bih nešto bitno u onome što je kolega Hristov maločas napomenuo. Jedan od vodećih metodoloških pravaca jeste metodološki individualizam i naše humanističke nauke su pune metodološkog individualizma, koji polazi od toga da je individua jedini centar svih mogućih akcija, da je čovek racionalna životinja i da je individua jedini mogući vrednosni obrazac. No, moramo odmah da kažemo da postoji i metodološki kolektivism. Recimo, američki institucionalizam, i u ekonomiji i sociologiji, na razini visokog moderniteta zastupa čoveka, ali uvek u sklopu određenih institucija. Mi zaziremo od kolektivism iz dva razloga: zato što mislimo da smo živeli u prenapetom kolektivismu posle 1945. godine i zato što veoma često nacionalizam objašnjavamo kao neku vrstu hiperboličnog kolektivism. Ima nečega u tome, ali to nije baš sasvim tačno.

Hoću samo da kažem da mnogim analizama u Srbiji nedostaje upravo ta institucionalna analiza. Kritičko čitanje, kaže kolega maločas, kritička analiza institucionalnih matrica. To skoro nigde ne vidim. I to ima dalekosežne reperkusije. Veoma često se dešava u Srbiji da se liberalnim smatra onaj koji vara državu: recimo, ne plaća porez. On je onda liberal, zato što on sledi svoj samointeres. Otprilike se to kod nas tako razumeva, čak se kod veoma dobrih naučnika potkrada takva vrsta razmišljanja. Prema tome, ako sam vas dobro shvatio, i vi pledirate za institucionalnu analizu, odnosno za analizu institucija, za kritičku analizu institucija. I ja bih to podržavao. Hvala.

Danijela Gavrilović

LETNJE ŠKOLE KAO JADIKOVKE ISTOMIŠLJENIKA. Želim da iznesem sopstveno iskustvo u vezi sa ovim o čemu je kolega Raković govorio. I sama sam učestvovala na letnjim školama, raznim edukacijama i slično, uglavnom je to svakidašnja jadikovka istomišljenika. Prosto mi se čini da se to odvija, zaista, u nekim krugovima i nema komunikacije sa neistomišljenicima. Onda

je tu kraj priče, nema mnogo šanse za uspeh. Ljudi u balkanskim zemljama mogu da prihvate vrednosti građanskog društva, mogu da se nauče da ne varaju institucije, tek ukoliko to poprими institucionalne okvire, ukoliko zaista postane državna politika. A kakve poruke odašilju naše institucije u javnost u pogledu napora za izgradnjom civilnog društva? Nedavno sam, ispitujući svoju kćerku, pročitala u jednom državnom udžbeniku odrednicu „narod“, gde piše: „Nacionalna svest je najvažnija karakteristika jednog naroda i gdegod da čovek otišao, uvek se seća svog plemena“, malo sam interpretirala. I, sada, vi želite da gradite civilno društvo, a dete mora da sve to nauči napamet? Eto, toliko.

Ljubiša Mitrović

KRITIČKO ČITANJE INSTITUCIJA – II. Svakako, balkanskim zemljama neophodne su nove institucije, to je nesporno. Ali, ja vidim potrebu kritičkog odnosa, naspram fetišizacije institucija. Te institucije su, takođe, kristalizacija jedne strukture moći. I one su izraz nekih strukturnih potreba. Mi ovde razgovaramo o potrebi razvoja civilnog društva, izgrađivanja građanske svesti, itd. Znači, potrebna nam je i kritička svest o stvarnoj socijalnoj funkciji institucija. To podrazumeva pominjani metodološki individualizam i metodološki kosmopolitizam; oni moraju da budu u nekom spoju. Vi upravo danas imate strukturno nasilje u globalnom svetu, dominaciju krupnog kapitala. Brojne su institucije u toj funkciji. I šta sada, da li mi treba kao magarci da njačemo pred tim institucijama? Da školujemo, socijalizujemo i pripitomljujemo stanovništvo da kleči pred tim novim institucijama? Izvinite, molim vas! To ne može biti nauka, sociologija kritičke nauke.

Ukazujući na značaj prihvatanja tih institucija, mora se osvetliti njihova tačna funkcija, a ne samo deklarativna. Ne ideološki, kako bi se reklo, propagandno zasnovano. Mi ne treba, jednostavno, da budemo propagandisti tih institucija, a da naučnoj zajednici ne osvetlimo i onu nevidljivu funkciju tih institucija. Danas preovlađuje socijal-darvinizacija odnosa, individualizam koji nema veze sa filozofijom prosvetiteljstva i sa istinskim vrednostima kla-

sičnog liberalizma. Kada se to pomeša sa našim dubinskim maticama, možete da zamislite šta je to? Kakav je stvarni kvalitet društvenih odnosa i individualnih odnosa?

Zbog svega toga, a uprkos slabostima u ovim novim oblicima edukacije, o čemu je Raković govorio, ja mislim da ne treba ispustati takvu priliku za obrazovanje mladih. Zalažem se za to da se ispituju i kritički preispituju sadržaji i nastavni programi, modeli kulturne politike, uloga ne samo obrazovanja, već i medija u razvijanju novog sistema vrednosti. U suprotnom, bojim se da ćemo, potencirajući isključivo ekonomska pitanja i politička pitanja, napustiti krvavu borbu za izrastanje nove građanske svesti. Konačno, ne možete vi ozbiljna pitanja, ključna pitanja institucionalnog razvoja, prepustiti sektoru nevladinih organizacija.

Alpar Lošonc

KRITIČKO ČITANJE INSTITUCIJA – III. Možda je neopodno da se malo neke stvari razjasne, da ne bude nekih zabuna u pogledu institucija. Onaj ko oglašava institucije i institucionalni nivo, polazi od sledeće pretpostavke: jedno društvo, društvo koje ima neku barem minimalnu koherentnost, nije mehanička suma individua i individualnih ispoljavanja. Zašto su institucije potrebne, u najmanju ruku? Prvo, institucije daju nadpersonalni, nadindividualni aspekt društvenom životu. A to je nešto što sve nas povezuje. To je ono što daje tkivo našem zajedničkom životu, naravno, ukoliko ne polazite od krajnjeg individualističkog stava da je društvo samo mehanički agregat individue. Ali, ako mislite da je društvo nešto više od toga i da je društvu potrebna određena koherencija, mislim da to bez određenog institucionalnog nivoa nije moguće. Inače, gde bismo mogli naći, da kažem, tu vrstu meta-individualnog aspekta koji nas sve povezuje?...

Institucije, ukoliko dobro funkcionišu, ograničavaju određene lične interese koji su štetni po zajednicu. To što, recimo, u Srbiji jedan milioner može da kupi državu, znate, to znači da jasno ne postoje normalni institucionalni kapaciteti države. Ili, o čemu pričamo kada govorimo o nedostacima manjinske politike? Pa, o ne-

dostajućim, falibilnim kapacitetima odgovarajuće institucionalne strukture. I još jedna naznaka, pa ću odmah i završiti. Jeste to jedna vrsta paradoksa što vidimo od devedesetih godina naovamo. S jedne strane, imate stvarno jednu fetišizaciju, recimo, države, čak i kod najvećih etno-nacionalista. Mislim, ne poštuju državu. Zašto? Zato što smatraju i u pravu su, zapravo, da država ograničava naciju. Znači, da država ima ograničavajuće kapacitete. To jeste, reklo bi se, novovekovna formula, država kao skup institucija koja, koliko-toliko, može da ograničava, recimo, čak i nacionalni interes.

Dokica Jovanović

INSTITUCIJE KAO NAMETNUTI SUBJEKTI MOĆI. Po-vodom ovog problema našeg razumevanja institucija, možda bi bilo dobro da odredimo sadržaj pojma institucije koji je ovde na dnevnom redu. neke druge interpersonalne veze, međutim, to nije naša tema. Naša tema su, zapravo, institucije u kojima se sažimaju aspekti moći, dakle, u kojima se sažima kvalitet moći. Inspirativna je kratka rečenica kolege Petka: „institucije nisu naše“. To jeste jedno specifično osećanje mnogih na Balkanu. Ako pogledamo ono što je institucionalni okvir unutrašnje strukturisanosti balkanskih zemalja u bilo kom istorijskom periodu, to je dolazilo kao “import”. Ili na bajonetima, ili pod faktorom ideološke sile ili ideološkog ubeđenja. A i onda kada smo mislili da konstituišemo naše institucije, to je bilo samo jedno ponašanje.

Drugim rečima, možda grešim, ali čini mi se da institucionalni okvir ovde nije konstituisan kao jedna dinamička suština koja će rasti zajedno sa time kako rastu prilike na Balkanu. Ono što smo imali od naših institucija, što mi nazivamo tradicionalnim institucijama, to nije preživelo vreme: porodična zadruga, opština, itd. Zato je kroz generacije izgrađen jedan kulturni stav određen odbrambenim gardom da su institucije nešto što mi uzima porez, a ne daje mi ništa zauzvrat, što me mobiliše, a opet mi ne daje ništa; sve u svemu, mobiliše me na nerad. Otuda ide to unutrašnje inherentno, jako nepoverenje u odnosu na institucije. Dakle, institucije u

našoj kolektivnoj kulturi, neću reći u kolektivnom pamćenju, nose vrlo jak negativan predznak. To je jedna stvar.

Druga stvar. Onda kada smo po ugledu na importovane oblike vrednosti institucija sami konstituisali institucije, one su takođe bile otuđene. I to je ono iskustvo koje, takođe, imamo sa našim institucijama, ja ću slobodno reći, još od Karadordevog vremena pa do danas. To je jedno razumevanje moći koje se, svakako, ne može nazvati konstituisanjem institucije koja proizilazi iz unutrašnjih potrebe. Konačno, prestala su istraživanja karaktera, kolektivnih karaktera. Možda, naravno, ne treba vršiti istraživanja karaktera i kolektivnih karaktera na takav način kako je to u praksi, ali svakako je potrebno vršiti ozbiljno istraživanje sa stanovišta kulturalističkog razumevanja institucionalne suštine. E, to je ono što mi nikako nismo učinili dosad i zato imamo veliki raskorak između onoga što jeste jedan socijalni stratum i, sa druge strane, ono što jeste institucija. Ali, institucija koja jeste, koristeći se polugama sile, finansijskim polugama, ideološkim i tako dalje, otuđena u odnosu na društvo koje u njemu nastaje.

Milorad Božić

BALKAN I EVROPSKI STANDARDI. Ja bih se još jednom vratio na pitanje standarda koje mi u procesu evrointegracije treba da prihvatamo i da ugrađujemo u naš sistem. Međutim, bar iz mog ugla posmatranja stvari, iz ugla ekonomije, postavlja se pitanje: da li te standarde mogu podjednako dobro sprovesti oni koji imaju trideset hiljada dolara *per capita* i oni koji imaju pet hiljada ili dve hiljade? Oni koji imaju stepen zaposlenosti 90% i oni kod kojih on iznosi 15%? Znači, opšti ekonomski društveni uslovi su ono što određuje mogućnost da se ti standardi prihvate. Ja mislim da u tom delu i sama Evropska unija ima, donekle, razumevanja za naše probleme. Ako analizirate Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, koji smo nedavno potpisali, tamo se govori o slobodi kretanja roba, nema carine, nema administrativnih ograničenja u kretanju robe. Ali, kaže se i da taj standard neće biti odmah primenjen, već da će u narednih šest godina taj udeo carina biti postpuno smanjivan, sve

dok se ne dovede na nivo koji Evropska unija sada ima. I to je, mislim, u redu. Recimo, to vreme prilagođavanja je za Rumuniju bilo je svega tri godine, za Češku tri godine, itd. Znači, nama se ostavlja jedan duži vremenski period da to prilagodimo. No, neće-mo mi ništa ozbiljnije u prihvatanju tih standarda uraditi ako nemamo svoju inicijativu, ako sami ne vodimo posao, umesto nekog drugog ko to radi sa strane.

Petko Hristov

Mogu li da kažem nešto? Citiraću direktora Instituta za etnologiju u Zagrebu, koji mi je januara 2007. čestitao ulazak u EU rečima: „Srećno u Evropskoj uniji“. Odgovorio sam mu: „Profesore, mi smo svesni šta vas čeka sa nama“. Ali, on mi je uzvratio: „Bolje da ste vi prvi ušli u Uniju, nema njih toliko da boli kada mi dođemo“.

ČETVRTI DEO

IZGRADNJA NOVIH IDENTITETA

UVODNO SAOPŠTENJE

Danijela Gavrilović

IZGRADNJA NOVIH IDENTITETA (Osvrt)*

U ovom kratkom pregledu ćemo se osvrnuti na pet radova koji su prilično raznovrsni u pogledu predmeta, teorijskih osnova i empirijske verifikacije, ali im je zajedničko to što se bave izgradnjom novih identiteta na Balkanu. Tri rada se baziraju na analizi podataka empirijskog istraživanja obavljenog u okviru projekta *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije* (149014D), koji se izvodi na Filozofskom fakultetu, dok su dva rada teorijska. Osnovna intencija ovog prikaza jeste pokušaj uviđanja osnovne ideje teksta, iznošenje osnovnih nalaza, kao i pokretanje debate o pitanjima koja ovim tekstovima mogu biti podstaknuta. Nadam se da će moje izlaganje biti inspirativno i podstaći razgovor, autore pozivam da iznesu podatke za koje smatraju da su važni, a ja ih nisam dovoljno istakla ili da intervenišu u slučaju da smatraju da njihov rad nije u potpunosti dobro predstavljen, svakako ih pozivam da daju odgovor na otvorena pitanja.

Prvi rad o kome želim nešto da kažem jeste rad autorki Vesne Miltojević i Ivane Ilić pod naslovim „Ekocentrizam kao indikator međuetničke tolerancije građana Republike Srbije“. Autorke se bave pojmovima ekocentrizma, antropocentrizma i etnocentrizma smeštajući ove pojmove u širi teorijski kontekst i dovodeći ih u vezu. Nakon toga je u tekstu postavljena polazna, veoma sme-

---

* Spremljeno u okviru projekta *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije* (149014D), koji se izvodi na Filozofskom fakultetu u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine RS.

la, pretpostavka da između ekocentrizma, u čijoj osnovi je poštovanje života kao vrednosti po sebi, i međuetničke tolerancije postoji veza. Još preciznije autorke tvrde da je ekocentričnost indikator međuetničke tolerancije.

U radu je najpre prikazan nalaz – podaci o prisustvu ekocentrične orijentacije u Srbiji (naspram antropocentričnoj, koja pretpostavlja čoveka kao gospodara prirode), a zatim je utvrđena koleracija između ekocentrične orijentacije i međuetničke tolerancije. Prisustvo ekocentričnosti, odnosno antropocentričnosti, kao vrednosnih orijentacija, mereno je skalom stavova. Podaci su pokazali da je ekocentričnost kao vrednosna orijentacija prisutna u 80-90% odgovora. Etnička pripadnost se nije pokazala značajnom varijablom za prisustvo ekocentričnog stava, dok su izvesna odstupanja prisutna kod romske populacije.

Izračunavanje korelacije između ekocentričnosti i međuetničke tolerancije ukazuje da veza postoji, ali se ne može utvrditi smer, tako da teza iz naslova, naime tvrdnja da se ekocentričnost može smatrati indikatorom međuetničke tolerancije nije potvrđena. „Tačnije na osnovu ove analize ne možemo tvrditi da isključivo ekocentrična orijentacija utiče na odsustvo osećaja značaja nacionalne pripadnosti ili obrnuto (str. 227)“.²⁴

Rad Natalije Jovanović, Lele Milošević i Suzane Marković Krstić „Uloga obrazovanja u razvijanju tolerancije i saradnje na Balkanu“ takođe je baziran na obradi podataka dobijenih empirijskim istraživanjem, a bavi se uticajem obrazovanja na razvoj tolerancije na Balkanu. Autorke polaze od konstatacije da obrazovanje u savremenom društvu igra važnu društvenu ulogu i da nedostaci u obrazovnom sistemu mogu imati negativne posledice u društvu. Zaista, i sami smo bili svedoci da neki sadržaji koji se distribuiraju obrazovnim kanalima (poput nacionalizma npr.) mogu negativno uticati na nivo tolerancije u društvenoj zajednici. „Vrednosti kao što su solidarnost i tolerancija mogu se promovisati putem nastavnih sadržaja i metoda, kao i menjanjem odnosa učesnika u vaspitno-obrazovnom procesu (str. 212)“.

---

²⁴ Svi navodi u tekstu dati su prema izdanju *Kvalitet međuetničkih odnosa i kultura mira na Balkanu* (prir. D. B. Đorđević i D. Todorović) (2008). Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja.

Tema teksta jeste veoma široko postavljena tako da je veoma teško u radu ovog obima eksplicirati ovako kompleksnu temu – odnos obrazovanje – tolerancija. Da bi ovaj odnos osvetlile autorke koriste podatke koji govore o tome da velika većina ispitanika uviđa značaj obrazovanja i obrazovnih institucija za razvoj tolerancije, obrazovanje smatraju važnijim od recimo uticaja političara, vlada, medija i vere (određena odstupanja po državama su prisutna). Naime, u Srbiji se veliki značaj pridaje upravo kulturi, nauci i obrazovanju kao faktoru uspostavljanja dobrih odnosa među balkanskim državama, dok ispitanici iz Makedonije i Bugarske smatraju da tome može doprineti pre svega ekonomska saradnja. Značaj reforme obrazovanja kao faktora razvoja tolerancije je takođe aspekt o kome su ispitanici iznosili svoje mišljenje. Veru u značaj reforme obrazovanja najviše iskazuju ispitanici iz Srbije, zatim iz Bugarske, a najmanje je ovakav stav prisutan u Makedoniji.

Makon razmatranja rezultata prikazanih u tekstu uviđamo u kojoj meri ispitanici smatraju obrazovanje važnim faktorom za razvoj tolerancije i interiorizaciju vrednosti koje to omogućuju, ali uloga obrazovanja u razvoju tolerancije i dalje ostaje pitanje na koje se daljim analizama obrazovnih sadržaja, metoda, programa itd. može dati odgovor.

Treći analizirani tekst autora Dragane Zaharijevski, „Konstrukcija identitetskih kategorija u zavisnosti od porodičnog vrednosnog obrasca i socijalno-ekonomskih karakteristika“, dovodi u vezu identifikaciju i porodične vrednosne obrasce. Autorka na primeru Srbije ukazuje na značaj porodičnog vrednosnog obrasca za formiranje identitetskih kategorija. Identifikacija i samoidentifikacija ispitanika (etnička pripadnost, profesionalni, politički identitet, seksualna orijentacija i drugo, sa karakteristikama porodičnog vrednosnog obrasca (tradicionalni/moderni) se dovodi u vezu sa porodičnom vrednosnom matricom. Sledeći korak u analizi jeste uspostavljanje veze između ispituje povezanost identitetskih kategorija sa socijalno-ekonomskim i demografskim karakteristikama. Analizirajući podatke empirijskog istraživanja koji se odnose na ispitanike iz Srbije autorka uviđa da je na ovom uzorku dominantna porodična identifikacija, zatim profesionalni identitet i ka-

rakterne osobine. Porodični model koji je dominantan i poželjan među ispitanicima iz Srbije jeste moderni vrednosni obrazac. Ovi nalazi u neku ruku protivreče impresiji o retradicionalizaciji srpske porodice.

Četvrti tekst jeste tekst kolege Petka Hristova iz Bugarske, „Radne migracije i konstrukcija (novih) prekograničnih identiteta“, koji nam donosi nova saznanja o konstruisanju novih, prekograničnih identiteta karakterističnih za bugarsku društvenu realnost. U tekstu autor ukazuje na postojanje tradicionalnog pečalbarstva kao prekograničnog fenomena, ali sada u novim društvenim uslovima. Pečalbarstvo je specifično za Balkan (Šopluk) u 19. i prvoj polovini 20. veka i postoji kao radna i kulturna forma. Naime poznati model – muškarci odlaze da sezonski rade u grad ili drugu zemlju, dok žena i porodica ostaju na selu, dovodi do stvaranja specifičnog načina života i subkulture pečalbara. Danas kada je Bugarska postala član EU javlja se novi vid pečalbarstva, odlaženja u potrazi za zaradom u Zapadnu Evropu i SAD. Ovo su i dalje sezonske migracije, pre nego stalne, ali u svakom slučaju veoma specifične i sa novim društvenim i kulturnim karakteristikama i posledicama. Naime, autor ukazuje na pojavu da stanovnici Makedonije traže bugarsko državljanstvo, upravo da bi bili u situaciji da putuju na zapad u potrazi za radnim mestom.

Poslednji tekst iz ove grupe jeste tekst „Tehnohumanizam? – mogućnost za novu ideološku transformaciju kulturne i identitetske politike u Srbiji“ kolege Slaviše Rakovića. Autor ukazuje na vekovnu praksu identifikacije različitosti i razdvajanja, podelu na „Nas“ i „Njih“ na osnovu kulturnih obeležja, te na teorijske eksplikacije identitetske dinamike i njene budućnosti. Nakon toga analizu usmerava na područje Srbije i njenu politiku odnosa prema etničkim zajednicama koje čine manjine u Srbiji. Srbija se nalazi pred pitanjem kako da, nakon politike etnizacije, osmisli politiku inkluzije i uknjučivanja manjina. Kako da *Oni* postanu deo *Nas* kroz koncept civilnog društva. Nakon 2000. godine Srbija pravi vrednosni zaokret, naime sa intencijom da se postane deo EU, javlja se izahtev da se prihvate evropski kulturni obrasci, pa i odno prema etničkim manjinama. Prvi korak jeste naravno zakonodav-

stvo i pružanje manjinama mogućnosti de jure da unaprede svoj položaj, što još uvek ne znači popravljjanje njihovog položaja de facto. Ovaj tekst predstavlja kritiku državne politike prema manjinama zbog njene nekoherentnosti, izostajanja akcija za aktivno uključivanje, očuvanje identiteta manjina, kulturne autonomije, ignorisanje, nepostojanje povezivanja kulture manjina sa kulturom većine. Autor iznosi stanovište da je potrebno stvoriti ideološku osnovu za kreiranje nove kulturne i identitetske politike, jer, opravdano uviđa, da se iz primordijalističke ideologije ne može izvesti kultura dijaloga.

Nakon vrlo uspešne kritike na kraju rada autor se vraća ideji iz naslova, naime pokušava da ponudi model stvaranja nove ideološke podloge za odnos prema etničkim manjinama. Zagovara inkluzivnu kulturnu politiku većine, uz promovisanje univerzalnih vrednosti, sigurnosti i pripadanja, uspostavljanje postetničkih relacija. Oslanjajući se na Epštjna i njegovu kategoriju tehnohumaniteta kojipodrazumeva jednu novu kulturnu poziciju i perspektivu. Autor smatra da bi ovakva projekcija otvorila put novom modelu zajednice koji nadilazi partikularne interese i vrednosti. Radi se zapravo o novom modelu komunikacije većinskih i manjinskih zajednica. Na kraju pomalo utopijski autor nudi ovaj model bez odgovora na pitanje: „Kako?“ u konkretnoj srpskoj društvenoj stvarnosti.

Autori su u prikazanim radovima problematizovali identitetske promene u balkanskim zemljama. Pozivam vas da koristeći njihove radove kao osnovu i povod za diskusiju osvetlimo dinamiku stvaranja novih identiteta na Balkanu.

RASPRAVA

Natalija Jovanović²⁵

INSTITUCIONALNO OBRAZOVANJE I RAZVIJANJE TOLERANCIJE. Ne bih se složila sa tumačenjem kolegice Gavrilović da obrazovanje može da utiče na toleranciju; preciznije bi bilo reći da se kroz obrazovanje može uticati na toleranciju. I to, najpre, kroz institucionalno obrazovanje. Ako shvatimo obrazovanje kao sistem usvajanja znanja, onda postavljam pitanje: kakvo je znanje to koje usvajamo, koje treba da doprinese toleranciji? Jer, kao što znamo, naše istraživanje imalo je za cilj da uporedi tri državna projekta koji su se razvijali u različitim uslovima. Mi živimo u postratnom sindromu raznovrsnih etničkih sukoba, donekle je to važno za Makedoniju, ali ne i za Bugarsku. Ako imamo obrazovanje, odnosno, sistem znanja koji će glorifikovati, na primer, istoriju, onda će postojati projekti koji će razvijati granice Srbije do, ne znam, Virovitice, Karlovca, itd. I kako ćemo onda objasniti postojanje visoko obrazovanih ljudi, koji zastupaju netolerantne ideje?

Naravno, kada je reč o dinamičkoj toleranciji, važno je razvijati projekte obrazovanja koji će unositi znanja ne samo glorifikacijom nacionalnih vrednosti, već i usvajanjem znanja o drugim, najpre, najbližim, da kažem, susedskim istorijskim znanjima koja će svakako pomoći razumevanju i uspešnijoj toleranciji. Ja bih sada prepustila reč mlađim kolegicama da predstavljaju naše nalaze iz segmenta istraživanja posvećenog obrazovanju.

Suzana Marković-Krstić²⁶

OBRAZOVANJE KAO FAKTOR MIRA I TOLERANCIJE. U nameri da pokažemo kakva je uloga obrazovanja u razvijanju tolerancije, odnosno, mira na Balkanu, planirale smo sprovođenje

---

²⁵ Vanredni profesor, Filozofski fakultet, Niš.

²⁶ Asistent, Filozofski fakultet, Niš.

dva nivoa analize. Jedan je bio usmeren na sagledavanje sadržaja nastavnih programa, a drugi nivo analize bio je usmeren na sagledavanje odnosa između učesnika u vaspitno-obrazovnom procesu, odnosno koliko vaspitno-obrazovni proces podstiče tolerantne odnose između njegovih neposrednih učesnika. Usled nedostatka materijalnih sredstava na projektu, odustale smo od ideje da izvršimo anketiranje učenika i nastavnika o tome koliko se u vaspitno-obrazovnom procesu usvajaju određeni sadržaji koji se odnose na mir i toleranciju.

Ono što smo u ovoj fazi istraživanja mogle da uradimo bilo je da upitnikom dobijemo makar neke podatke o tome šta ispitanici u Makedoniji, Bugarskoj i Srbiji misle o obrazovanju i koliko obrazovanje sada, preko određenih sadržaja, može da utiče na razvijanje mira i tolerancije. Vrlo su interesantni podaci koji govore o tome da se u svim ispitivanim zemljama visoko vrednuje doprinos vaspitanja i obrazovanja mlade generacije u uspostavljanju mira u svetu, recimo više od 90% u ispitivanim zemljama. Što se tiče uloge obrazovnih ustanova u podsticanju saradnje među balkanskim narodima, interesantan je podatak da u Srbiji tako nešto tvrdi 90 i više posto slučajeva, dok u Makedoniji iza takvog stava staje tek trećina ispitanika, 33%, odnosno 38% u Bugarskoj. Ovo sigurno može biti jedno od pitanja koje se u budućoj analizi mora smestiti u širi društveni okvir, da se vidi zbog čega je, recimo, takvo tumačenje uloge obrazovnih ustanova u podsticanju saradnje među balkanskim narodima.

Jedna od analiza koja je jednako značajna jeste koliko u razvoju sveukupnih odnosa među balkanskim zemljama može značajno doprineti saradnja u navedenim oblastima. Od svih navedenih modaliteta u upitniku, kultura nauka i obrazovanje preovlađuju u Srbiji (80%), dok se u Makedoniji pridaje najveći značaj ulozi ekonomije u međusobnoj saradnji (85%), odnosno 82% u Bugarskoj. Pitali smo ispitanike i za mišljenje o reformi obrazovanja kao faktoru budućeg razvoja zemlje. Distribucija dobijenih odgovora otkriva nam da se u Srbiji na prvom mestu stavlja ekonomska reforma, dok je reforma obrazovanja u svim ispitivanim zemljama na trećem mestu.

Zato se usuđujem da, za kraj ovog izlaganja, skrenem pažnju svim učesnicima konferencije o važnosti nastavnih sadržaja i nastavnih programa. (Na jednom od naših prethodnih skupova, uvaženi profesor Petre Georgijevski iz Skoplja govorio je o tzv. skrivenim nastavnim programima i tome koliko oni doprinose razvijanju određenih oblika ponašanja kod učenika.) Svi zajedno moramo se zapitati da li su uočene razlike rezultat specifičnog društvenog konteksta pojedinih balkanskih zemalja ili pozitivnog/negativnog iskustva u vezi sa dosadašnjim reformama u obrazovanju. Eto, toliko.

Lela Milošević²⁷

Dodala bih samo da mi nikako ne odustajemo od anketiranja učenika i nastavnika i analize sadržaja nastavnih predmeta. Realno, to je jedini mogući način da bi se došlo do adekvatnih odgovora na teme koje pokriva naš potprojekat "Obrazovanje i etika mira na Balkanu". Usled nedostatka materijalnih sredstava, na nivou makro-projekta usvojena je odluka da se za sada ovo istraživanje odloži. Ja se nadam da će zaista biti samo odloženo, ali ne i zaboravljeno. Zašto? Zato što smo mi na osnovu raspoloživih rezultata jedino mogle da ukažemo na to da građani pridaju značaj obrazovanju u pogledu razvijanja tolerancije. Međutim, na koji način obrazovanje utiče na razvijanje tolerancije možemo odgovoriti tek nakon jednog novog istraživanja koje će, nadam se, biti uskoro i realizovano.

Petko Hristov

KULTURA PEČALBARA. U našem Etnografskom institutu i muzeju, koji postoji već dvadeset godina, od pre tri godine postoji departman „Balkanska etnologija“. U okviru tog odseka mi imamo jedan seminar koji smo nazvali "Kultura gurbeta". Gurbet je ostrvo na bugarskom, turski pojam za nešto što bismo danas nazvali "life

---

²⁷ Asistent, Filozofski fakultet, Niš.

in moving”, tj. na srpskom „pečalbarstvo“. Interesantno je da su Makedonci zadržali i jedno i drugo. Oni pričaju i o „Gurbetima“ i o „Pečalbarstvu“. Nekoliko je važnih pitanja sa kojima smo se suočili. Prvo, ovaj fenomen uopšte nije istraživan na Balkanu; ima pojedinačnih članaka, ali ne i urađenog posla na generalnom planu. Drugo, u našim udžbenicima istorije nema ni slova o tim velikim kretanjima na Balkanu. A podvlačim da se radi o neobično važnom fenomenu. Šest stotina godina nije bilo granice između Jadranskog i Crnog mora i, uglavnom muškarci, stalno su putovali i kretali se u tom rasponu. Iz mog trnačkog kraja 1878. godine su dolazili u Šumadiju kao građevinari na desetine hiljada muškaraca. I oni su se razlikovali od Stamboldžija, koji su išli da pečalbare u okolini Stambola. Nakon toga, kada je Sofija postala glavni grad Bugarske, posle oslobođenja 1888. godine, opet bilo nekoliko desetina hiljada Piroćanaca dolazilo u Sofiju da rade, a to je Jelenko Petrović lepo zabeležio u pirotskom kraju. Cvijić nam je ostavio zapis da se put preko Krive Palanke u Makedoniji naziva “pečalbarski drum”. Svake godine više od deset hiljada muškaraca ide na posao u Sofiju. A o tome se gotovo uopšte ne govori.

Kada istoričari pričaju o migracijama, oni uglavnom pričaju o političkim migracijama. I može negde da se kaže, evo, Pašić je bio izbeglica posle Zaječarske bune u Sofiji. Zašto je on došao u Sofiju, to je druga tema. Ali, šta je on radio u Sofiji? Ja mogu da vam pokažem da je gradski park, centralni gradski trg u Sofiji, izgradio Pašić sa jednim Trnčaninom, oni su imali građevinsku firmu. Pred nama se postavilo pitanje: da li postoje modeli tzv. pečalbarske kulture ili kulture gurbeta na Balkanu? Jer, ovo kretanje menja čitavu lokalnu kulturu u smislu da su muškarci redovno pridonosili nešto u velike gradove, ali su nešto i donosili povratkom u rodni kraj. Drugo, kao primer, opet uzimam moje Trnčane i Crnu Travu, oni se nalaze jedno preko puta drugog, granica ih deli. Kakvi ljudi tamo žive? To jesu sela, ali to što tamo postoji nije klasična seoska sredina. To su ljudi koji rade u gradu i koji žive od toga što rade u gradu. Da li su se ti kulturni modeli života prenosili i na nove generacije?

Dalje, mi smo u Bugarskoj poslednjih dvadeset godina suočeni sa delimičnim, polulegalnim pečalbarstvom; ljudi idu na po tri meseca u Evropsku uniju, jer je toliko iznosilo pravo na maksimalan boravak u zemljama Evropske unije za neevropske posetioce. I to je, takođe, interesantan kulturni model, s tim da je za mene bilo posebno interesantno da vidim koliko je tu sličnosti i razlike sa gastarbajterskim modela koji je postojao u bivšoj Jugoslaviji. Mislim da je sve to počelo kao legalna migracija, jer su ljudi pozivani kao gosti, ali je nakon 1972. godine Nemačka dozvolila da oni dovode porodice i to je onda postalo nešto mnogo drugačije. To je bila legalna, vremenski ograničena radna migracija, ali su oni vremenom postali pravi migranti, govori se čak o trećoj generaciji iseljenika. Može se već govoriti i o odnosima između matične države i dijaspore. Ljudi koji žive tamo su mnogo povezaniji međusobno, izraženija je neka jugonostalgija, dok ovde na Balkanu to nije tako snažno.

Ispalo je da naši pečalbari iz Bugarske u Evropsku uniju različiti od prethodno spomenutog gastarbajterskog modela. Jer su bili, uglavnom, ilegalni i jer to nije bilo usađeno u tradiciji. Sada odlaze da rade tamo uglavnom žene srednje generacije. I zato smo se mi okupili oko projekta „Kulture gurbeta“ sa namerom da vidimo može li se to nekako uporediti, istorija sa sadašnjošću, ti različiti modeli na Balkanu. Nadam se da ćemo da uradimo nešto više, da ćemo da uključimo, normalno, i niški centar odavde. Jer, taj „Bermudski trougao“ – Niš-Sofija-Skoplje – jeste jedno jezgro pečalbara.

Primećuje se da je vrlo važna uloga obrazovanja – kako mi pričamo deci, kako mi njih vaspitavamo, kako mi razvijamo njihovu svest. Možemo mi pričati i o Pašiću, o ne znam kome od bugarskih političara, ali moramo prepričavati deci da su ovo područja koja su godinama i vekovima bila međusobno blisko povezana, da su u nekim istorijskim periodima u Pirotu dobro govorili bugarski i rumunski, zato što što su posećivali vlaške krajeve. Znali su u Trnskom kraju i srpski, zato što su išli u Šumadiju. I da je to jedan model na koji se mogu ugledati u Evropskoj uniji, u vremenu kada će regionalni odnosi biti važniji od državnih i kada će taj “life in

moving” biti normalno ponašanje. Taj model života je istovremeno i tolerantan model ponašanja. Ljudi koji se kreću, koji putuju, oni više znaju. U svom prilogu izneo sam i neke ne baš popularne primere. Recimo, 1905. godine srpska Skupština je raspravljala i pobunila se zašto se u Pirotu jednako trguje bugarskim levovima i srpskim dinarima. Pa, zato što su Piroćanci stalo putovali u Sofiju, ta razmena bila je apsolutno normalna. Sve su ovo teme koje čekaju istraživače i njihove naučne napore.

Da kažem još nešto o reformama u obrazovanju u Bugarskoj. Znae, ja ne znam kakva je bila situacija sa obrazovanjem u bivšoj Jugoslaviji, ali u Bugarskoj, od početka osamdesetih godina, na svake dve godine je bila neka reforma. Važilo je to za moju generaciju, a sad posmatram i svog malog sina. Znae, nama je reformi preko glave, stalno se nešto uvodi, ne čeka se na rezultate prethodnih reformi, neprestano se menjaju udžbenici. Zaboravljamo na tradiciju koja je omogućavala konkretnim ljudima opstanak u prošlosti, a zamajavamo se svakojakim novotarijama.

Slaviša Raković

PEČALBARI I PROMENA KULTURNOG MODELA. Jako mi je zanimljivo to da li postoji razlika između pečalbarstva i gastarbajtera. Evropska inicijativa za stabilnost (European Stability Initiative), radila je istraživanje o migracijama sa Kosova, o muškarcima koji su sedamdesetih godina i osamdesetih, a najviše devedesetih godina, prošlog veka u talasima odlazili na rad u različite zemlje Evropske unije ili Švajcarsku. I to istraživanje ne bi za ovakav jedan skup bilo posebno interesantno da se istraživači nisu osvrnuli na retradicionalizaciju onih koji su ostali kod kuće, porodicâ, dakle, posebno njeni ženski članovi. Očevi i braća iz kosovskih sela odlaze, žene ostaju kod kuće i oživljavaju tradicionalnu ulogu žene u porodici. Onih dvadeset i nešto godina socijalizma, gde se insistiralo na emancipaciji žena, počinje se polako zanemarivati: desetkuje se broj devojčica koje odlaze u školu, jer glava porodice nije tu da kontroliše i da upravlja. I nije to slučaj samo sa Kosovom. Dakle, gastarbajteri i pečalbari da utiču na promenu

kulturnih modela, to se golim okom može primetiti. Uzmite slučaj sela Markovac kod Velike Plane, gde je jedne godine neko otišao u Pariz, da bi ubrzo povukao čitavu familiju sa sobom. Primećuju se promene u imenovanju dece: već je dvojica-trojica dečaka koji se zovu Fransoa, devojčice su Žakline, ali to ime i nije toliko nepoznato na srpskim prostorima. Eto, samo kao komentar.

Petko Hristov

PEČALBARI I PROMENA KULTURNOG MODELA – II.

Bio sam na terenu u zapadnoj Makedoniji, gde vekovima opstaje model da se svadbe i venčanja obavljaju samo jednom godišnje. Vi možete da se venčate kod Mijaka u Lazaropule ili u Galičnik samo kada je crkvena slava, na Ilinden ili na Petrovdan. Ako propustite taj dan, morate čekati sledeću godinu. Devojke se uglavnom udaju u letnjem periodu kada dolaze naslednici pečalbara iz Australije, Novog Zelanda, jer oni dolaze da nađu sebi neveste.

Na Balkanu se migracijama bave uglavnom sociolozi, ali oni nude kvantitativne podatke, daju samo brojke. A nije sve samo u brojkama. Recimo, kod naših muslimana u Rodopima, moja je koleginica zabeležila u Satovči, uvreženo je shvatanje da ako je neko dobro zaradio u Španiji, on mora da dâ nešto džamiji, da dâ nešto hramu u Satovči, da bi mogao bolje da “pečali”, da bude uspešniji tamo odakle dolazi. Znači, to su vrlo interesantni odnosi, koji traže da budu opisani i analizirani. U Debru, severno od Struge u Makedoniji, susreo sam se sa pečalbarima iz Australije koji dolaze da obnove crkvu. Dakle, pečalbarsko kretanje može da izazove re-tradicionalizaciju, ali može sa sobom da donese i nešto novo, napredno.

Miloš Bešić

KVANTITATIVNA I KVALITATIVNA METODOLOGIJA.

Danas postoji jedna vrsta epistemološkog pluralizma u metodološkim pristupima, kada je o sociologiji reč. Shvataju se sva ograničenja kvantitativnog pristupa, naravno, uz sve prednosti koje ima za

neke druge fenomene, za neka specifična istraživačka pitanja. Ali, za ovakve stvari, kao što su migracija, vrlo su poželjne kvalitativne metode, upotreba kvalitativne metodologije. I to nije nešto što je strano sociologiji, naprosto, bilo je pomalo zaboravljeno, a sada se reafirmiše pod uticajem rada etnologa i antropologa.

Ja bih samo hteo da još malo prokomentarišem rad Vesne Miltojević i Ivane Ilić. Moram da priznam da se do sada nešto nisam bavio ekocentrizmom, pa mi je nešto i pojam taj stran, ali, ako dobro razumem, vi ste ovaj jedan ajtem koristili kao ključni indikator za ekocentrizam, je l tako? Poštovanje života i svega onoga što nas okružuje su najviše moralne vrednosti, je l tako? Ovo su vrlo tvrdi ajtemi. Je li ovo preuzet ajtem ili ste ga formirali u okviru vašeg istraživanja?.. Vrlo je krut ajtem, tako da kažem. Znae, kada kažem: poštovanje svega što nas okružuje su najviše moralne vrednosti. Pazite, svega što nas okružuje – najviše moralne vrednosti! Dakle, nešto što su najviše moralne vrednosti u etičkom smislu i svega što nas okružuje, univerzalno-kategorički sud. Malo je neobično da su takvi, ali, dobro, u redu je. (...)

Dakle, ovde imamo sticaj okolnosti da ste dali fizičke brojeve, niste dali procenete, tako da, kada imate ovu konstataciju koju ste imali, ona jeste problematična, jer imate mnogo praznih ćelija. Kada imate puno praznih ćelija, onda je pitanje da li će da vam radi hi-kvadrat test; ako vam ne radi hi-kvadrat test, niste ovde dobro pitanje dali, možete da zaključite bilo šta o vezi između tih stvari. Tako da ja ne bih bio tako čvrst u zaključku da postoji ili ne postoji veza između, znate, nacionalne pripadnosti, kako ste vi to rekli i merili i ekocentrične orijentacije. I jedna, ovako, metodološka opaska, kada ste radili ove Pirsonove korelacije, vi ste zaključivali, opet, na osnovu veze između dva ajtema, dakle, u vezi između te dve stvari. Što jeste problematično, da su to dve skupine ajtema. I jedna, verovatno, metodološka opaska za to, znate, Pirsonova korelacija kalkuliše sve vreme vrednosti koje imate na varijabli. A ja vidim ovde iz prikaza samih varijabli, držim da niste stavili, prosto niste stavili, mislim “cases” ovih koji su neodlučni. Dakle, ako je ušla ta stvar u korelaciju imamo problem...

Rad kolegice Jovanović je interesantan, zato što je to percepcija obrazovanja. Ovde ste se manje bavili, kako da kažem, ulogom u obrazovanju; to je nešto bilo u hipotetičkom smislu. Vi ste se bavili načinom na koji javnost percipira obrazovanje i to je vrlo dobra stvar za javnu politiku. Ako govorimo o ulozi obrazovanja, to dođe kao jedna vrsta pruizma; mi znamo da je obrazovanje važno, za razvoj tolerancije i tako dalje. Ono što je, po meni, vrlo interesantno kada govorimo o obrazovanju jeste neka vrsta kvalitativnog pristupa: šta se to dešava u učionici? Set znanja sa jedne strane i na koji način se to znanje izručuje. I zato postoje određene kvalitativne metode koje mogu jako da vam pomognu.

I, konačno, kod profesorke Zaharijevski, jedno pitanje vezano za poslednju tabelu. Vi ste ovde identifikovali tri modela vrednosnog sistema. Ja sam se nešto bavio vrednosnim orijentacijama, tako da znam kako se to operacionalizuje. Imate moderni, patrijarhalni i neodređeni, kao neki miks između. Drugo, kako ste merili moderni i patrijarhalni, da li je to “single item” i koji je, jer ovde ne mogu da ga nađem ili je korišćeno više ajtema? S obzirom na to da moderni dominira, onda je po malo problematičan sadržaj zaključka: ako moderni dominira, onda ne dominira porodični, a to piše u zakljuku. Da li sam Vas dobro razumeo?

Vesna Miltojević

EKOCESTRIZAM I KULTURA MIRA NA BALKANU.

Jedna od osnovnih postavki ekocentrizma jeste poštovanje života, i to života sa velikim Ž, gde se ne misli samo na poštovanje ljudskog života, već života uopšte. Znači, svih biotičkih elemenata. S druge strane, ekocentrizam obuhvata i gea-etiku, znači, poštovanje neživog sveta. U tom smislu, ovakva jedna tvrdnja smisljena je u ekocentričnoj teoriji. Mi sa njom možemo da se slažemo ili ne, to je naša lična stvar, ali postoji neko utemeljenje u ekološkoj etici kao takvoj. Nažalost, malo je istraživanja koja se bave proučavanjem ekocentrizma i, kako smo u zaključku primetile, smatramo da je i ovaj mali set pitanja važan doprinos unapređivanju postojeće empi-

rijske situacije, uprkos izrečenim zamerkama oko reprezentativnosti uzorka. (...)

Mi smo očekivale postojanje razlike u moralnim vrednostima i shvatanjima kod pripadnika različitih nacionalnosti. Ekocentričizam sa svojim osnovnim vrednostima: poštovanje života odgovornost prema sadašnjoj generaciji, ali i prema budućim generacijama, predstavlja samu suštinu održivog razvoja, jednog od globalnog modela razvoja u sadašnjici. Dobijeni podaci na teritoriji Niša nisu potvrdili našu polaznu pretpostavku ali, u svakom slučaju, smatram da, čak i kada se ne potvrdi polazna pretpostavka, da prikazani rezultati imaju neku vrednost.

Pošto sam već uzela reč, da izrazim apsolutno slaganje sa profesorom Mitrovićem i ostalim kolegama koji zagovaraju uključivanje kategorijalnog aparata kulture mira u domaći obrazovni sistem. Slična je situacija i kada se radi o obavezi podizanja ekološke svesti koja zasad opstaje u nekakvom svom latentnom obliku, mada postoji direktna veza između kulture mira i ekologije. U Deklaraciji o kulturi mira se, pored dijaloga, tolerancije, poštovanja ljudskih prava i sloboda, pominje i odnos čoveka, odnosno društva prema životnoj sredini. Porazno je da je razgovor o održivom razvoju kao jednoj od pretpostavki kulture mira još uvek nepoznanica za najveći broj običnih ljudi.

Dragana Zaharijevski

MODERNI, PATRIJARHALNI I NEODREĐENI PORODIČNI OBRAZAC. Odgovorila bih kolegi Bešiću. Pod pretpostavkom da ste pročitali čitav rad, one silne stranice koje objašnjavaju kako se i preko kojih indikatora ispituje samopredstavljanje i identifikovanje, zaključak da je dominantan izbor porodična identifikacija i porodični identitet navodi, zaista, na to da se radi o tradicionalnom obrascu identifikacije. Zato sam otišla korak dalje i na drugom nivou analize povezala tu vrstu identifikaciju sa vrednosnim obrascem. A vrednosni obrazac se ispituje preko, kako ste vi rekli, ajtema. Preko šest ajtema od kojih se tri odnose na moderni porodični obrazac, a tri na tradicionalni. Idealno tipski modeli, veberov-

ski rečeno. Nakon takve jedne analize pravljene su klasteri: ono što je neodređeno, to se odnosi na odgovor „delimično se slažem“. Ta dodatna analiza pokazala se fantastičnom, jer objašnjava preovlađujući moderni obrazac, porodični vrednosni moderni obrazac koji je dominirajući u Srbiji i na Balkanu. Otkud, onda, porodična identifikacija?

I sama zaključujem: ne radi se o retradicionalizaciji, ne radi se o vraćanju na neke obrasce tradicionalnog porodičnog vrednosnog delovanja, nego se radi o tome da su ljudi izabrali ono što predstavlja, kako objašnjavam, prvi krug bivstvovanja. Najvažnije mi je ono što je oko mene. Ja i ono što predstavlja: deca, bračno stanje, jer to su bila pitanja i na osnovu toga se zaključuje o porodičnoj identifikaciji, a onda ćemo da vidimo šta ćemo sa Evropom. U svom radu to tretiram kao izbor, a ne kao nešto što mi se pripisuje, ne nešto što je nametnuto i što je spolja. I ocenjujem kao napredak u toj individualizaciji.

Miloš Bešić

DIJALOŠKA ATMOSFERA U SRBIJI I NA BERKLIJU.

Često sam u Sloveniji, tamo saradujem sa Nikom Tošom i Institutom za ispitivanja javnog mnjenja, skupove i konferencije. Moram da vam priznam da mi je prijatnije da tamo sve te stvari radim, nego ovde, u našoj sredini. Ovde kada imate neki elemenat kritike u odnosu na bilo koga, mora da pazite kako ćete to reći, a tamo kažete i očekujete da vam druga strana odgovori. U početku sam se ljutio na iznete primedbe, a onda sam zaključio da mi sve to jako pomaže. Kada sam bio na Berkliju dve godine, naučio sam odličan princip: kada hoćete da objavite tekst u časopisu, vi pozovete sve vaše kolege, podelite im svaj tekst, oni to lepo iščitaju i napadnu vas iz svog raspoloživog naoružanja, pre nego što ste ga objavili. I ja jako volim kada neko ima taj odnos prema meni, već sam to razvio kod sebe. Ovde zaista imam taj problem da ne smem nikom ništa da kažem; čim nešto kažem, naljutiće se i uvrediti neko...

TRADICIONALNO I NETRADICIONALNO U BUGARSKOM DRUŠTVU. Osvrnuo bih se na reakcije povodom istraživanja kolegice Zaharijevski. Tamo stoji „patrijarhalna kultura“. Čim se kaže patrijarhalna kultura, već je nekoliko makro-modela u glavi. Da li je to patrijarhalna kultura Cvijića, da li je to patrijarhalna kultura Vere Erlih, koja opisuje porodični sistem i tako dalje. Kao etnolog, mogu da navedem dva primera.

U sadašnjem bugarskom patrijarhalnom društvu dešava se nešto nezamislivo: u jednom malom gradu, u čitavoj ulica muškarci sede kod kuće, piju svake večeri, a žene im šalju novac iz Italije. Jeste, mi smo navikli: žena sedi kod kuće, muškarac donosi novac, pare iz sveta. A sada je totalno obrnuto. Ili, drugi primer. Jedna moja kolegica iz Beograda pričala da je istraživala kod Vlaha oko Zaječara i jedna stara baka iz gastarbajterske porodice joj se pohvalila: „Kod mene rade dva Rumuna“. I to Romi! Romi su, inače, prvi koji su dolazili ovde, u istočnu Srbiju, da obavljaju sezonske poslove. U Makedoniju nisu išli, ali iz Makedonije sada dolaze mladi ljudi koji rade u Sofiji. Ako se mi sami ne organizujemo da to istražujemo, ko će da dođe da nas istražuje? Mi moramo da imamo svest.

Evo, još jedan primer. Ne znam da li znate gde je selo Vevščani? Vevščani je selo na granici sa Albanijom u zapadnoj Makedoniji, iz tog kraja čuveni su fasaderi na Balkanu. Ja pričam sa starom bakom kojoj je više od osamdeset godina, u nošnji je koju nije skidala čitav život. Pitam je: “Koliko vremena si udata, bako? Jesi li udata?” A ima baka nekoliko odrasle dece. Ja gledam baku kako je savila ruku i nešto računa. I kaže: “Pet godina”. Ja kažem: “Bako, je l' ne grešiš nešto?” A muž joj je bio u Vlaškoj više od pedeset godina; svake treće godine vraća se za Božić na jedan mesec kući, pravi naredno dete i ponovo na posao. Baka kaže: “Toliko sam bila sa mužem”. A ja kažem: to je srž kvalitativnog pristupa, kada možemo da zabeležimo stvarna dešavanja među ljudima. Najbolji pristup je interdisciplinarni, slažem se da treba da saraduju

sociolozi, migracionisti, istoričari, etnolozi. Ali, mora da se utvrdi kako to funkcioniše kao celina, kao deo jedne jedinstvene kulture.

Stalno govorimo o formalnim institucijama, a Balkan je jedinstveno mesto gde se kumstvo prenosi kao. Toga nema ni kod katolika, nema ni kod Rusa, samo to zamislite. To što je sada u teoriji moderno, te socijalne mreže i slično, to je šest stotina godina funkcionisalo na horizontalnom nivou. Mi etnolozi to zovemo “narodne institucije” i mi smo to nasledili iz tradicije. I, na tragu onog što je koleginica Zaharijevski govorila, kako mi to sada doživljavamo, kako mi to sada upotrebljavamo? Da li je naš izbor ponovo u porodici, da li mi opet uvažavamo svoje kumove, poštujemo ih, ali ne zato što smo tradicionalisti, već naprosto praktikujemo nešto što drugi narodi nemaju?

Slaviša Raković

DIJASPORA MANJINA. Istraživači među nama osvrnuli su se na retradicionalizaciju i u vezi s tim želim nešto da dodam. Bilo je istraživanje u Bosni i Hercegovini, bavilo se temom visokoobrazovanih žena i rodne migracije. Rade se istraživanja u okviru Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, istraživao je Vedran Horvat iz Zagreba i Nejra Nuna Čengić iz Sarajeva. Obavili su čak i malu komparaciju sa Bugarskom, jer se profesorka Ana Krasteva sa Novobugarskog univerziteta bavi pitanjima migracija. Ali, nažalost, kako bih rekao, perspektiva je sociološka, jako malo etnografije, ima jako malo živih ljudi, jako malo priče, na osnovu koje se mogu prepoznati iskustva...

Meni je jako interesantno pitanje dijaspore manjina, to je, recimo, veliki problem srbijanskih manjina i pitanje njihove identifikacije. Recimo, ja sam iz Novog Pazara poreklom, to je dominantno bošnjačka sredina. Šta je jedan Bošnjak u Frankfurtu, gde živi nekoliko desetina hiljada ljudi poreklom iz Sandžaka? Šta je njemu zemlja porekla? Da li je to Bosna, u koju možda nikada nije bio? Je li to Sandžak? Pa i taj Sandžak sada je nešto podeljen između dve zemlje. Kod jednih postoji identifikacija samo sa regionom, kod drugih sa Bosnom, treći imaju taj politički identitet. Mišljenja sam

da se Srbija time ne bavi, jer Srbiju generalno njene manjine na tom nivou ne zanimaju. Sve je dobro, poštovaćemo ljudska prava, ali zato imamo etnicizirano obrazovanje i svaku kulturnu politiku. Zato mislim da se i takva istraživanja mogu početi sprovoditi.

Siniša Tatalović

PONAŠANJE AUTOHTONOG I NEAUTOHTONOG MANJINSKOG STANOVNIŠTVA. Kolega Raković pomenuo je dijasporu, odnosno njihov identitet koje oni iskazuju u tim državama gde su otišli živeti. Ja ću vam to pokušati objasniti na onim primerima koje znam, ali poći ću od jedne pretpostavke koja mislim da je važna da je sagledamo. Mi ovde, na Balkanu, imamo jedan ozbiljan problem sa razumjevanjem države i prihvaćanjem države kao institucije koja nam omogućava ostvarivanje određenih prava, ali nas i ograničava u onome kako bi se mi, vjerovajno, ponašali da ne postoje ta ograničenja. I ako gledamo i povežemo to sa identitetima, onda možemo videti da je vrlo rijetko iskazivanje identiteta polazeći od države gde je neko rođen, ako ne pripada većinskom identitetu.

Ja ću vam to reći na primeru Hrvatske. Imate, na primer, albansku zajednicu koja je uglavnom poreklom sa Kosova ili Makedonije, ali vrlo rijetko, možda u rijetkim slučajevima, gotovo nikako, ne iskazuju tu svoju pripadnost porekla države. Dakle, ako su sa Kosova, da je to poreklo iz Srbije, s obzirom na to da su do nedavno imali i srpske dokumente ili da je to iz Makedonije, jer su dolazili uglavnom sa makedonskim dokumentima. Obično se to povezuje sa Albanijom sa kojom nisu imali gotovo nikakvu vezu, a ogromni broj tih pripadnika te zajednice nikada nije ni bio u Albaniji.

Slična je stvar, na primer, sa srpskom zajednicom koja je u Hrvatskoj prilično složena, jer ima, da tako kažem, dvije komponente: ima to autohtono stanovništvo koje tamo živi nekoliko stoljeća i ima to stanovništvo koje je došlo usled migracija, posebno nakon Drugog svjetskog rata. Vi ćete vidjeti da u tom novom srpskom stanovništvu, koje je došli živjeti u Hrvatskoj, 90% ili

preko 80% su porijeklom iz Bosne i Hercegovine. Ali, kod njih nećete vidjeti tu identifikaciju sa Bosnom i Hercegovinom, eventualno malo sa Republikom Srpskom, ako dolaze iz tih područja oko Banjaluke, uglavnom je to identifikacija sa Srbijom, sa kojom imaju vrlo malo veze, isto tako značajan broj njih možda nikada nije ni bio u Srbiji.

I sada ću još nešto reći, što bi takođe moglo biti predmet jedne dublje analize. Ako govorimo o tim manjinama, koje su, kao što je rekao kolega iz Bugarske, nastajale usljed ovih ekonomskih migracija, pa je to bilo privremeno, da bi onda postalo stalno, čak i te manjinske zajednice treba analizirati u smislu da to nisu kompaktne zajednice. Ja ću vam to reći na primeru Hrvatske, gdje imate bitne razlike između autohtonog manjinskog stanovništva i tog manjinskog stanovništva koje je došlo usred migracija, to su ili prva ili druga generacija ljudi. Ovo autohtono stanovništvo je izuzetno motivirano da preživi u tom svom identitetu. I oni su ti koji, da tako kažem, motiviraju državu da osmišljava određenu manjinsku politiku, da im omogućava da čuvaju svoj jezik, svoju vjeru, svoju kulturu i da im država omogući da mogu sudjelovati u tim procesima odlučivanja. Ovaj drugi deo tih manjinskih zajednica je podložan ne samo integraciji, nego i asimilaciji. Dakle, oni vrlo brzo, ako im to omogućava uža zajednica, lokalna zajednica gdje žive, oni se vrlo brzo asimiliraju.

Opet ću to pokušati objasniti na primeru koji se u Hrvatskoj može sagledavati kroz izborne rezultate. Dakle, tamo pripadnici manjina mogu birati svoje zastupnike u Parlamentu i to tako da postoje posebne izborne jedinice. Onda svaki pripadnik manjine može reći, odlučiti kada dođe na biračko mesto: ja ću birati političke stranke ili ću birati tog svog manjinskog zastupnika. I, otprilike, rezultati pokazuju da oko 80% pripadnika manjina glasa za te stranačke liste. Svega u prosjeku 20% bira svog manjinskog zastupnika. Kada sam video na poslednja dva izbora, 2003. i sada, 2007. godine, da se ta priča ponavlja, išao sam vidjeti koje su to lokacije, gdje glasaju za manjinskog zastupnika i kako. I onda sam vidjeo, postoji vrlo velika korelacija između te autohtonosti i motiva da se

iskaže ta manjinska pripadnost i kroz to što birate svog predstavnika.

U tom smislu, ova priča o kojoj mi govorimo je vrlo, vrlo slojevita i zahteva različite pristupe i različita usmerenja u vašim istraživanjima. Balkan je stvarno jedno specifično područje u Evropi, gdje mi danas možda, kao istraživači, imamo tu prednost da mi živimo u jednoj živom laboratoriju koju možemo istraživati. Istražujući ovo što se događa na Balkanu, možemo pomoći i sebi, dakle, nama koji tu živimo, ali možemo pomoći i drugima da razumiju ono što se ovde događa. Nažalost, mi smo tu možda malo zakazali kao istraživači i premalo rezultata je naših istraživanja objavljeno u evropskim razmerama. Dozvoljavamo to da mi koji najbolje poznajemo ove procese, koji možemo dati najbolje dijagnoze i dati najbolje terapije kako rješavati neke probleme to ne činimo, nego dozvoljavamo ljudima koji ovde dolaze ad hoc, dobijaju neke impresije o onome što se događa, daju nam krive dijagnoze i jasno, onda krivo lečenje dovodi do toga da se određene bolesti ne prevenišu i saniraju, nego se, da se izrazim lekarskim rečnikom, dalje šire i usložnjavaju u nove komplicirane situacije.

Vera Klopčič

DVOJNO BIRAČKO PRAVO MANJINA. Podstakla me je priča kolege Tatalovića o dilemi pripadnika manjina da biraju ili manjinske zastupnike ili političke stranke. Po meni, ima načina da se to prevaziđe. Recimo, u Sloveniji pripadnici manjina imaju dvojno, duplo biračko pravo, dva glasa. Znači, jednom biraju svoje manjinske zastupnike, a jednom se uključuju u političke stranke. Ako pogledamo sa stanovišta pripadnika manjina, oni su uvek u dilemi, pred izborom da li da se opredeli ili da se uključi u to šire društvo; mislim da je to jedan od načina, jedan od modela da se to prevaziđe.

ZAKLJUČNA REČ: KOMPLEKSNOST MEĐUETNIČKIH ODNOSA NA BALKANU. Drage kolegice i kolege, hvala vam za plodnu raspravu koju smo vodili u ova dva dana na temu “Kvalitet međuetničkih odnosa i kultura mira na Balkanu”. Čuli smo ocene dometa ovih preliminarnih rezultata empirijskog istraživanja, predloge u kom pravcu se treba dalje angažovati, kao i određene inicijative za širenje naše kolegijalne profesionalne saradnje. Rasprava je ukazala na svu kompleksnost međuetničkih odnosa na Balkanu, na sporosti u aktivnostima društvenih aktera, na protivrečnost u ostvarivanju kvaliteta i razvijanju međuetničke ravnopravnosti po evropskim standardima na ovom regionalnom prostoru. Raspad SFRJ i ratna događanja u poslednjoj deceniji XX veka ostavili su duboke rane i to se ne može preko noći prevazići. Biće potreban napor većeg broja generacija i racionalno ponašanje novih elita da se izađe iz stanja predmodernog shvatanja same politike i njenog redukovanja na etno-politiku na ovom prostoru. Da se, dakle, počne razvijati i graditi moderno građansko društvo, kao i građanska politička zajednica ravnopravnih naroda i građana i manjina.

Za sada je ključno pitanje pacifikacija sukoba, saniranje posledica, a to nije moguće bez evrointegracijskih procesa i bržeg ekonomskog razvoja. Pored sporosti nacionalnih elita u pojedinim zemljama kada je u pitanju približavanje Evropskoj uniji, treba reći da postoje i kontradikcije u ponašanju same evropske politburokratije u praksi, koja sama ima duple standarde, što je nedopustivo. Eklatantan primer su spori procesi povratka etnički raseljenih grupa na svoja stara ognjišta, kao i formiranja nove države, te vanbračne tvorevine SAD i njihovih evropskih marioneta na Kosovu. Čistiti Kosovo od drugih etničkih grupa, a, pritom, govoriti o izgradnji multikulturnog društva čist je cinizam, pored onoga što unosi makijavelizam u polje moderne politike. Podvlačim, na Balkanu smo na pragu novog početka i trebaće napor novih generacija da se suština međuetničkih odnosa izgradi i unapredi; institucionalne izmene po standardima Evropske unije tek su prvi čin tog složenog procesa. Čini nam se da će sadašnja kriza u svetu usporiti procese ši-

renja Evropske unije, a bez ulaska zemalja Zapadnog Balkana u Evropsku uniju, stvari se dalje mogu komplikovati. Bez obzira na paradoks izneverenih očekivanja, kako pokazuju oscilacije u raspoloženju javnog mnjenja na ovom prostoru o odnosu prema Evropskoj uniji pre ulaska i posle ulaska u Evropsku uniju, taj put je nesporan, ako se želi iskorak iz „balkanske krčme“ ili „balkanskog blata“ na put civilizacijskog razvoja i napretka društva.

No, uporedo sa onim što rade ekonomisti i političari na promenu institucionalnog poretka i ispunjavanju standarda, neophodno je raditi, uslovno kažem, na frontu kulture i obrazovanja, izgradnjom modernog modela kulturne politike. Treba podsticati oblike saradnje i jačanje etničke tolerancije i razumevanja, treba raditi na podizanju svesti o kulturi mira, značaju globalizacije i razumevanju saradnje. Mi ćemo narednih godina, u naredne dve godine radeći na ovom makro-projektu, između ostalog raditi i na istraživanju protivrečnosti u socijalizaciji mlade generacije na Balkanu i kakva je uloga obrazovanja u afirmaciji kulture mira. To će biti tema našeg narednog naučnog skupa, maja 2009. godine, sa nama je koleginica Natalija Jovanović kao koordinator potprojekta unutar zajedničkog makroprojekta. U isto vreme ćemo, dakle, raditi i na pripremi novog naučnog skupa na temu „Izgradnja modela kulturne politike i uloge medija u afirmaciji vrednosti kulture mira“. Rečju, ne zadržavamo se samo na pukom analitičkom odnosu stanja na terenu, nego pokušavamo da imamo i akcijski odnos, da vršimo implementaciju onih saznanja do kojih smo došli.

Takođe predlažem da se istraži mogućnost za formiranje balkanske ili međunarodne letnje škole za studije kulture mira. Mogu to biti studije razvoja i kulture mira, studija regionalnog razvoja i kulture mira, na kojima bismo tokom avgusta okupili studente iz različitih zemalja za dodatnu edukaciju kroz interdisciplinarni ili transdisciplinarni program, uz predavače iz svih balkanskih zemalja. Radove institucije svake godine pratio bi poseban zbornik o kulturi mira, koji bi činila održana predavanja i drugi prateći sadržaji. Mogli bismo za to da konkuriramo kod odgovarajućih institucija Evropske unije za finansijsku podršku. Sve diskusije su, kao što ste mogli da primetite, snimljene, publikovaćemo knjigu ras-

prava sa ovog naučnog. Još jednom, zahvaljujem svim učesnicima na učešću na ovom naučnom skupu, kao i sredstvima javnog informisanja, posebno našim prijateljima sa Trećeg programa Radio Televizije Beograd, koji nas revnosno prate. Proglašavam da je konferencija ovim završena.